

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

БАЙДУСЬ Сніжана Анатоліївна

УДК : 811.161.2'367

**СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА КОНСТРУКЦІЙ З
ПОЯСНЮВАЛЬНИМИ ВІДНОШЕННЯМИ**

10.02.01 – українська мова

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник –
ПЛЮЩ МАРІЯ ЯКІВНА
доктор філологічних наук,
професор

Київ – 2009

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. КАТЕГОРІЯ ПОЯСНЕННЯ ТА МОВНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЯСНЮВАЛЬНИХ ВІДНОШЕНЬ У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ ТА ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ	
1.1. Лінгвістичне трактування «пояснення» і «пояснювальних відношень».....	10
1.2. Історія дослідження конструкцій із пояснювальними відношеннями.....	17
1.3. Сильова зумовленість пояснювальних конструкцій у сучасній українській мові	23
1.3.1. Функція пояснення у текстах наукового стилю.....	27
1.3.2. Пояснення в публіцистиці.....	34
1.3.3. Пояснення у мові художньої літератури.....	37
Висновки до 1 розділу.....	40
РОЗДІЛ 2. ПОЯСНЮВАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ	
2.1. Пояснювальні відношення і мовні засоби їх вираження	44
2.2. Пояснювальні відношення і їх репрезентація в структурі простого речення, ускладненого апозитивним компонентом.....	59
2.3. Пояснювальні відношення в конструкціях з однорідними членами та узагальнювальним словом.....	70
Висновки до 2 розділу.....	83

РОЗДІЛ 3. СЕМАНТИЧНА І ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНА БУДОВА СКЛАДНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ПОЯСНЮВАЛЬНИМИ ВІДНОШЕННЯМИ.....	86
3.1. Складносурядні речення з пояснювальним компонентом.....	86
3.2. Складнопідрядні та складні ускладнені речення з пояснювальними частинами	98
3.3. Особливості семантичної і формально-граматичної структури безсполучникових складних речень із пояснювальними відношеннями.....	107
3.4. Синтаксичні конструкції у діалогічних і монологічних надфразних єдностях	119
Висновки до 3 розділу.....	129
РОЗДІЛ 4. СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ І СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЄДНУВАЛЬНИХ І ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ПОЯСНЮВАЛЬНИМИ ВІДНОШЕННЯМИ.....	132
4.1. Приєднувальні синтаксичні конструкції з пояснювальними відношеннями.....	132
4.2. Синтаксичні конструкції з пояснювальним вставленим компонентом.....	149
Висновки до 4 розділу	174
ВИСНОВКИ.....	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	214

ВСТУП

У сучасній лінгвістиці спостерігаються нові підходи до вивчення мови – як діяльнісного, цілеспрямованого живого організму, представленого численними мовленнєвими побудовами. Активно опрацьовується проблема інтеграції системного і функціонального аспектів розгляду мовних одиниць на семантичних і комунікативних засадах. Епоху розвитку мовознавства кінця ХХ – початку ХХІ ст. характеризує вивчення мови не тільки як засобу спілкування, але й як засобу комунікативної взаємодії індивідів, тобто діалогічності в процесі комунікації, що зумовлює прагматичний підхід до розгляду значень мовних одиниць у нерозривному зв'язку з умовами їхнього вживання.

Вагомий внесок у розвиток синтаксису, зокрема дослідження речення з погляду конструктивних ролей його компонентів, виявлення особливостей семантико-синтаксичних зв'язків і відношень, внесли українські мовознавці О.О. Потєбня, О.С. Мельничук, Л.А. Булаховський, І.І. Слинько, І.Р. Вихованець, А.П. Грищенко, К.Г. Городенська, Н.В. Гуйванюк, П.І. Дудик, Н.Л. Іваницька, Л.О. Кадомцева, М.У. Каранська, М.Я. Плющ, К.Ф. Шульжук, а також дослідники російської та інших мов О.М. Пешковський, О.О. Шахматов, Л.П. Теньєр, В.В. Виноградов, Н.Д. Арутюнова, В.В. Бабайцева, В.А. Белошапкова, В.Г. Гак, Ф. Данеш, Г.О. Золотова, Т.П. Ломтєв, А.М. Мухін, Г.Г. Сильницький, Ю.С. Степанов, І.П. Сусов, Л.Д. Чеснокова, Н.Ю. Шведова, В.С. Юрченко та ін.

Основи теорії семантичного синтаксису, закладені лінгвістами ХІХ – ХХ століть, розширюються. Зокрема значний науковий інтерес становлять монографічні праці останніх років Й.Ф. Андерша, Н.М. Арват, А.П. Загнітка, Т.Є. Масицької, М.В. Мірченка, А.К. Мойсієнка, М.С. Скаба, М.І. Степаненка, О.І. Леути та інших, які розкривають синтаксичні категорії речення, уточнюють критерії класифікації і виділення різних типів конструкцій, описують семантичну і формально-граматичну структуру речень за валентними характеристиками предиката тощо. Однак на сьогодні

недостатньо вивчені питання, пов'язані з інтеграцією різних мовних одиниць, об'єданих спільним поняттєвим змістом, які на формально-синтаксичному рівні речення реалізують семантику «пояснення».

З'ясуванню пояснювальних відношень присвятили свої праці дослідники російського синтаксису А.Ф. Прияткина [177, 180, 182], Н.В. Кирпічникова [94], Є.П. Сєдун [195], М.Г. Шатух [244], Г.П. Уханов [228, 229, 230], Ю.Г. Усищева [226], О.Я. Кузнєцова [118], О.Г. Руднєв [189], С.Є. Крючков [116], Н.С. Валгіна [21], Г.В. Маркелова [133] та ін. Зокрема відомі праці з історії формування пояснювальних синтаксичних конструкцій [237, 238, 239, 49] та дослідження окремих типів конструкцій із пояснювальними відношеннями (П.Ф. Іванушкина [81], А.П. Корольов [111], Е.Ф. Морозова [142], А.К. Музафарова [146] та ін.). У 70 – 80 рр. ХХ ст. пояснювальні конструкції знайшли потрактування у підручниках В.А. Белошапкової [14, 15], В.В. Решетова [185], В.В. Бабайцевої [10], РГ-80 / за ред. Н.Ю. Шведової [192] та ін. На матеріалі англійської мови пояснювальні конструкції вивчала Є.В. Пономаренко [167]. В українському ж мовознавстві тривалий час проблема функціонування пояснювальних конструкцій не привертала уваги дослідників. Так, тільки після виходу в світ синтаксису російської мови Л.А. Булаховського [20], де стисло охарактеризовано пояснювальні конструкції, в україністиці до них зверталися побіжно Л.О. Кадомцева [83], А.П. Медушевський [221], І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський [29], І.І. Слинко, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська [205], С.П. Бєвзенко [13], М.У. Каранська [86], А.П. Загнітко [71]. Окремі конструкції стали об'єктом розгляду в кандидатських дисертаціях І.С. Яремчук [259], С.І. Загревського [73], Т.М. Радіонової [183], С.М. Глазової [42]. У дисертаційному дослідженні С.І. Загревського, присвяченому безсполучниковим складним реченням із пояснювальним компонентом у сучасній українській мові [73], проаналізовано конструкції із з'ясувальними відношеннями. С.М. Глазова [43] описала пояснювальні конструкції тотожності. Інші типи пояснювальних

конструкцій на матеріалі сучасної української мови дотепер не були об'єктом спеціального монографічного дослідження.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю цілісного осмислення й опису пояснювальних конструкцій як реалізаторів у мові категорійної семантики пояснення, з'ясування чинників, що зумовлюють породження і використання в мовленні різних типів побудов із пояснювальним компонентом та недостатнім вивченням на матеріалі сучасної української мови їхньої семантичної і формально-синтаксичної структури. Дослідження потенціалу синтаксичних засобів вираження семантики пояснення сприятиме чіткішому окресленню різних типів пояснювальних відношень, виявленню функціональної специфіки і синтаксичних побудов із ними.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складовою частиною науково-дослідної роботи кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова і розкриває один із аспектів теми «Теоретичні і лінгводидактичні проблеми граматики і лексикології української мови», її проблематика погоджена з Науковою координаційною радою «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол № 26 від 19 квітня 2005 року).

Мета дослідження – з'ясувати лінгвістичний статус категорії пояснення і реалізацію її значень у конструкціях із пояснювальним компонентом у сучасній українській мові.

Для реалізації мети було поставлено **завдання:**

- 1) уточнити поняттєвий і мовний зміст категорії «пояснення»;
- 2) визначити типи пояснювальних конструкцій;
- 3) здійснити аналіз конструкцій з апозитивним пояснювальним компонентом;
- 4) з'ясувати структурно-семантичні особливості конструкцій із пояснювальними відношеннями «загальне – часткове»;

- 5) схарактеризувати складні конструкції із пояснювальним компонентом;
- 6) описати приєднувальні і вставлені конструкції, які репрезентують пояснювальний компонент ускладненої семантики.

Об'єкт дослідження – конструкції з пояснювальним компонентом у сучасній українській мові.

Предмет дослідження – семантико-синтаксична і формально-граматична структура речень із пояснювальними відношеннями, їхня стильова зумовленість.

Методи дослідження. Відповідно до поставленої мети та завдань у дослідженні використано як основний описовий метод, застосування якого було необхідне для виділення пояснювальних конструкцій, їх класифікації, а також структурно-семантичний (для з'ясування внутрішньої структури різних типів пояснювальних конструкцій) та прийоми функціонального (для характеристики пояснювальних конструкцій із погляду авторської настанови мовлення), зіставного (для встановлення відмінностей і своєрідності структур досліджуваного об'єкта від схожих із ними інших синтаксичних конструкцій) і дистрибутивного (для вивчення сполучуваності, способів і засобів зв'язку частин пояснювальних речень) методів.

Методологічною основою дослідження є діалектичний підхід до мови як до цілісної та взаємозумовленої системи, як суспільного явища, що перебуває в постійній динаміці. Визнання того, що структурно-функціональна організація свідомості на мовному рівні опосередковує продукування, сприйняття та розуміння мовлення, визначає необхідність виявлення своєрідності мовного відображення категорії пояснення і є вихідним пунктом опису пояснювальних конструкцій. Утілення пояснення в мовні моделі (пояснювальні конструкції) кваліфіковано в дослідженні з урахуванням співвіднесеності з певним типом текстів (дискурсу) та зумовленості авторською настановою мовлення. Оскільки з філософського погляду розуміння розглядають широко: як пізнання, пояснення,

інтерпретацію, тлумачення, а з психологічного – як діяльність, міжособистісні стосунки та ін., то лінгвістичне потрактування пояснювальних синтаксичних конструкцій у дослідженні обмежено тільки такими, які репрезентують значення власне-пояснення та варіантні вияви його із нашаруванням додаткових відтінків.

Джерелом фактичного матеріалу послужила картотека, що нараховує близько 5000 конструкцій сучасної української мови, укладена шляхом суцільної вибірки з текстів художньої літератури, публіцистики (газет, журналів, літературно-критичних статей), науково-популярних та науково-навчальних видань, листування українських письменників.

Наукова новизна дисертаційної праці полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві на значному фактичному матеріалі з'ясовано статус категорії пояснення з погляду реалізації її семантики у синтаксичних побудовах сучасної української мови, виділено й описано основні типи пояснювальних конструкцій з урахуванням їхніх змістово-інформативних і функціонально-прагматичних особливостей, уточнено засоби вираження пояснювальних відношень, виявлено стильову зумовленість різних конструкцій із пояснювальним компонентом.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що в науковий обіг уведено поняття функцій категорійної семантики пояснення, представлених у мові різними типами пояснювальних конструкцій. Цілісний системний і функціональний аналіз дозволить чіткіше визначити їх місце у синтаксичній системі сучасної української мови, окреслити своєрідність змістово-інформативної й прагматичної репрезентації категорійної семантики пояснення у семантико-синтаксичній та формально-синтаксичній структурі речень із пояснювальним компонентом, відмінних від конструкцій, які виражають функції ідентифікації (визначення) поняття, з'ясування, відокремлення (обставин, додатків) та ін.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження пояснювальних конструкцій сучасної української мови за їхніми

функціями, семантико-синтаксичною і формально-граматичною структурою можуть бути використані у лекційних курсах із синтаксису простого і складного речень, для підготовки спеціальних курсів, семінарів із синтаксичної семантики й прагматики, для укладання підручників і методичних посібників із синтаксису сучасної української мови.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорено на засіданнях кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Матеріали дисертації апробовано на Міжнародній науково-практичній конференції «Мова і мовний потенціал в поліетнічному середовищі» (м. Мелітополь, 2007); Міжнародній науково-практичній конференції «Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі» (м. Кам'янець-Подільський, 2007); Міжнародній науковій конференції «Взаємодія лексичної і граматичної семантики» (м. Київ, 2008); Міжнародній науковій конференції «Лінгвалізація світу: теоретичний і методичний аспекти» (м. Черкаси, 2008), а також на науково-звітних конференціях професорсько-викладацького складу Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2005 – 2008 рр.).

Публікації. За результатами дослідження видано 7 одноосібних публікацій, які відбивають його основні положення.

Об'єкт і завдання дослідження зумовили **структуру наукового дослідження.** Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (259), джерел фактичного матеріалу. Загальний обсяг тексту роботи – 222 сторінки, основний текст – 185 сторінок.

РОЗДІЛ 1. КАТЕГОРІЯ ПОЯСНЕННЯ ТА МОВНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЯСНЮВАЛЬНИХ ВІДНОШЕНЬ У СЕМАНТИКО- СИНТАКСИЧНІЙ ТА ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

1.1. Лінгвістичне трактування «пояснення» і «пояснювальних відношень»

Одним із основних завдань сучасного мовознавства є вивчення граматичного ладу мови з урахуванням взаємодії онтологічного, функціонального і комунікативно-орієнтаційного підходів.

Лінгвістика ХХ століття зробила значні кроки в напрямку перегляду традиційних поглядів на речення як основну синтаксичну одиницю та характер зв'язків і відношень, змістових і формальних ознак елементарних синтаксичних одиниць. Ще в 70-х рр. А.М. Мухін наголосив на тому, що «без визначення елементарних синтаксичних одиниць ми не можемо з упевненістю сказати, чи правильно ми витлумачуємо зв'язки між ними: природа лінгвістичних зв'язків невіддільна від природи відповідних лінгвістичних одиниць» [148, с. 166].

Актуалізувався ще один аспект функціонального синтаксису, який полягає у з'ясуванні репрезентації семантики комунікативних компонентів речення, які присутні в момент мовлення у свідомості комунікантів і є маркерами різних «фокусів», комунікативних категорій, пов'язаних із ситуацією спілкування і з точкою зору мовця на описувану ситуацію та на знання адресата [96, с. 284 – 288].

Особливий науковий інтерес викликає проблема реалізації семантики пояснення, що виникає у комунікативних актах і дістає реалізацію в пояснювальних конструкціях.

У сучасному мовознавстві дотепер не існує єдиної думки щодо ускладнених побудов, у яких наявний пояснювальний компонент, не

достатньо з'ясованими є характер і семантика пояснення, основою якої є логічне відношення еквівалентності.

Поняття «пояснювальні конструкції» стосовно вираження в них пояснювальних відношень у лінгвістиці трактується неоднозначно. З одного боку, це пов'язано із суперечливим трактуванням категорії пояснення, а з іншого, зумовлено різними підходами до інтерпретації зазначених конструкцій.

Із погляду філософського потреба пояснення вбудована в людський розум як одна із внутрішніх закономірностей людського мислення. «Пояснення – це особлива форма мислення, пов'язана не лише з онтологічним облаштуванням світу, з його організованістю в систему каузальних зв'язків, але й особливою потребою людського розуму в усьому вбачати порядок, структуру, системність. Саме цією особливістю мислення й можна пояснити, чому вчені у своїх дослідженнях серед усіх пізнавальних засобів віддають перевагу поясненню як операції інтерпретації» [63, с. 233]. Під інтерпретацією філософи розуміють характерні процедури пояснення, тлумачення та розуміння змісту знаків мови у процесі викладу інформації і її коментування [64, с. 111]. Із філософського погляду пояснення треба характеризувати за трьома ознаками: за змістом (семантикою), прагматичною функцією і структурними особливостями [89, с. 58].

Філософське трактування категорії «пояснення» стосується насамперед використання його в мові науки: «Пояснення наукове – розкриття сутності предметів і явищ об'єктивного світу шляхом з'ясування причин виникнення та існування явищ, знаходження законів їхнього розвитку чи функціонування, виявлення механізму дії тощо» [234, с. 505]. Пояснення наукове у цьому розумінні слід відрізнити від наукового опису, який виявляє і фіксує зовнішні властивості предметів і явищ. Як одне з основних і безпосередніх завдань наукового пізнання розрізняють пояснення наукове на основі законів (номологічне пояснення) і на основі моделей (модельне пояснення). Розрізнення об'єктів предметних галузей зумовлює специфіку

філософських, соціологічних, фізичних, біологічних та інших видів пояснення [Там само, с. 506].

У логіці під поясненням мають на увазі насамперед логічне виведення (дедукцію), з погляду змісту досить часто ґрунтоване на встановленні причин виникнення чи змін у пояснюваному явищі. Явище вважають поясненим, якщо вдається встановити закон (закони), якому воно підпорядковано, з'ясувати причини залежності, які визначають виникнення цього явища [233, с. 125]. У науковому поясненні важливу роль відіграє введення якісних характеристик пояснюваного процесу (явища, закономірностей) та параметрів, які пов'язують пояснюване явище з іншими процесами, законами.

За Словником української мови лексема «пояснення» витлумачується як: 1. «Дія за значенням пояснити» і 2. «Писемний» або усний виклад з метою виправдатися в чому-небудь» [206, с. 496]. У дієсловах «пояснювати», «пояснити», «пояснити» виділено більше значень: 1. «Розповідати про що-небудь, робити його значним, зрозумілим... // З'ясувати комусь ситуацію, розкривати причини якоїсь дії чи явища... // Витлумачувати слова, поняття та ін. // Добиватися порозуміння з ким-небудь за допомогою жестів, міміки та ін... // Розкривати особливість якоїсь речі чи явища, вказуючи на їхні певні ознаки... // Мотивувати що-небудь». 2. «Знаходити, розкривати причини, мотиви чого-небудь...». 3. «Виправдовуватися в чому-небудь» [Там само, с. 496 – 497]. Отже, ціла палітра значень дієслів *пояснювати*, *пояснити*, *пояснити* відображає об'ємний поняттєвий зміст категорії «пояснення»: визначення, власне-пояснення, «роз'яснення», «з'ясування», «витлумачення», «розкриття» причини, мотиву», «намір мовця зробити сказане зрозумілим, виправдатися в чомусь, уточнити сказане» тощо. Лексема «пояснення» об'єднує весь обшир значень поняттєвої категорії, узагальнює всі ці значення дієслівна лексема. Це дає підставу лінгвістам кваліфікувати пояснювальні відношення досить широко й об'єднувати

функціонально різні конструкції, що зумовлює суперечливу класифікацію їх.

Лінгвістичний статус пояснення, за визначенням І.Р. Вихованця, – це вид семантико-синтаксичних відношень «між членами речень або реченнями, який полягає в повторному називанні, але іншими лексико-граматичними засобами того самого явища дійсності. Охоплює два різновиди відношень: відношення тотожності й відношення загального та часткового» [224, с. 476].

Семантико-синтаксичні відношення поєднаних слів у простому реченні та компонентів ускладненого простого, складного (елементарного та багатокомпонентного) речень зумовлені багатьма чинниками: категорійним значенням і морфологічною формою слів, типом синтаксичного зв'язку, засобами вираження семантико-синтаксичного відношення (порядок розташування його частин, інтонація та ін.). Важливим чинником є також входження конкретного речення – висловлення до діалогу чи монологу та правила інтонування відповідно до ситуації й авторського задуму. Цей останній чинник особливо вирізняє пояснювальні відношення з-поміж інших семантико-синтаксичних відношень у структурі речення. Засадничими з цього погляду є положення О.С. Мельничука [220], І.Р. Вихованця [29], які наголошують на тому, що в синтаксичних побудовах лексична і граматична семантика мовних знаків не може бути визначена без урахування семантики ситуації.

«Гносеологічна цінність будь-якого комунікативного акту, – пише Г.В. Колшанський, – для природної мови може бути визначена тільки через той зміст, яким обмінюються люди в процесі спілкування. Комунікація й інформація – дві сторони того самого явища» [107, с. 5]. Притому, на його думку, для опису формальної будови мови опорною базою має бути зміст, щоб пояснити сутність будь-якої мовної форми [Там само, с. 6].

Найбільш прийнятним вважаємо положення про те, що опис різних типів конструкцій повинен базуватися на виявленні взаємодії синтаксису, семантики і прагматики. За словами Є. Куриловича, функції мовних форм

пов'язані з обсягом використання їх. «Функція форми повинна визначатися щодо інших форм, що вживаються поряд із нею у відповідній синтаксичній сфері» [122, с. 131 – 132]. Поява синтаксичної конструкції з пояснювальним компонентом завжди зумовлена особливим комунікативним наміром мовця: дати пояснення щодо певного явища, факту, події, найчастіше у спосіб коментування. Комунікативна функція мови, як зазначає А.П. Загнітко, у спілкуванні взаємодіє з функцією текстотворення, до сфери якої належить орієнтація на адресата мовлення і на контекст (доведення чогось чи пояснення) [72, с. 157]. Оскільки ж у мові, як і в математиці, є три різновиди семіотичних функцій: «обґрунтування, перенесення (в сенсі універсальної теорії перетворень) і пояснення (в межах універсальної теорії дійсності)» [Там само, с. 174], – то мовець обирає відповідну конструкцію, яка реалізує ту чи іншу настанову щодо опису конкретної ситуації.

В основу аналізу речень із пояснювальними відношеннями в нашому дослідженні покладено функціональний підхід за ономасіологічною формулою В. Матезіуса: «мовець – позамовний зміст – мовна форма» [135, с. 447 – 448].

Лінгвістичний статус понять «пояснення» і «пояснювальні відношення» окреслено в «Русской грамматике» 1980 р. у розділі «Пояснення» (автор І.О. Іцкович) [§ 2084 – 2093]. На прикладах речень «*Приходите в среду, то есть послезавтра; Мы доехали на своих лошадях в возках, то есть в крытой рогожею повозке*» (Акс.) визначено пояснювальні відношення за такими ознаками: 1) компоненти пов'язані сурядним зв'язком; 2) другий член ряду входить до складу речення через посередництво першого, якому він служить; 3) ці відношення виражені словопорядком; 4) існує три види пояснювальних відношень: власне-пояснення, включення й уточнення (перші два види належать до закритих рядів, третій становить відкритий ряд). Власне-пояснення реалізують конструкції зі сполучниками чи без сполучників, у яких друга назва (позначення того самого предмета) служить для роз'яснення, конкретизації чи оцінки першої. Іншим різновидом

пояснювальних відношень є така конструкція, яка виражає співвідношення загального й часткового значень між однорідними членами й узагальнювальним словом [192, с. 173 – 175].

Для з'ясування особливостей пояснювальних відношень важливо врахувати відмінності у синтаксичних зв'язках морфологічних форм (це зв'язок на рівні слів) і синтаксичний зв'язок, який виникає на вищому рівні – синтаксичному, де поєднані члени речення, компоненти складних речень [178, с. 42]. Пояснювальний зв'язок, за словами А.Ф. Прияткиної, виникає тільки в реченні між його членами. Він являє собою граматичне вираження тих семантичних відношень, які, незважаючи на всю їхню різнорідність (пояснення, уточнення, конкретизація, розкриття змісту), можуть бути об'єднані у поняття «пояснювальних». Названі відношення можуть бути виражені спеціалізованими на цій функції сполучниками, своєрідною інтонацією, порядком слів, лексичним повтором тощо [Там само, с. 43].

Пояснювальна конструкція – це ускладнена синтаксична конструкція закритої структури, яка (умовно, якщо навіть врахувати надфразні єдності) утворена з двох частин. У першій частині пояснюваний компонент – слово, сполучення слів, речення, основна частина надфразної єдності – відповідно до настанови адресанта і теми, стилю, жанру висловлення знаходить інтерпретацію у другій частині засобом уведення пояснювального компонента (у будь-якій функції: власне-пояснення, або ототожнення, пояснення-уточнення, пояснення-виокремлення, пояснення-висновку, «загальне – часткове»).

У синтаксичних конструкціях із пояснювальними відношеннями наявний пояснювальний опосередкований зв'язок: пояснювальний компонент підпорядкований опорному (пояснюваному) компонентові і через посередництво опорного співвідноситься з третім компонентом [29, с. 16]. Пояснювальні конструкції виділяємо за наявності: 1) пояснювальної функції; 2) спеціалізованих для цієї функції сполучників та вставних слів, словосполучень, які здатні виражати пояснювальні відношення або бути

заміненими на пояснювальні; 3) усталеного порядку розміщення пояснюваного (у препозиції) і пояснювального (у постпозиції) компонентів та 4) своєрідного інтонаційного оформлення засобами паузації і логічного виділення як самостійної синтагми.

За цими критеріями в дослідженні виділено пояснювальні конструкції:

- 1) простого речення, ускладненого апозитивним компонентом;
- 2) речення з однорідними членами та узагальнювальним словом, які виражають відношення «загальне – часткове»;
- 3) складносурядні речення з пояснювальним компонентом;
- 4) складнопідрядні речення, в яких пояснювальний компонент (підрядна частина речення) приєднаний до головної пояснювальним сполучником разом з підрядним сполучником;
- 5) безсполучникові складні речення із пояснювальними відношеннями, ускладнені відтінками причини, зумовленості;
- 6) багатокомпонентні складні речення з різними типами сполучникового і безсполучникового зв'язку та надфразні єдності;
- 7) речення з приєднувальним та вставленим пояснювальним компонентом.

Виділені конструкції відрізняються від тих, основною функцією яких є наукове визначення, оформлене або як просте речення з підметом – іменником та іменним складеним присудком (чи з підметом – іменником та іменним присудком, поширеним означенням, складнопідрядним реченням). Наприклад: *Метр – основна одиниця довжини у метричній системі мір* (СУМ, Т. ІУ, с. 110); *Картеч – шріт великого розміру для рушниці* (СУМ, Т. ІУ, с. 693); *Словесно-логічне мислення – провідний засіб теоретичного освоєння дійсності, що інтенсивно формується під час оволодіння дітьми науковими поняттями в процесі навчання* (П. М'ясоїд, с. 308). Ці конструкції, як і складнопідрядні речення із з'ясувальними відношеннями та речення з відокремленими обставинами, яким властива функція власне уточнювальна, у дисертації не розглядалися.

1.2. Історія дослідження конструкцій із пояснювальними відношеннями

Дослідження конструкцій із пояснювальними відношеннями в радянську епоху проводилося загалом на матеріалі російської мови. На теоретичні питання аналізу пояснювальних конструкцій звертали увагу у своїх працях М.І. Греч, О.М. Пешковський, А.Ф. Прияткина, Н.В. Кирпічникова, Є.П. Сєдун, Г.П. Уханов, О.Г. Руднєв, С.Е. Крючков, Л.Ю. Максимов, Н.С. Валгіна, Н.С. Ходатович, П.Ф. Іванушкина, А.П. Корольов, В.А. Белошапкова, Є.М. Ширяєв, Е.Ф. Морозова, Г.В. Маркелова, Ю.Г. Усищева та інші дослідники.

Так, М.І. Греч, характеризуючи сполучник *або*, зауважує, що «він без повторення може позначати і заміну одного висловлення іншим, а не думки чи речення в цілому», й ілюструє такою конструкцією: *Пираты, или морские разбойники, тревожат берега*. В цьому випадку можливий вибір тільки того чи того висловлення, тобто, на його думку, «сполучник *или* (укр. *або*) тут певним чином пояснювальний» [50, с. 392].

Одним із перших учених, хто звернув увагу на своєрідний синтаксичний зв'язок, який згодом отримав назву «пояснювального», був О.М. Пешковський. Прикметникове означення він назвав власне атрибутом, а іменникове визначив як апозицію, що виконує функцію пояснення [161, с. 419].

У 50 – 70 рр. минулого століття з'ясуванню пояснювальних зв'язків і відношень було присвячено монографічні дослідження й окремі статті А.Ф. Прияткиної [177; 180; 182], Н.В. Кирпічникової [92; 93; 94], Є.П. Седуна [195], М.Г. Шатуха [244], Г.П. Уханова [230; 229], Ю.Г. Усищевої [226], О.Я. Кузнецової [119], О.Г. Руднева [189], С.Є. Крючкова [116], Н.С. Валгіної [21], А.А. Сумеркиної [215], М.І. Сапожникова [193], Г.Х. Хамзіної [236] та інших.

А.Ф. Прияткина, з'ясовуючи специфіку пояснювальних відношень між двома частинами в реченні, поєднаними пояснювальними сполучниками, виділяє насамперед відношення тотожності. Пояснюване (перша частина) і пояснювальне (друга частина) позначають один якийсь факт. Пояснювальні відношення тотожності базуються на паралелізмі поєднаних частин [177, с. 20, 24]. Пізніше дослідниця зробила спробу класифікувати функції пояснення і типи конструкцій. Загальний функціональний зміст пояснення, за її визначенням, – це усунення комунікативної синсемантиї (комунікативної недостатності), що знаходить у кожному випадку конкретне вираження в певному типі семантичних відношень та функцій, реалізованих усередині конструкцій: 1) різнооб'ємних, що виражають відношення «загальне – часткове»; 2) різнооб'ємних, які дають подвійне найменування одного поняття. У конструкціях 1-го типу виділяє такі типи пояснення: 1) інклюзія, 2) розширення, 3) екземпліфікація, 4) конкретизація, 5) включення; у конструкціях 2-го типу – 1) експлантація, 2) декодування, 3) пояснення-альтернатива, 4) пояснення-протиставлення. Пояснювальні конструкції поділяє на структури з синтетичним сполученням компонентів і з асиндетичним зв'язком [179].

Н.В. Кирпічникова на основі проведеного аналізу синтаксичних пояснювальних конструкцій безсполучникових речень [93] зазначає, що їхня своєрідність полягає в тому, що друга частина складного речення конкретніше, ширше розкриває той зміст, який виражено в першій частині словом чи словосполученням. Між пояснюваним словом першої частини і пояснювальним другої частини встановлюються семантичні відношення загального і часткового. Друга частина може конкретизувати одне із слів першої частини, повторюючи те, що сказано в першій частині словом, але повторює набагато конкретніше [Там само, с. 30]. Важливою структурною рисою першої частини називає позицію логічного наголосу, який завжди падає на пояснюване слово [Там само, с. 32].

Є.П. Седун на матеріалі російської мови розглянув пояснювальні вставлені конструкції в російській мові [195]. Побіжні зауваження про пояснювальні відношення наявні і в дослідників відокремлених другорядних членів речення. Так, М.Г. Шатух, аналізуючи уточнювальні члени речення, зосереджує увагу на особливостях зв'язку однорідних членів з узагальнювальним словом. Зв'язок уточнювального члена з опорним словом називає пояснювальним і розглядає як своєрідний різновид підрядного зв'язку, але зазначає, що така залежність є не граматичною, а семантичною [243, с. 35].

Ю.Г. Усищева характеризує смислові відношення у пояснювальних конструкціях із відокремленими другорядними членами як такі, в яких відображуваний реальний факт дійсності названий двічі, але різними засобами. Різні функції відокремлених членів зумовлюють вибір різних сполучників: для пояснення – сполучники *то есть, или* (в значенні *то есть*), для уточнення – сполучники *а именно, именно, точнее* [226, с. 32].

Дещо інше трактування пояснювальних відношень знаходимо в працях О.Я. Кузнецової. Автор зазначає, що «сполучник *то есть* в реченні іншої синтаксичної ролі не може виконувати, крім вираження пояснювальних відношень. Уже наявність специфічного пояснювального сполучника дозволяє виділення пояснення серед інших синтаксичних відношень» [119, с. 58], хоча пояснювальні відношення не виступають у чистому вигляді [Там само, с. 60].

О.Г. Руднев у трактуванні відокремлених членів речення проводить думку про наявність трьох типів семантико-синтаксичних відношень, одним із яких є пояснювальні [191, с. 134 – 135]. До найбільш уживаних сполучників і слів, які виконують роль сполучників, відносить ті, що приєднують відокремлену прикладку: *то есть, как, разумеется, или* (в значенні *то есть*), *иначе, именно, например, особенно, преимущественно, в том числе, даже, в особенности, кроме, за исключением, как-то, а именно, в частности, главным образом* та ін. [Там само, с. 138 – 139].

Н.С. Валгіна характеризує речення з уточнювальними, пояснювальними і приєднувальними членами, які об'єднані спільною видільною інтонацією і функцією додаткового повідомлення. Відокремленість позицій таких членів речення пояснює їхнім функціональним призначенням: вони додатково характеризують ті чи інші члени простого речення (як другорядні, так і головні). Спільна функція додаткового повідомлення може конкретизуватися по-різному. Пояснювальний член речення як друге найменування того самого поняття може бути уведений спеціальними сполучниками *то есть, а именно*, хоча таких сполучників може і не бути, але семантику пояснювальних членів збережено: поняття виступають як змістова тотожність, але словесно по-різному виражена; у разі уточнення наявне найменування двох різних понять, із яких одне більш загальне, друге його конкретизує [22, с. 374 – 375].

Окремі типи пояснювальних конструкцій розглянуто в працях П.Ф. Іванушкиної [80], А.П. Корольова [111], Е.Ф. Морозової [143], М.І. Сапожникова [193], Н.С. Гребенщикової [49], знайшли потрактування у підручниках В.А. Белошапкової [15], С.Є. Крючкова і Л.Ю. Максимова [117], В.В. Решетова [185], В.В. Бабайцевої [10], Н.І. Формановської [235], РГ / за ред. Н.Ю. Шведової [192], П.А. Леканта [209] та ін.

Складним конструкціям із пояснювальним компонентом, уведеним сполучником *то есть*, присвятив свою розвідку Г.П. Уханов [230]. Сполучник *то есть* (укр. *тобто*), на його думку, реалізує семантику тотожності пояснюваного і пояснювального, хоча вони не завжди тотожні з логічної точки зору [Там само, с. 32]. Ці конструкції вчений розглядає як особливий різновид складнопідрядних речень [Там само, с. 35].

Автори підручника із синтаксису складного речення С.Є. Крючков і Л.Ю. Максимов виділяють своєрідну групу складних речень, у яких друга частина приєднана до першої пояснювально-приєднувальними сполучниками *а именно, то есть* і потрактовують їх як складносурядні речення [117, с. 24]. Наголошено на своєрідності вираження пояснювальних відношень

інтонацією. У підручнику виділено також безсполучникові речення з пояснювально-атрибутивними відношеннями [Там само, с. 144 – 145].

Автори підручників із сучасної російської літературної мови [209] серед безсполучникових речень виділяють: 1) пояснювально-мотивувальні (причинові) безсполучникові складні речення, зазначаючи, що причинові відношення існують як додаткові, і тому можлива підстановка і пояснювальних, і причинових сполучників, співвіднесених із пояснювальними складносурядним та складнопірядними причинами; 2) власне пояснювальні безсполучникові речення, в яких пояснювальні відношення не ускладнені іншими значеннями, і співвідносні зі складносурядними конструкціями, пов'язаними сполучниками *а именно, то есть*; 3) пояснювально-з'ясувальні безсполучникові речення, співвідносні зі складнопірядними з'ясувальними [Там само, с. 418].

В україністиці тривалий час проблема функціонування пояснювальних конструкцій не привертала уваги дослідників. Після виходу у світ «Синтаксису російської мови» Л.А. Булаховського [20], де стисло охарактеризовано пояснювальні конструкції, до цієї проблеми звернулася Л.О. Кадомцева [82], яка в дослідженні безсполучникових речень, з'ясовуючи принципи їх класифікації, наголосила, що виділення типових структур для кожної групи речень ґрунтується на врахуванні змісту відношень, що встановлюються між складовими частинами. Дослідниця виділяє безсполучникові речення, в яких друга частина розкриває зміст першої: друга частина виконує функцію об'єкта, суб'єкта, означення або додатка щодо першої і називає їх пояснювально-приєднувальними [Там само, с. 60 – 61]. Ці конструкції тепер розглядають як складнопірядні з'ясувальні.

У підручнику А.П. Медушевського, М.К. Тищенка [221] серед ознак однорідних членів названо таку, коли друге і дальші означення підсилюють перше або уточнюють його. Це може стосуватися означень, поєднаних пояснювальними відношеннями і відокремлених комами, які, проте, не є

однорідними, бо між ними можна вставити сполучник *тобто, а саме*, а не *і* [Там само].

І.І. Слинько вперше заявив, що однорідні члени речення не цілком тотожні з узагальнювальним словом і мають свої особливості: однорідні члени речення поєднані з узагальнювальним словом пояснювальним зв'язком, який передбачає можливість підстановки слів *а саме, тобто* [204, с. 65].

С.П. Бевзенко виділив в окрему групу складносурядні речення з пояснювально-приєднувальними сполучниками, в яких друга частина приєднана до першої пояснювально-приєднувальними сполучниками *тобто, себто, а саме, як-от*. За його словами, сфера використання їх обмежена науковим та публіцистичним стилями мовлення, хоча можуть траплятися і в белетристиці [13, с. 18].

І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська виділяють різні типи пояснювальних конструкцій: складносурядні зі сполучниками *тобто (цебто, діал. себто)*; зі сполучником *а саме*, призначеним для вираження уточнення повідомленого в першій частині; з розділовими неповторюваними сполучниками *або, чи*, які використовуються для іншої назви повідомленого в першій частині, тобто для передачі першого відтінку пояснювального значення [205, с. 626].

За словами А.П. Загнітка, до опосередкованих членів речення можна віднести такі, для яких характерне повторне значення, або уточнення [71, с. 239]. З-поміж пояснювальних конструкцій розрізняє: 1) власне-пояснення, 2) конкретизацію, або уточнення, 3) включення. Складні ж синтаксичні конструкції з пояснювальними відношеннями відноситься до складносурядних речень закритої структури [Там само, с. 240].

С.М. Глазова у дисертаційному дослідженні пояснювальних ототожнювальних конструкцій української мови зазначає, що «пояснювально-ототожнювальне значення, або власне-пояснення, основою якого є тотожність явищ одного рівня, становить основний вияв семантики

пояснення». За її концепцією, пояснювальні-ототожнювальні відношення може бути реалізовано на рівні словосполучення (що в нашому дослідженні заперечується), складного сполучникового речення та в тексті. Зокрема дослідниця виділяє і «нереченнєві пояснювальні конструкції» як специфічні сурядні словосполучення, формальною ознакою яких є закритість та негнучкість структури, наявність формальних показників пояснювального відношення, неоднотипність і різноманітність будови компонентів [42, с. 15]. Автор зазначає також, «що реченнєві структури, які реалізують пояснювальні-ототожнювальну семантику, – це складносурядні конструкції, визначальними формальними ознаками яких є синтаксична однофункціональність компонентів, закритість і негнучкість структури й наявність своєрідних формально-семантичних засобів зв'язку» [Там само, с. 16].

Отже, в українському мовознавстві чимало аспектів проблеми пояснювальних конструкцій, зокрема структурні та семантичні особливості їх на сьогодні вивчено недостатньо. Не окреслено статусу категорії пояснення, немає чіткості у класифікації пояснювальних відношень у синтаксичних конструкціях. У нашому дослідженні використано напрацювання лінгвістів й уточнено кваліфікацію конструкцій із пояснювальним компонентом з урахуванням того, що функція пояснення може бути реалізована тільки в реченні, пояснювальні відношення ґрунтуються на предикативному або другоряднопредикативному зв'язках.

1.3. Сильова зумовленість пояснювальних конструкцій у сучасній українській мові

Комунікативно-прагматичні передумови використання пояснювальних конструкцій лежать у площині організації актів мовлення і тексту як

реалізації потреби людини у спілкуванні й досягнення порозуміння між учасниками комунікації.

Текст як мінімальна одиниця спілкування може бути визначений як сукупність принаймні двох висловлювань мінімальних комунікативних актів між партнерами по комунікації. Мовленнєвий акт існує в конкретній ситуації з конкретними учасниками комунікації, його мовні і змістові параметри детерміновані інтра- і екстралінгвальними чинниками у конкретний момент комунікації [105, с. 2].

У формуванні тексту як єдиного цілого визначальну роль відіграє його призначення, що зумовлює відповідний відбір мовленнєвих засобів, стильові особливості надфразових утворень, смислові зв'язки всередині тексту, його структуру [139, с. 16].

Із психологічного погляду важливим є спрямованість висловлення на порозуміння, погодженість / непогодженість партнера з початковим наміром комунікативного акту. На основі взаєморозуміння формують логічну структуру комунікації як логічно аргументоване роздумування про певний предмет або явище [Там само, с. 28]. За словами А.П. Загнітка, «розуміти мову – це мати опертям не тільки природу тексту, але й дискурсивні процеси, внаслідок яких текст продукується і розуміється, тобто пояснити функціонування певного тексту в суспільстві. Підхід до мови як до соціальної семіотики передбачає, що функція тексту – результат налаштування контекстних змінних, що охоплюють також учасників спілкування і фонові знання» [72, с. 120].

Інтеграція кожного висловлювання (фрази, речення, тексту) в акті комунікації на рівнях експліцитно-вербальному і невербальному завжди імпліцитно-ситуативна, соціально й історично зумовлена. Адже носій мови «при сприйнятті й інтерпретації мовленого вибирає найбільш вірогідне тлумачення, яке співвіднесене з його уявленням про дійсність» [16, с. 98]. При сприйнятті мовлення реципієнт виявляє активність, спираючись на свій досвід (як мовленнєвий, так і не мовленнєвий).

Кожна мовленнєва дія є складним актом комунікації, яка має певний набір фактів. У мовленнєвому акті як прагматичній одиниці мовленнєвого висловлювання поряд з передачею інформації суттєву роль відіграє з'ясування стосунків між партнерами по комунікації (аспект відношення, іллокуція), насамперед порозуміння. Однак у мовленнєвих відрізках будь-якого рангу наявний не тільки логічний зміст, але й емоційно-оцінні моменти, які знаходять вираження у розгортанні функціональної перспективи речення, стилістичних засобах мови [207, с. 37].

Останнім часом пояснювальні конструкції розглядають в аспекті цільової настанови адресанта мовлення до адресата, пов'язаної з дією психологічного механізму ймовірного прогнозування, яке є частиною загальнопсихологічних механізмів процесу сприйняття [16, с. 101]. Тобто сприйняття розгортається на двох рівнях: власне сприйняття і розуміння, розшифрування загального змісту адресатом [Там само, с. 102].

Для адресанта важливе стилістичне використання засобів мови, що так чи інакше пов'язано з добором таких одиниць або форм, які забезпечують оптимальний ефект сприйняття. «В основі мовної дії лежить поняття іллокутивної сили висловлювання. Цей чинник значною мірою уточнює логіко-семантичні зв'язки в тексті і максимально сприяє досягненню практичної мети спілкування» [139, с. 36].

Пояснення як логічна категорія знаходить втілення у спеціалізованих пояснювальних конструкціях. Функціональність мовлення ґрунтована на різних типах мислення (побутовому, науковому, публіцистичному, естетичному тощо) і відповідних цим типам мислення мовних засобах. А прийоми добору елементів мовного коду учасниками спілкування залежать від змісту, контексту та ситуації, в яких вони перебувають [12, с. 193].

Кожен функціональний стиль мовлення виявляє властиві йому прагматичні особливості. Так, в усному мовленні співрозмовники перебувають у конкретній ситуації (Я – тут – зараз) реалізують експресивні наміри мовця (адресанта), супроводжувані емоційно-оцінними

представленнями суб'єктивного плану, а також мімікою, жестами. Природними для усного побутового мовлення є конструкції власне-пояснювальні, поява яких у лінійному ряду непередбачувана, але така, що допомагає порозумітися через повтор того самого слова, виразу. Такі форми діалогічного пояснення використовують письменники, вводячи їх у мовлення персонажів. Наприклад:

- *Вибачте, що я турбую вас... – почав Степан, не пізнаючи свого голосу. – Я хочу бачити... – Він запнувся, забувши прізвище. – Я хочу бачити... критика...*
- ***Критика?** – здивувалась жінка, тримаючи рукою на грудях капризний капот.*
- ***Щебто він статті пише,** – тлумачив хлопець, знемагаючи під вагою хреста. – Михайла...*
- ***Михайла Демидовича Світозарова? Професора?** – полегшено сказала жінка, впускаючи його (В. Підм., с. 71).*

Наведені репліки являють собою конструкції пояснення стосовно ототожнення особи письменника: *«Хочу бачити критика. Він статті пише. Михайла... Михайла Демидовича Світозарова? Професора?»*.

На відміну від усного, зокрема діалогічного мовлення, у книжних стилях монологічного й діалогічного мовлення пояснювальні конструкції більшою мірою стилізовані. Вибір пояснювальних конструкцій зумовлений авторськими текстовими (дискурсивними) стратегіями, інтенціями, жанром і регістрами мовлення. Зокрема вибір тієї чи тієї конструкції залежить і від цільового призначення, за яким розглядають агітаційний, популярний, теоретичний, прикладний типи мовленнєвих структур у різних комбінаціях стилів та жанрів [232, с. 52].

1.3.1. Функція пояснення у текстах наукового стилю

«Науковий стиль – функціональний різновид літературної мови, який використовують з пізнавально-інформативною метою в галузі науки та освіти. Науковий стиль орієнтований на книжну лексику, на логічний виклад інформації, застосування класифікаційного підходу до опису наукових об'єктів, використання абстрактних понять, формулювання дефініцій (визначень). Характерні ознаки наукового стилю в лексичі – наявність термінології, використання загальноживаних слів тільки в одному з кількох притаманних їм у мові узагальненому значенні, тобто функціональна одночасність слова. Лексичні, граматичні, текстові одиниці наукового стилю підпорядковані загальному спрямуванню стилю на точність, логічність, узагальненість, аргументацію висловлених положень» [225, с. 403].

Серед характерних ознак семантико-синтаксичної організації наукового стилю називають такі: 1) об'єднання у формально простому реченні кількох пропозитивних структур, тобто ускладнення номінативного змісту простого речення, що загалом властиво книжним стилям мови; 2) формування семантичних варіантів для вираження інваріантного значення відображуваної ситуації, події тощо; 3) розгалужена система синонімічних засобів інтерпретованих понять; 4) використання лексико-синтаксичних прийомів для вираження семантики виділення, протиставлення явищ, ознак та ін. [67, с. 130].

Комунікативна структура наукового тексту зумовлена функцією мови науки. Н.Ф. Непійвода зазначає, що «спілкування через текст проходить шляхом складної взаємодії між автором і реципієнтом: когнітивна модель, що існує в свідомості автора (як правило, дво-, три- чи багатовимірна), розкладається на складові частини, лінеаризується і вербалізується. Процес формування різних когнітивних утворень (моделей, схем, планів) у свідомості автора виступає на рівні уявлень, на якому відбувається селекція

ознак предмета, відсіюються випадкові ознаки, фіксуються найхарактерніші, а тому й найінформативніші» [150, с. 84].

До важливих компонентів наукових текстів належить, зокрема, пояснення, уведене відповідно до особливостей наукового стилю мови, його підвидів. Пор., наприклад, з'ясування наукових понять у монографічних працях: *Спільним для всіх критичних ситуацій є те, що вони потребують спеціальної внутрішньої роботи, спрямованої на подолання вказаної неможливості, відновлення потраченого смислу життя, встановлення нових смислів. Тобто в ситуації неможливості людина втрачає звичні смисли і перед нею постає «завдання на смисл», тобто на знаходження нових джерел смислу, переосмислення ситуації тощо* (В. Панок, с. 132) і в підручниках: *За таким укріпленням у випадку оборони ховалося все військо й успішно оборонялося. Тобто козаки рушали в похід не лише зі зброєю, а й із сокирами, косами, лопатами, ланцюгами* (Г. Швид., с. 36); *Функція $y = f$ називається непарною, якщо для будь-якого значення x в області визначення значення $(-x)$ також належить області визначення і справджується рівність $f(-x) = f(x)$. Тобто у непарних функцій їх значення для протилежних значень аргумента протилежні* (М. Шкіль, с. 6).

Вербалізація моделі в процесі лінійного відображення частинами наукової інформації зумовлена авторською настановою та жанровими особливостями й видами представлення пояснення. В одних є потреба пояснити термін або незрозуміле слово, вираз, а в інших – з'ясувати поняття на прикладах або уточнити іншими словами, конкретніше, ширше, доступніше, адже автор трансформує модель думки у слово (висловлення), а реципієнт – слово в модель. Створення адекватного образу залежить від автора, від того, наскільки він зміг передбачити реакцію читача і відповідно вербалізувати свій інтелектуальний продукт [150, с. 85]. Пояснення – це мовна форма організації тексту для читача (слухача) так, щоб забезпечити всі етапи мовленнєвого акту – локуції, іллокуції і перлокуції (тобто вплинути на реципієнта, домогтися очікуваного результату). У теорії мовленнєвих актів

зроблено наголос на інтерпретації змісту тексту реципієнтом, результат якої залежить від взаємодії адресанта (мовця) та адресата [12, с. 194; 197, с. 582 – 583]. Специфіку наукового тексту становить і те, що в ньому переважає монологічне мовлення, звернене до «колективного» адресата певної галузі науки чи фахової спеціалізації людей.

Однією з визначальних ознак наукового тексту лінгвісти вважають наявність синтаксичних структур із семантичною кваліфікацією (речення тотожності або включення вужчого поняття в ширше для розкриття викладеного, доведення гіпотези тощо). Кваліфікаційні структури найчастіше оформлені бездієслівними реченнями з іменним складеним присудком, тобто семантика тотожності, оцінки, кваліфікації властива реченням з двома іменниками в ролі головних членів. Наприклад: *В ембріональній фазі людський зародок зазнає ряд метаморфоз, проходячи скорочено основні стадії еволюції живих організмів, **тобто стадії філогенезу**, від одноклітинних істот до приматів* (Г. Кост., с. 53); *Розв'язуючи завдання на пошук смислу, людина може віднайти його, відкрити для себе нові перспективи життя, знайти можливості та шляхи особистісного росту, а може впасти у відчай, апатію, вдатися до різноманітних видів психологічного захисту тощо. **Тобто можемо розрізняти психологічні ситуації за тими наслідками, які вони мають для особистісного розвитку людини*** (В. Панок, с. 133).

Своєрідність функціонування пояснювальних конструкції полягає в тому, що модальність метатекстових одиниць накладена в них на модальність синтаксичної конструкції [17, с. 10]. Цьому сприяє уведення пояснювальних конструкцій, основна функція яких полягає в уточненні фактів. Наприклад: *Бо тим, які марили світовою революцією, **а точніше, прагнули світового панування**, Україна потрібна була не самотійною й гордою, а догідливою і слухняною, щоб нею легко було маніпулювати, як тільки заманеться* («Високий замок»); *Стус не міг, **точніше не вмів, а ще точніше, не хотів***

могти й уміти хитрувати з ворогом, він протиставляв ГБ лише шалену до зухвальства сміливість і буквально нищівне презирство (О. Орач, с. 251).

Науково-популярна література як носій інформації наближує до читача-неспеціаліста спеціальні знання, здійснює своєрідний переклад інформації зі спеціальної мови, зрозумілої лише тому, хто знайомий із системою понять певної галузі, на мову, доступну кожному. Чим складніша мова науки, тим більше вона формалізована, тим абстрактніші поняття становлять систему понять цієї науки і тим складніше передати наукові знання доступною для неспеціаліста мовою [90, с. 104]. У такому разі доречно використовують пояснювальні конструкції тотожності. Наприклад: *Треба знайти такі значення змінних x і y , які б водночас задовольняли і перше, і друге рівняння. Інакше: треба знайти спільний розв'язок обох рівнянь* (Г. Бевз, с. 77). Для науково-популярного підстилю властиве пояснення у формі роз'яснення, тобто ширшого потрактування поняття. Наприклад: *Усе сказане вище про неперервний енергетичний спектр електронів, випромінюваних у процесі природної бета-радіоактивності, відноситься і до спектру енергій позитронів, які виникають при штучній додатній бета-радіоактивності. Це означає, що випромінювання позитронів супроводжується вилітанням з ядра нейтрино* (С. Гонч., с. 348).

У популярному викладі матеріалу окрема думка може бути розвинута детально та ширше пояснена, кожне загальне положення підтвержене фактами, ілюстроване прикладами, виклад матеріалу менш абстрагований.

Конструкції з пояснювальним компонентом варіюють залежно від настанови автора та їхнього призначення у тексті. Дослідники розглядають пояснюваний і пояснювальний компоненти як комунікативні еквівалентні мовні формули або комунікативні синоніми [150, с. 105]. Синонімії компонентів сприяють сполучні засоби: в одних уживають слова *точніше, краще сказати* та ін., а в інших – сполучники *або, чи* (що виступають у значенні «*те саме що*»). Наприклад: *Праця письменника стала суспільно*

обов'язковою, чи, краще сказати, партійною або ж державно обов'язковою, підпорядкованою центру справою (Б. Тих.¹, с. 6); *Число, яке задовольняє рівняння, називається його коренем, або розв'язок* (Г. Бевз, с. 3); *Радіоактивне перетворення ядер з випромінюванням позитронів прийнято називати бета-плюс радіоактивним перетворенням, або додатною бета-радіоактивністю* (С. Гонч., с. 348).

Для науково-навчального жанру характерний доступний виклад інформації, спрощена система доведення, більш виразна цілеспрямованість, що засвідчують тексти підручників із різних навчальних предметів для загальноосвітньої та вищої школи. Наприклад: *Надамо аргументу t_0 приріст Δt , тобто, крім моменту часу t_0 , розглянемо момент часу $t_0 + \Delta t$ ($\Delta t > 0$)* (М. Шкіль, с. 304); *Він [розвиток рухів дитини] іде згори донизу, тобто від рухів очей, голови, міміки до рухів тулуба і ніжок; від центру до периферії, тобто від рухів плеча, передпліччя до рухів кисті й пальців; від глобальних до дрібних рухів* (Г. Кост., с. 66).

У текстах наукового стилю пояснення термінів подають після визначення поняття. У навчальній літературі автори підручників і посібників тлумачать наукові терміни грецького та латинського походження, добирають відповідний український терміносинонім і пояснюють його. Наприклад: *Менше симпатичні анахронізми, себто перенесені в добу Хмельницького риси життя з доби автора, й переконлива мова драми, та це був дух часу* (М. Возн., с. 215); *Поетичним висловом пов'язується козацький епос, споріднений з традиційною піснею, з якою має спільне багатство поетичного вислову, символів, епічних зворотів, зокрема, дуже велику роль відіграє в ньому паралелізм, себто тісний внутрішній зв'язок між двома й більше віршами або їх групами, зазначений насамперед аналогічним щодо значення укладом слів у рівнобіжних рядках* (М. Возн., с. 215). Можливе пояснення українського терміна через відомий іншомовного походження. Наприклад: *Несправжні ніжки, або псевдоподії, – непотійні вирости цитоплазми, які не мають ущільненої клітинної оболонки* (Ю. Верв., с. 12).

На відміну від конструкцій із функцією визначення поняття (терміна), пояснювальні конструкції ширше, доступніше характеризують, описують їх ознаки і засоби реалізації їхньої семантики на конкретних прикладах.

Пояснення допомагають не тільки усвідомлювати сутність конкретного поняття, але й уводять читача в систему понять тієї чи іншої галузі навчальної дисципліни. Важлива не тільки повнота визначень через родову / видову відмінність, але й зручність форми передачі інформації. Якщо у визначеннях сконцентовано увагу на термінові, то засобом пояснення уводять додаткові наукові відомості. Наприклад: *Джерело патогенного мислення – роздуми, уявлення, пов'язані з образою, соромом, заздрістю, невдачею, страхом, **тобто негативними емоціями*** (В. Панок, с. 103); *Когось слухають, комусь щось говорять, читають те, що написали інші, чи пишуть самі, **тобто це і є мовлення*** (М. Плющ, с. 15); *Однак проблему може містити й сама ситуація, що теж підштовхує до її аналізу та осмислення. **Тобто сама зовнішня ситуація може бути проблемною*** (В. Панок, с. 130).

Терміносиноніми співвіднесені з одним поняттям, але можуть називати це поняття за різними ознаками. Наприклад: *Але є й інший тип мислення, який, навпаки, сприяє подоланню негативних емоцій. Це **саногенне, тобто оздоровче, мислення*** (В. Панок, с. 103); *Але він [розвиток] не зводиться до кількісних змін, до зростання того, що вже є, а включає «перерви безперервності», **тобто якісні зміни*** (Г. Кост., с. 28).

С.Я. Єрмоленко зазначає, що «кожне нове українське відродження супроводжувалося особливою увагою до наукового стилю, до віднайдення розумного співвідношення між термінологією інтернаціональною та створеною на основі питомої української лексики. Науковий стиль кінця ХХ ст., як і літературна мова цього періоду, засвідчує лібералізацію мовних норм, що виявляється у збільшенні кількості варіантних мовних одиниць, іншомовних запозичень, у пошуках нових текстових форм для наукової

інформації» [225, с. 404], що зумовлює широке використання різних типів пояснювальних конструкцій у текстах наукового стилю.

У науковій мові переважають раціонально-логічні структури, а в науково-популярній – раціонально-логічні із прагматичною настановою полегшення сприйняття інформації через пояснення, уточнення, конкретизацію, ілюстрування певних наукових положень, понять, законів тощо. Тобто наукова галузь і науковий стиль відрізняються від інших стилів детермінованістю мовних одиниць – термінів і наукових положень, що змушує адресанта обирати певний різновид пояснення (власне-пояснення, пояснення-уточнення, пояснення-викоремлення, пояснення-висновок). Якщо у визначеннях превалює предикативна двоскладна конструкція з іменним складеним присудком чи ця ж конструкція, ускладнена підрядною означальною частиною складнопідрядного речення, то пояснювальні конструкції функціонують відповідно до авторського наміру: допомогти адресатові осмислити зміст поняття і його термінологічне визначення. Наприклад: *Система – сукупність взаємопов'язаних елементів, які становлять більш складну єдність, що характеризується (як єдність) саме з боку цих елементів, складових частин її...* (О. Мельничук). У визначенні головну функцію виконує іменний присудок, що виражає тотожність названого поняття, й означення, або означальна частина складнопідрядного речення. Пояснювальні відношення репрезентують конструкції, які виражають семантику пояснення, уточнення, виокремлення поняття, явища, предмета чи висновку, що підсумовує повідомлення для повного розуміння змісту адресатом.

1.3.2. Пояснення в публіцистиці

Основне завдання публіцистики полягає в інформуванні членів суспільства про факти і події. Пояснення, що супроводжує інформацію, дещо відмінне від пояснення у науковому стилі мови. Мова преси, радіо, телебачення емоційна, з ознаками вольової оцінності, «характеризується популярним, чітким викладом, орієнтованим на швидке сприймання повідомлень, зрозумілість інформації» [224, с. 502].

Так, мова газети є одним із найбільш масових засобів комунікації. Загальнодоступність газети і газетного викладу подій, фактів певною мірою визначає потребу стандартизації прийомів подачі інформації і зумовлює особливий характер образності, використання елементів різних стилів. «Особливостями мови газети обґрунтовуються принципи відбору і вживання в ній певних мовних засобів, які відрізняють газету від інших різновидів публіцистичного стилю та від інших функціональних стилів сучасної мови. Мова газети займає проміжне місце між стилями книжно-писемного й усно-розмовного мовлення. Газетна мова звернена до читача, орієнтується на мовленнєві навички, тому відрізняється легкою проникливістю» [248, с. 25].

У газетних публікаціях функція пояснення поєднується із функцією уточнення певних узагальнених понять, періодів перебігу подій тощо. Наприклад: *Приблизно 25 тис. до н. е. бере початок Культура, тобто плекання (культивування) знань – їх нагромадження, систематизація, передання, осмислення та розвиток* («Дзеркало тижня»); *Для того, щоб можна було ухвалити будь-яке рішення на цьому засіданні, потрібно, звичайно, мати більшість від 30, тобто 16 потрібно депутатів* («Високий замок»).

Водночас добір лексем абстрактного значення та ніби відстороненість автора від поданої інформації супроводжується позитивно й негативно-оцінними словами, фраземами, хоча «навіть при художньому домислі в публіцистичному стилі авторське «я» збігається з фактичним мовцем» [136, с. 272], а тому можливе уведення пояснювальних компонентів сполучником

тобто, у змісті яких одночасно виражено суб'єктивні оцінки автора, що впливають із контексту речення. Наприклад: *Скажімо, він [В. Путін] має стати прем'єром при дуже слабкому президенті, тобто надалі керуватиме країною, та вже з іншого кабінету* («Високий замок»); *Ще були багатородинні консультації у спікерському кабінеті, але усі закінчувалися однаково – нічиєю, тобто нульовим результатом* («Високий замок»).

Важливу семантичну і структурну функцію виконують у інформаційних текстах конструкції з відокремленою прикладкою, що відображають пояснювальні відношення як тотожності, так і уточнення інформації. Наприклад: *Чи справді Мала академія наук активно співпрацює з «великою», тобто Національною академією наук України, як це здається з назви?* («Україна молода»); *Коперджинська, природно, Ганна – язиката свекруха, яка поїдом їсть невістку Софію* («Дзеркало тижня»).

Апозитивне (прикладкове) пояснення – це переважно додаткові деталі про осіб за належністю до суспільної організації, національною або територіальною ознакою, за освітою, посадою, вченим званням, фаховою діяльністю та ін. Наприклад: *Для обговорення низки проблем, які стосуються позапланової вакцинації проти кору та краснухи, за круглим столом зібралися: Жанна Возіанова, академік АМН України, професор кафедри інфекційних хвороб Національного медичного університету ім. О. Богомольця; Анатолій Печінка, завідувач кафедри інфекційних хвороб НМУ; Катерина Гаркава, імунолог, професор НМУ; Микола Проданчук, головний державний санітарний лікар МОЗ України та ін.* («Дзеркало тижня»); *Ну, а молодших дітей – дочку Ніну й сина Максима – подарувала Хворостовському чарівна Флоранс – Флоша, як він ласкаво, на російський манер називає її* («Дзеркало тижня»).

Водночас публіцистичний стиль виконує функцію формування масової свідомості, впливу на неї через добір інформації. У ньому втілений емоційний тип мислення [12, с. 194]. Тому в публіцистичних текстах тісно поєднані мовні засоби різних стилів, що забезпечує стрункість, конкретність

викладу та експресивність і образність мовлення. Як зазначає дослідниця публіцистичного стилю сучасної російської літературної мови А.В. Швець, дуже активними в публіцистичному стилі є процеси засвоєння ним елементів стилю художньої літератури, які підсилюють емоційну напругу читача, а також експресивно насичені засоби розмовної мови та елементи наукового стилю для обґрунтування фактів, положень, змісту викладу подій тощо [248, с. 24].

Така тісна взаємодія стандартизованих і експресивних засобів відповідає основному завданню цього стилю – виконувати, крім інформативно-пізнавальної функції, також емоційно-експресивну.

Важливість для публіцистичного стилю логічної доказовості й емоційної переконливості зумовлює широке використання експресивних синтаксичних структур, зокрема й пояснювальних конструкцій різних типів. С.Я. Єрмоленко наголошує на широкому використанні конструкцій із рядами однорідних членів у публіцистичному мовленні, завдяки чому досягається семантичне ускладнення (деталізація, включення видового поняття в родове, уточнення, приєднання нових характеристик, відгалуження від загального поняття конкретніших) супроводжуване і відповідним інтонаційним наростанням поєднаних сурядним зв'язком компонентів речення [67, с. 139]. Саме тому поширені пояснювальні конструкції, що виражають відношення «загальне – часткове». Наприклад: *У закоханих зазвичай три вороги: **благовірні, сусіди та ... сьогодення**, яке вривається в життя у подібі зухвалого товариша й вимагає звільнити життєвий простір* («Дзеркало тижня»); *Більша частина книжок належала до класики світової фантастики, але була і значна частина популярної літератури – **пригоди, жахи, містика*** («Високий замок»); *Насправді ця новація – свого роду революція в європейському конституційному праві, бо Європа знає лише три гілки влади: **законодавчу, виконавчу і судову*** («Дзеркало тижня»).

Пояснювальні конструкції використовують навіть у заголовках. Наприклад, у міжнародному громадсько-політичному тижневику «Дзеркало

тижня»: *Екологічний день «ікс», або Чого бояться європейцям: потепління чи похолодання?*; *Повна назва проекту – «Дуже новорічне кіно, або Ніч у музеї»*; *«Геть книжки виснажливі?»*, *або Роздуми навколо проблеми шкільної літературної освіти.*

Т.А. ван Дейк зазначає, що «під час читання тексту, починаючи з самого початку, читач прагне виявити гаданий топик якомога швидше, не дочитуючи текст до кінця. Іншими словами, читач користується макросистемами, які уможливають вилучення топиків із тексту» [57, с. 241]. Різні моделі пояснювальних синтаксичних конструкцій дають можливість адресантові передати ту інформацію, яка виражає авторський варіант. У такому разі доречні стислі пояснення-довідки, зокрема коли виникає потреба звернутися до того, кому адресована інформація. Журналіст-коментатор стисло пояснює подію, ситуацію надфразною єдністю з пояснювально-висновковим узагальненням.

1.3.3. Пояснення у мові художньої літератури

«Художній стиль, виявляючи особливий спосіб мислення, відтворює дійсність через конкретно-чуттєві образи. Мовна картина світу письменника виконує естетичну функцію, що передбачає зв'язок між тим, хто створює художній світ, і тим, хто його сприймає» [224, с. 780].

М.М. Кожина, визначаючи поняття стилістики тексту, пише: «Якщо мовленнєва конкретизація взагалі – це здатність, особливість мови конкретизувати (робити вужчим за об'ємом) у контексті, в словосполученнях, виражених словами понять аж до позначення ними одиничних понять і конкретних чуттєво-наочних образів, то художньо-образна конкретизація – це якісно особлива властивість художньої мови» [100, с. 91 – 92]. Відмінність художньої мови, усіх інших різновидів мовного

спілкування, на її думку, полягає в тому, що в художньому творі слово-поняття «переводять» у слово-образ (художній), тому висловлювання стає новим, створеним творчою уявою митця [Там само].

Художній текст втілює естетичний тип мислення та естетичну функцію мови, що підпорядкована комунікативній, інформативно-пізнавальній, а також експресивній, емотивній функції мови [12, с. 194]. Художній стиль вбирає в себе компоненти всіх інших функціональних стилів, трансформує, переосмислює їх; він не обмежений також у використанні одиниць мови, що належать до різних часових зрізів, до соціальних та територіальних видозмін національної мови [225, с. 781]. Послугуючись і позанормативними мовними засобами (архаїзмами, історизмами, діалектизмами, неологізмами, не кодифікованими розмовними висловами), художній стиль якнайповніше відповідає вимогам естетичної міри, стилістичної доцільності [Там само].

За спостереженнями С.Я. Єрмоленко, у сучасній прозі продуктивними є синтаксично розгорнені конструкції з безсполучниковою формою зв'язку, а також конструкції, в яких поєднані сполучникова і безсполучникова форми [67, с. 194]. До них належать і пояснювальні конструкції, уживані в описах природи чи психічного стану героїв. У синтаксисі художньої прози вони становлять ніби коментар автора засобом вкраплення «чужої» думки, тобто в них можна вбачати один із засобів передачі чужого мовлення [Там само, с. 195].

Відкрита стилістична система мови художньої літератури найближче стоїть до стилю розмовного. Це потверджують і приклади використання пояснювальних конструкцій у художніх текстах, для яких властиве нашарування емоційно-оцінних відтінків змісту, що впливає на емоції і почуття читачів.

Письменники прагнуть максимально відтворити живе мовлення, стилізуючи розмовні діалоги. Прикладом цього є використання повтору із функцією пояснення:

– *А я вам зд... здоров'я побажав.*

- *Заїкаєшся, Петренко? По тобі бачу, що ти хотів сказати. Чи не так?*
- *Тобто – так!*
- *Тобто я хотів...*
- *Тобто ти хотів натякнути, що я хворий?*
- *Я... Ви...*
- *Чи може тобі хочеться, щоб я справді захворів?.. (М. Пент., с. 117);*
- *Чи всі його [М. Гоголя]твори заїмпонували мені?*
- *Ні, не всі. Мені не подобається, що Гоголь писав свої твори не рідною мовою...*
- *Цебто як «не рідною мовою»? – вилупив на мене очі з крайнього подиву Павло Якович.*
- *Він писав їх по-російському, а не по-українському, як то робив Тарас Шевченко (Б. Ант.-Дав., с. 362).*

Як слушно зазначає Н.А. Попова, в художньому мовлені «основні граматичні відношення, виражені поєднанням речень, є тими ж, що і в науковій мові, але в художньому стилі вони збагачені додатковими експресивними відтінками і самі переплетені між собою» [168, с. 367].

Елементи експресивного синтаксису виконують певні стилістичні завдання: відтворюють усне мовлення як засіб передачі внутрішнього мовлення персонажів у побудові діалогів. Досить поширені пояснювальні конструкції безсполучникових складних реченнях із пояснювальними відношеннями. Наприклад: *А тут яку бучу збили: злодія з парубка вчинили, хотіли в холодну посадити, різками бити!* (Б. Грінч., с. 308); *Через те коновода карано здебільшого інакше: бито й мордовано так, щоб уже здоров'я не могло до його вернутися і він або в тюрмі, або незабаром після неї попрощався з цим світом і не міг уже більше нікому шкодити* (Б. Грінч., с. 307); *Дядько Себастьян тільки головою покрутив: мовляв, ох, і влізлий ти, чоловіче, але промовчав* (М. Стельм., с. 99); *Це я зараз і зробив –*

обернувся до Юхима, докірливо похитав головою: мовляв, хоч і високий ти до неба, та дурний, як треба (М. Стельм., с. 87).

У безсполучникових конструкціях пояснювальний компонент виражає також функцію уточнювального поширювача семантики предиката, вказуючи на зумовленість або спосіб дії, стану. Наприклад: *А келих з «піратською кров'ю» відсторонює, бо не знає, з чого це чортове пійло робиться, яка його формула, крім того «мотор» дає себе чути (на груди показує), не те, що коли був молодий: вийдеш у Севастополі на Графську, склянку-нахильці, рукавом бушлата закусив і пішов далі шпацирувати* (О. Гонч.¹, с. 206).

С.І. Дорошенко кваліфікує такі конструкції як невластиві іншим стилям мови, які не допускають елементів розмовності [60, с. 80]. Це можна пояснити тим, що безсполучникові речення на відміну від сполучникових стилістично більш марковані. Художній текст, орієнтований на «внутрішнє мовлення», відповідає авторському задумові – образно передати експресії персонажів твору.

Значно відрізняються пояснювальні конструкції в художньому тексті і ритміко-інтонаційними засобами оформлення їх: паузацією на межі основної (пояснюваної) і пояснювальної частин, ускладненням загальної конфігурації інтонаційного малюнка фрази, особливо у випадках приєднання, вставлення тощо.

Висновки до 1 розділу

Філософське, логічне і лінгвістичне трактування категорії пояснення, розрізняючись у частковостях, зближені у змістовій сутності її. Відмінність між науковим визначенням поняття (терміна) та поясненням, – інтерпретацією, що розгортає його, формулює закон, правило та ін., а також

поясненням, щоб досягти порозуміння або дійти згоди з адресатом очевидна. Вона впливає з іллокуції адресанта й зумовлена стилем та стилістикою мовлення.

Пояснення як мовна категорія репрезентує у складі простого і складного речень та структур, більших за речення (діалогічних єдностей та надфразних одиниць), особливий різновид семантико-синтаксичних відношень – пояснювальних із подальшим розподілом на власне-пояснення, пояснення-уточнення, пояснення-виокремлення і пояснення-висновок. Незважаючи на суперечливість у поглядах лінгвістів на питання про критерії виділення пояснювальних конструкцій, про статус пояснювального зв'язку та засоби вираження пояснювальних відношень, теоретичний набуток учених за останні десятиліття щодо кваліфікації синтаксичних значень і синтаксичних відношень та функцій, які виконують їхні складові компоненти дозволив обґрунтувати критерії виділення пояснювальних конструкцій і повніше з'ясувати їхні синтаксичні функції з урахуванням комунікативної іллокуції мовця відповідно до ситуації мовлення.

Семантично і структурно пояснювальні відношення можливі тільки в реченні, в одиницях, більших за речення, – діалогічних та надфразних єдностях. Пояснювальні конструкції завжди виражають, крім основної, другорядну предикацію. Пояснювальні відношення формуються на опосередкованому пояснювальному синтаксичному зв'язку між компонентами синтаксичної конструкції, що є проміжним між сурядністю і підрядністю. Пояснювальним конструкціям властиві ознаки: постпозиція пояснювального компонента, семантична співвідносність пояснюваної і пояснювальної частин. У простому ускладненому реченні та складних пояснювальних синтаксичних конструкціях пояснювальний компонент маркований пояснювальними сполучниками (*тобто, цебто, себто, або, чи, як-от*), іншими сполучними засобами (вставними словами і словосполученнями типу *інакше, інакше кажучи, власне, зокрема, попростому кажучи, отже, радше, швидше, точніше, ба більше, ба гірше,*

наприклад та ін.). Ці останні, крім пояснення, вносять нашарування додаткових відтінків значень та ускладнюють синтаксичні відношення. Пояснювальним конструкціям властиве своєрідне інтонаційне оформлення: акцентована тематична частина фразовим наголосом, виділений пояснюваний компонент, із яким пов'язаний пояснювальний компонент.

Лінгвістичне потрактування пояснення спрямоване на з'ясування функцій пояснювальних конструкцій в аспекті їхньої стильової зумовленості.

Використання пояснювальних конструкцій в усному і писемному мовленні зумовлено відображуваною мовцем ситуацією, сферою мовленнєвої діяльності, формами мовлення, жанром та ін. Побутування пояснень в усному мовленні є природним. Йому властиві такі характерні риси, як спонтанність, непередбаченість висловлення, пошук мовних засобів для забезпечення іллокутивної мети адресанта мовлення і відповідної реакції адресата.

Науковий стиль як функціональний різновид літературної мови обслуговує сферу науки й освіти, де знаходить найширше застосування пізнавально-мисленнєва функція мови, що зумовлює формулювання визначень, уведення якісних характеристик і пояснень явищ, процесів, закономірностей. Пояснення у науковому стилі пов'язане із функцією детермінації понять, термінів, що є об'єктами опису, а також з обґрунтуванням прогнозів, відкриттів, суджень, положень відповідних галузей наук.

У публіцистичному стилі основною передумовою використання пояснювальних конструкцій є намір адресанта розширити інформацію, довести до читача ту саму думку в кількох варіантах (іншими словами) дохідливо, щоб зацікавити, вплинути, переконати.

Художня образність як особлива властивість художнього мовлення накладає відбиток і на використання пояснювальних конструкцій, які виступають як структури, яким притаманна пізнавальна й апелятивна функція мови. Пояснювальні конструкції зумовлені авторською настановою

– у виразній формі передати певні знання, створити систему художніх образів так, аби читач перейнявся не тільки тим змістом, що лежить на поверхні, але й імпліцитним, прихованим, тобто тим, що будить власні роздуми, складні порухи душі, виховує естетичні смаки. Пояснювальні конструкції як засіб експресивного синтаксису в художньому тексті виконують стилістичні завдання, насамперед відтворюючи форми усного мовлення з усіма лексико-семантичними, синтаксичними, інтонаційними та стилістичними особливостями для передачі емоційно насиченого мовлення персонажів. Для художнього тексту важливою є функція зображальна, тому в ньому переважають діалогічні уснорозмовні пояснювальні конструкції, книжні монологічні (в авторському мовленні) структури простого ускладненого та різних складних пояснювальних конструкцій або таких, що виступають висновковим пояснювальним компонентом у складному синтаксичному цілому (надфразній єдності).

РОЗДІЛ 2. ПОЯСНЮВАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ

2.1. Пояснювальні відношення і мовні засоби їх вираження

У комунікативній ситуації особа, яка здійснює комунікативний акт, спрямовує мовлення до адресата. У семантичному плані цю орієнтаційну функцію забезпечують інформативність, експресивність (вплив на співрозмовника) і ясність (точність) мовлення. До внутрішньої структури повідомлення входить, отже, і компонент пояснення як функція, що разом з іншими функціями компонентів утворює систему індикаторів різних аспектів організації висловлення (тексту).

Механізми мовлення, або «структурно-функціональна організація свідомості, яка зумовлює взаємні переходи між сенсорним, перцептивним і мовленнєво-мисленнєвим рівнями й опосередковує продукування, сприйняття та розуміння мовлення» [197, с. 347], пов'язані з механізмами мотивації, логіки думки, осмисленням денотативної віднесеності, внутрішнього і зовнішнього оформлення висловлень, зворотнього зв'язку. Стосовно внутрішньої і зовнішньої синтаксичної організації речення О.С. Мельничук зазначає, що змістом будь-якого синтаксичного засобу завжди є відображення певного відношення, в яке він вступає [220, с. 15]. У функціональному плані кожне конкретне речення як лінгвістичний знак мовлення «вступає у знакові відношення з трьома сторонами мовної ситуації: позначуваним явищем дійсності (денотатом), суб'єктом мовлення, який відображає чи уявляє відповідне явище дійсності і формує речення для його позначення, і, нарешті, співрозмовником (слухачем, читачем чи їх групою), якому безпосередньо адресується речення» [Там само, с. 11].

За словами І.Р. Вихованця, «особливості функціонування речення відображають типи і форми синтаксичних зв'язків між компонентами – мінімальними синтаксичними одиницями» [28, с. 22]. На відміну від синтаксичних зв'язків семантико-синтаксичні відношення відображають

стосунки між явищами об'єктивної дійсності, позначувані в семантичній структурі речення [Там само, с. 30].

Внутрішньо-синтаксична структура речення становить цілісне утворення, сукупність різноманітних смислових відношень між його компонентами, кожен із яких виконує певну функцію. Пояснювальні відношення відображають насамперед функції, пов'язані з забезпеченням ясності висловлення для адресата та взаєморозуміння між комунікантами. Формування пояснювальних відношень зумовлене потребою мовця в інтерпретації основного (вихідного) змісту іншими засобами (іншим чином) для з'ясування актуальної для слухача сутності повідомлюваного. Тобто пояснювальні конструкції завдячують своєму виникненню лише настанові мовця, а не потребам форми та змісту висловлення [94, с. 107; 110]. Співвіднесеність пояснюваного та пояснювального компонентів впливає зі створеного мовцем контексту висловлювання й не є очевидною поза ним [192, с. 7]. Наприклад: *...І стара не раз сварилася з чоловіком, що **рішив довести діло до краю – вивести сина «в люди», себто в писарі при волості або в прикажчики при економії*** (М. Коц.¹, с. 113).

Пояснювальні конструкції являють собою різні синтаксичні одиниці. Пояснювальний компонент може входити до складу простого неелементарного речення як його член чи складне словосполучення у позиції члена речення, а в складному реченні може становити частину складносурядного, складнопідрядного, безсполучникового багаточленного складного речення чи надфразної єдності. Наприклад: *Починаючи з цього города [Рашкова] і по всій землі руських, **себто козаків**, ми помітили це* (П. Загр.², с. 564); *Змінюючи мірність простору, **тобто переходячи від тримірної системи до двомірної, а потім до одомірної (молекулярних ланцюжків) і, нарешті, до нульової розмірності (коли матерія розривається на окремі молекули)**, ми можемо накопичувати енергію* («Дзеркало тижня»); *Він [Ігор] не був волхвом, віщим, як Олег..., **тобто Ігор епічною традицією не був уведений у план героїв*** (В. Шевч.¹, с. 228); *Не*

вірне [слово] в першому разі, себто що слідчий обминає імена, бо інакше б він мусив мовчати (І. Багр.², с. 267); *Уряд прийняв у 1522 р. ухвалу про «вивід шляхетства», тобто до складу шляхти зарахували тих, хто мав шляхетські привілеї* (Г. Швид., с. 5); *Бо тепер, коли закінчено «Будапешт», тобто зроблено половину того, на що я [О. Гончар] замірився, то бачу, що це ніяка не повість, а такий роман, хоч я всіляко й хотів уникнути цього гучного слова* (О. Гонч.³, с. 62).

У неелементарному простому реченні більш загальне поняття, представлене лексемою в першій частині, дістає конкретизацію лексемами наступних частин; іншомовне за походженням слово, здебільшого термін, замінюється більш прозорим його слов'янським еквівалентом тощо.

За словами К.Г. Городенської, до простих дериваційних перетворень синтаксичних одиниць одного рангу належать і згортання складносурядного речення в речення з уточнювальними членами. Сурядні частини таких базових речень мають кілька спільних, лексично тотожних компонентів і один відмінний, причому лексеми, які виступають у його позиції, завжди уточнюють, пояснюють одна одну за різними параметрами [47, с. 54].

У процесі об'єднання кількох речень в одне зазнають редукції лексично тотожні компоненти другого та наступних речень, що спричиняє їх згортання в опосередкований компонент із функцією ідентифікації компонента першого речення. Пор.: *Лінгвістика – це наука про мову + Мовознавство – це наука про мову. Лінгвістика, або мовознавство, – це наука про мову.* Відповідно до перетворень формально-граматичної структури складносурядного речення перебудовується його синтаксичний зв'язок: форма безпосереднього сурядного зв'язку змінюється на опосередкований підрядний зв'язок [Там само, с. 55].

В українському мовознавстві особливості семантико-синтаксичної і формально-синтаксичної структури різних конструкцій із пояснювальним компонентом дотепер спеціально не вивчені. Спірним є й питання про віднесеність сполучників, які вводять пояснювальний компонент до

сурядних чи підрядних. Відомо, що О.М. Пешковський розглядав конструкції з цими сполучниками в російській мові (*то есть*, просторічний *то бышь*, застарілий *сиреч*) як такі, що виражають підрядний зв'язок [161, с. 486]. Л.А. Булаховський відніс їх до конструкцій із сурядним зв'язком [20, с. 346]. Автори граматики російської мови розглядають пояснювальні сполучники як засоби вираження недиференційованого синтаксичного зв'язку [192, с. 173-176]. Українські мовознавці виділяють сполучники *або*, *тобто*, *а саме*, *як-от* в окрему групу серед сурядних [218, с. 352]; І.Р. Вихованець і К.Г. Городенська обґрунтовують положення, що сполучники *тобто*, *або* становлять периферію сполучникової системи, виражаючи відношення тотожності між двома позначеннями того самого явища, і кваліфікують як проміжний розряд між сурядними та підрядними [30, с. 352; с. 586].

Своєрідність пояснювальних конструкцій полягає у подвійному позначенні того самого предмета чи явища. Домінанта у вираженні семантики «пояснення» припадає на другу частину – пояснювальний компонент, що знаходить відображення і в актуальному членуванні речення: він завжди займає постпозицію щодо пояснюваного компонента, входячи до змісту «нового» – рематичного компонента висловлення. Наприклад: *Від православного українця походить вірш про насильства конфедератів у 1769 р., а саме про мученицьку смерть Івана Зубчевського.* (М. Возн., с. 415).

Друга частина виконує функцію пояснення у спосіб ототожнення за змістом будь-якого члена головної частини. Наприклад, пояснює:

підмет: *Буває, що у складних ситуаціях починає домінувати **батько, тобто позиція**, коли людина прагне контролювати все і всіх* (В. Семич., с. 66); ... *Раніше нам казали, що **клієнт, тобто покупець**, завжди має рацію, хоча звучало це досить іронічно, а нині стверджують, що покупець сам в усьому винен, мовляв, бачили очі, що купували («Дзеркало тижня»); Історія має вигляд пляшки, коли **«рідина», тобто події**, протікають у межах її*

широкої частини, сучасникам цей час здається спокійним, безкризисним, тихим («Дзеркало тижня»);

присудок: *Ми тут готуємо дно моря, тобто очищаємо його від дерев і корчів* (О. Довж., с. 475); *Справді, я божественний, тобто пришелепенуватий* (В. Підм., с. 141); *Якщо повернути щілину на 90° , то коливання припиняються, тобто ніби гасяться* (С. Гонч., с. 171); *Час t залежить лише від x – координати точки падіння променя, оскільки величини u_1, u_2, c, v і d – сталі, тобто однакові при всіх значеннях x* (С. Гонч., с. 202); *Тому, як жартують у комісії, кількість легітимних членів регулятора досягла 16 (вісім «президентських», четверо призначені колишнім урядом і четверо – новим), тобто подвоїлася* («Дзеркало тижня»);

прямий чи непрямий додатки: *Хочеш служити моїй справі, тобто Господу, служи!* (В. Шевч.², с. 166); *У Клембівці сливе усі селяни – і дівчата, і молодиці – вміють гаптувати та ткати «бомбак», себто полотно, на котрім гаптують* (М. Коц.², с. 319); *Стає зрозуміло, що поет пише про людей, які не дочекалися сонця, тобто волі* (П. Ляшк.¹, с. 37); *З цього виразу видно, що напруженість електричного поля ϵ на відстані x від джерела гармонічних коливань залежить від величини x/λ , тобто від числа довжин хвиль* (С. Гонч., с. 108);

узгоджене чи неузгоджене означення: *В сенаті есе це віддали, а мені прислано листа «антидатного», себто числом заднім, від короля про амністію...* (П. Загр.², с. 426); *Секрети тигроловів передбачають боротьбу ГОЛІРУЧ, тобто чесну* (І. Розд., с. 39); *Однак, якщо говорити про трагедії в керченській протоці, то тут на перше місце виходять причини суб'єктивні, тобто пов'язані з безграмотними діями та злочинною бездіяльністю посадовців по обидва боки протоки* («Високий замок»); *Зверни увагу, читачу, на виділені слова, авторські, тобто Олесеві* (П. Ляшк.¹, с. 40); *Особлива велика відповідальність лежить на людях «відзначених долею», тобто талановитих, адже відомо, що «кому багато дано, з того багато і спитається»* («Дзеркало тижня»);

обставину часу: Є, однак, усі підстави вважати, що хрещення відбулося **між умовою** з Візантією (987) і походом на Корсунь (989), **тобто 988 року** (В. Шевч.¹, с. 345); Воно [заручення] відбувалося на Святки, що добре простежується за давніми джерелами: переговори між Володимиром і братом Анни, Василем II Болгаробойцею, велися саме на межі 987 і 988 рр., **узимку, тобто на Святки** («Дзеркало тижня»); Згідно з пропозицією Президента наступна сесія Верховної Ради шостого скликання має відкритися не в лютому, а **22 січня, тобто наступного вівторка після закриття першої сесії** («Високий замок»); Новела М. Яцюка вийшла друком **1900 року, тобто до перевидання віршів польського письменника** («Дивослово»); Ти [В. Бережний] пропонуєш приїхати до тебе по виклику! Зараз не можу, та й не знаю, чи зможу **до червня, тобто до державних екзаменів** (О. Гонч.³, с. 42);

обставину способу дії: Велів Андрієві лягти **«по правилу», цебто лицем догори й до дверей** (І. Багр.², с. 495); Вони все почнуть спочатку, **по своєму, тобто за його методою** (І. Багр.², с. 483); Жуки – то тільки **інообразно, себто інакшим способом, або візерунком словесним, названий Суботіє** (П. Загр.², с. 12); В оптично однорідній речовині, **тобто речовині, всі точки якої характеризуються одним і тим самим значенням показника заломлення, світло поширюється прямолінійно, тобто найкоротшим шляхом між двома заданими точками** (С. Гонч., с. 199);

обставину місця: Таку операцію він проробив рано по весні **біля того місця, де зимував, тобто біля домівки** (І. Багр.¹, с. 138); Вже він потрапив у **орк, себто на той світ, як знаєш вельми добре з латини** (П. Загр.², с. 274); Аналогічно можна побудувати вторинну півсферичну хвилю з точки падіння променя *MN* на межу між середовищами, **тобто з точки N** (С. Гонч., с. 196); 5 лютого 1944 р. в Літературно-мистецькому клубі у Львові Багрянний виступав із доповіддю «Україна біля Тихого океану», в якій він поділився своїми враженнями про життя українців на **Далекому Сході, зокрема в Зеленому Клині** (І. Розд., с. 12);

обставину міри і ступеня: *Припустимо, що її положення визначено з точністю до мікрона, тобто до 10^{-6} ; тоді неточність у визначенні швидкості становитиме 10^{-9} м/с (С. Гонч., с. 315); Таким методом можна легко виявляти відхилення від площини, які становлять усього $1/20$ довжини світлової хвилі, тобто приблизно $3 \cdot 10^{-8}$ м (С. Гонч., с. 151) та інших обставин.*

Ситуацію пояснення у книжних стилях, зокрема у науково-популярному, науково-навчальному реалізують пояснювальні конструкції в аспекті розкриття поняття, явища, процесу. Наприклад: *Для цього [розгорнутого викладу] необхідно кілька (багато) пов'язаних між собою речень, тобто текст (М. Пент., с. 18); Значно важче виявилось здійснити передачу мови і музики, тобто радіотелефонний зв'язок (С. Гонч., с. 119); У поняття культури мовлення входить і поведінка мовця, або мовний етикет (М. Пент., с. 83); Коливання низької частоти застосовують лише для зміни високочастотних коливань, або, як прийнято говорити, для їх модуляції (С. Гонч., с. 119).*

В уснорозмовному, художньому стилях, у публіцистиці пояснення репрезентує функцію ототожнення того самого предмета другою назвою або іншими словами: жаргонне слово або професіоналізм – загальноновживаним, іншомовне – словами рідної мови, незрозуміле для загалу – синонімічним, відповідним ситуації мовлення тощо. Наприклад: *Тим кольором революційним, себто кольором червоним, було вифарблено геть усі будівлі в центрі міста і навіть муровані огорожі (І. Багр.², с. 40); ... Хоче служити другу капітуляцію, себто других дванадцять літ (І. Фр., с. 287); Епос про героя, як звичайно, творили люди, наближені до нього, тобто певні індивідууми (В. Шевч.¹, с. 82); Цей світ, як і кожен, був поділений надвоє – на привілейованих, тобто на верхи, і на упосліджених, тобто низи (І. Багр.², с. 413); Король Ян Казимир просить у папи диспенси, себто дозволу зашлюбити вдову по брату своєму Владиславу (П. Загр.², с. 504).*

Пояснювальні конструкції завжди ускладнені другорядною предикацією. Пояснювальний компонент, позначаючи той самий предмет чи явище, що й пояснюваний, коментує його іншими словами, тобто предикуює. Наприклад, у реченні *Гармонійність «я», тобто певна рівновага всередині людини, є нерухомість загальмування на певному духовному стані* (В. Підм., с. 212) пояснювальний компонент, навіть займаючи інтерпозицію, пояснює, уточнює поняття: *гармонійність «я» – це певна рівновага всередині людини.*

Сполучник *тобто* (*цебто, себто*) виражає власне пояснювальні значення. Наприклад: *Багато є в нього [По] з бароко, з теорії так званої «Краси Медузи», себто краси в гротескному, викривленому, жахливому, обридливому* (Б. Рубч., с. 53); *Ледве згадали про того, що в Ріжах, себто про вас, Василю* (М. Матіос, с. 60); *Але друг «Береза» сказав так: «Я цілком покладаюся на Коронелю», себто на подругу «Ялину»* (М. Матіос, с. 105); *Діонісійський червень, що втілювався в первісній хорі, створив античну трагедію, себто містичний світ візій* (Л. Біл., с. 60); *Нарешті, Ніцше у своїй естетиці підносить проблему «брехні», себто устремління до видуманого, в сфері якого визначається й суть мистецтва* (Л. Біл., с. 60).

Маркерами пояснювальних відношень здатні також бути сполучники *а саме, як-от, зокрема, або, чи та інші*. Наприклад: *Мовлення дитини поступово починає виступати й в ролі організатора її власних дій, включається в них у різних формах і на різних етапах виконання цих дій, зокрема у формі так званого «егоцентричного» мовлення, тобто розмови дитини із собою, що формується на основі спілкування з іншими* (Г. Кост., с. 79); *Що спонукало мене братися саме за ті теми, про які йдеться в творах останнього десятиріччя, зокрема і в новому романі «Циклон»?* (О. Гонч.³, с. 126); *Праця, на мій погляд, вдумлива, серйозна, багато думок своїх, не позичених, а декотрі сторінки, зокрема прикінцеві, написані просто натхненно* (О. Гонч.³, с. 147).

Сполучники зокрема, особливо, головню є засобами вираження апозитивних відношень чи пояснення-виокремлення. Наприклад: *Термінологічні сполучення набули переносного значення в мові засобів масової комунікації, зокрема в газеті, а потім і в художній літературі* (І. Білод., с. 157). Сполучник зокрема, який виражає пояснення-виокремлення, можна замінити на пояснювальний сполучник *a same*. Наприклад: *Заходив у редакцію, зокрема (a same) в «Дніпро», думав, ти [Дроку К.Л.] їм хоч щось присилаєш, – Нагнибіда запевняє, що не шлеши нічого* (О. Гонч.³, с. 74); *Рукописи літературних творів та інші літературно-мистецькі матеріали, зокрема (a same) епістолярія, часто не взяті на облік, не впорядковані, зберігаються в поганих умовах і нерідко гинуть* (О. Гонч.³, с. 107).

Пояснювальні конструкції, в яких пояснювальний компонент уведений названими сполучниками з функцією акцентування, вирізнення чого-небудь з-поміж однотипного, поширені в публіцистиці, художньому та науковому мовленні. Наприклад: *На цю [веселоці попа] тему можна сказати, що польський текст справляє враження скороченої переробки на що є й інші докази, що навіть духовенство писало сатири на духовенство, не говорячи вже про світських людей, особливо різних антагоністів або сусідів-ворогів* (М. Возн., с. 278); *Той, хто знайомий з моїми дотеперішніми книгами, особливо з романами та новелами останніх літ, гадаю, знайде в новім романі чимало образів і думок, які постійно хвилюють автора і які хотілось розвинути, поглибити* (О. Гонч.³, с. 118); *І мені здається, що, зважаючи на всі ці обставини, особливо на те, що людина багато що вже усвідомила і спокутувала, справедливо було б виявити в даному випадку гуманність і великодушність* (О. Гонч.³, с. 130); *Із залюбування нашого народу до набожних пісень скористалися пропагатори унії, головню василіани, та зробили набожну пісню одним із засобів пропаганди унії* (М. Возн., с. 309).

Слова *особливо* (*а особливо*), *насамперед* переважно служать вираженню пояснювальних відношень, функціонально співвідносних із пояснювальними сполучниками *тобто, а саме*.

Пояснювальні відношення виражають також вставні слова в ролі сполучних засобів *так званий, як його називають, наприклад, як наприклад*, які уводять другу назву як синонімічну. Наприклад: *...видобув невеличку череп'яну люльку, вишпортав з неї недокурки продимленого тютюну, так звану «багу»...* (І. Фр., с. 89); *Мотив же про чоловіка-пияка натякав на явище психічної патології, так звану п'яну ревність, можливо, існувала версія, що богатир стратив свою жінку невинно, з п'яної ревності* (В. Шевч.¹, с. 52); *Особливо цікава була качка, так звана клоктуша, – японська качка, дивна своїм оперенням* (І. Багр.¹, с. 145); *... тим же маршрутом по Транссибірській магістралі йшов інший експрес, – так званий «Тихоокеанський експрес номер один»* (І. Багр.¹, с. 13); *Йому відомо було, що дехто з письменників прибирає собі інше ім'я, так званий псевдонім чи псевдомін, мов ті ченці...* (В. Підм., с. 69).

Сполучникову роль виконує і словосполука *так би мовити*, утворена за моделлю інфінітивного речення. Наприклад: *У вірші «Шевченко» маємо одну з найкращих (а може, й найкращу) в нашій поезії характеристику творчості Шевченка, так би мовити «Літературну сільветку»* (Є. Мал.², с. 472); *Поверхова свідомість сприймає усе «прямим текстом», так би мовити «один до одного»* (Н. Паск.², с. 20); *Цим [швидкий перебіг усього життя], гадаю, продиктовано «телеграфний», так би мовити «штрихпунктирний» стиль більшої частини твору Уласа Самчука* (Н. Паск.², с. 21).

Особливу близькість до конструктивного ускладнення створюють акцентувальні частки, більшість із яких за функцією тяжіють до сполучників: *навіть, хоча б, також, тільки, лише, саме* та ін. як і до сполучних засобів, чи вміст часкового в складі загального (*насамперед, передусім, а особливо, головно, зокрема*), або посилювально-видільну функцію частки *навіть, тільки, лише, усе-таки*. Наприклад: *Маючи обмежені теми різдвяних і*

великодніх віршів, внесли туди їх автори не тільки вільне, гумористичне трактування всяких речей, **навіть святощів**, але й живий політично-соціальний інтерес, нерідко з сатиричним забарвленням (М. Возн., с. 260); На одному з судових засідань лікар-психіатр доводив суддям, що у батька рідкісна психічна хвороба. Вона, мовляв, не помітна стороннім людям, **навіть близьким** («Високий замок»).

Частка *навіть* може виконувати функцію пояснення у заперечній конструкції. Наприклад: *Та йому [М. Гоголю] всі його вереди і примхи прощали, **навіть не те слово**, не «прощали», а залюбки зносили, аби бути близько коло нього* (О. Іван., с. 206); *Є чутка, **навіть** не чутка, а, як кажуть, певне рішення: книгу нашу послати в Гулаг...* (О.В., с. 270). Частка *навіть* вводить пояснювальний компонент домінування над чимось чи несподіваності. Наприклад: *Григорій Сковорода – духовний батько Тичини «Сонячних кларнетів» і «Замість сонетів і октав», **навіть більше** – його alter ego* (Б. Тих^{1.}, с. 17); *Той факт, що Марія Гаврилівна Сосюра була не тільки музою-натхненницею свого славетного чоловіка (а нею вона – треба визнати – таки була!), але й його психологічним катом, **навіть більше** – родинним «кадебістом», приставленим до поета, щоб тримати його «під контролем» **навіть** удома, – факт цей дбайливо приховувався* (Б. Тих^{2.}, с. 70).

Сполучник *наприклад*, притаманний передусім науковому мовленню, особливо поширений у шкільній практиці та вищій школі, виконує функцію пояснення з відтінком переліку, уточнення. Наприклад: *Їм [родичам] роблять чоловіче татування, вручають бойову зброю, звільняють від деяких заборон (тату), **наприклад** розкривають певні магичні числа, слова, імена («Високий замок»); Встановлено, що не можна побудувати періодизацію, виходячи з кількісних ознак, **наприклад** з показників темпу й ритму розвитку, як-то спробував зробити А. Гезелл* (Г. Кост., с. 51); *Правдоподібно, це треба сказати про більше коляд, **наприклад** про дуже гарну коляду «Радость нам ся являє»* (М. Возн., с. 307). Паралельно уживають сполучники *як* або *як наприклад* для ілюстрації попереднього

викладу: *Алегорії або утворювались в класичному дусі, як, наприклад, міфи про Енея, сицилійську скелю, Геракла на розпутті й Вакха, або були уособленням таких понять, як Сором, Правда* (М. Возн., с. 98); *Останнім часом у Держфільмофонд надходять лише ті українські фільми, котрі виходять у прокат у Росії, як, наприклад, «Аврора» Оксани Байрак («Дзеркало тижня»); Змінилося кільканадцять королів, були серед них і милостиві, як Владислав Другий, син русинки, і мудрі, як Стефан Баторій* (П. Загр.², с. 17).

Пояснювальні відношення в науково-популярних текстах як ілюстрації до певних визначень, положень набувають додаткової функції – приєднувальної [71, с. 240]. Пор. конструкції зі словами *наприклад, як-от*: *Іноді вони [діти] переймають негативні способи виявлення почуттів, наприклад погані манери* (Г. Кост.); *Досконалішим воно [заучування] стає тоді, коли підліток починає аналізувати, що із заучуваного ним матеріалу, наприклад вірша, запам'яталось, а що – ні, повертається до місць чи розділів, які не запам'ятав, а потім до тексту в цілому, поєднуючи цілісне і часткове його заучування* (Г. Кост., с. 196); *Найпростіші вирази – числа, змінні, їх степені і добутки, наприклад 6, -7/12, z, x⁵, 0,3a²x, 3·5c, називають одночленами* (Г. Бевз, с. 30); *Синя барва традиційно пов'язана зі стихією води, з долиною та безмежністю пейзажів, проте вона також є барвою чогось виняткового, такого, що не можна пояснити, як-от «Синій обруч посеред чола» у таємничого персонажа новели «Сфінкс» («Дивослово»).*

Сполучник *як-от* у наукових, епістолярних текстах переважно є синонімічним до *a same*, зокрема. Наприклад: *Іноді М. Яцків акцентує на відсутності кольору, як-от (a same) у новелах «Між людьми», «Краса Ліми Гельмер» зі збірки 1917 року «Далекі шляхи» («Дивослово»).*

Для наукового та публіцистичного стилів властиві також пояснювальні конструкції, що вводяться дієприслівниковим зворотом типу *маючи на увазі* (*мається на увазі*). Наприклад: *Павло Якович спитав мене, чи все мені подобається в Гоголя, маючи на увазі, чи всі його твори заімпонували мені*

(Б. Ант.-Дав., с. 362); *А якщо завтра війна, мається на увазі – вибори?* («Високий замок»).

У різних стилях мови поширені також конструкції з уведеним пояснювальним компонентом за допомогою слів *точніше, інакше* та дієприслівника *кажучи*. Вони пояснювально-уточнювальну функцію поєднують із функцією вставлення додаткової інформації. Наприклад: *У квантовій механіці має сенс говорити лише про ймовірність знаходження частинки в даний момент часу в даній точці простору, а точніше, в деякому нескінченному малому об'ємі Δv* (С. Гонч., с. 312); *Дослужився до унтера, заробив три «Отваги», «Славу», Червону Зірку і, демобілізувавшись, знову взявся за своє: вчуся, вірніше, довчаюся* (О. Гонч.³, с. 51).

Продуктивні, особливо в книжних стилях мови, і конструкції з пояснювально-висновковим компонентом, уведеним словами *отже, значить* (*а це значить*), *словом* (*одним словом*). Наприклад: *... Вольга (Олег) мав здатності віщунські («віщий Олег»), отже, володів мистецтвом віщунів; він таки наблизив до себе волхвів (ворожіння йому про коня)...* (В. Шевч.¹, с. 210); *І, на жаль, упіймав не тільки його зовнішню оболонку, соціальну іпостась, персону (пригадуєш теорію Юнга, читачу?), але – до певної міри – і його самотійність, отже – талант* (Б. Тих.³, с. 23).

В українській мові слово *власне* (*властиво*) переважно функціонує в пояснювальних конструкціях як вставне, що зумовлено інтонацією вставності. Адресант уживає його переважно для пояснення-уточнення чого-небудь або ж у власному розумінні цього слова. Синтаксичні конструкції, в яких пояснювальний компонент уведений засобом *власне, власне кажучи*, характерні для художнього, публіцистичного, епістолярного текстів. Наприклад: *А земля Троянова тут – Руська, власне, Київська земля* (В. Шевч.¹, с. 21); *Антоній розповів про одного жовніра із оружного супроводу князя Костянтина Острозького, який привів до святого, власне, приніс на плечах – був-бо велетенського зросту й вельми потужний – свого розслабленого брата* (В. Шевч.², с. 103); *І в тій кулі намалював я два соснові*

дерева, **власне**, стовбури і Микиту Стовпника на них (В. Шевч.², с. 115); Її [пані] служниці, **а властиво**, сестри, вели з нами балачку, розпитуючи, що діється у світі (В. Шевч.², с. 45).

До сполучників, які також є засобом вираження відтінків конкретизації, виділення, можна віднести аналоги сполучників *гірше*, *краще*, *ба (а) радше* тощо, здатних передавати оцінні значення пояснювальних фактів. Наприклад: *Найбільше вражали в портреті цього хлопця темно-карі, а скорше чорні гарячі очі, тонкі губи, різко випнуте вперед підборіддя* (О. Орач, с. 27); *Сплю я не дуже міцно, скорше – сторожко я сплю, от я її й утихомирюватиму, як вона [гуска] занепокоїться!* (О. В., с. 228). Прислівники вищого ступеня *краще*, *радше*, *швидше*, *скорше*, які уводять пояснювальний компонент, уживані переважно як засіб посилення уваги на чомусь, тобто уведена інформація (у пояснювальному компоненті) має сприйматися адресатом як точніша, правильніша. Наприклад: *Першу добу вона подумки сварилася з другом «Березою», а швидше, із Климихою-нехлюєю, що так запустила криівку* (М. Матіос, с. 98); *Можна стверджувати, що ОУН була радикалізованою версією національних прагнень, центральною – а радше єдиною – метою яких було служити українській нації («Дзеркало тижня»).*

Пояснювальні конструкції зі сполучником *ба* містять пояснювальний компонент, що уточнює зміст пояснюваного слова, сполучення слів, речення. До цього сполучника може приєднуватись слово з оцінним значенням *гірше*, *більше*, *краще* та ін. Наприклад: *Всі повернулися до дверей, слухаючи швидше шлунками, аніж вухами, й не так щось чуючи, як угадуючи стукіт «кормушок» по коридору, ба, по всій тюрмі, хоч і стояла ніби непрониклива тиша* (І. Багр.², с. 96); *Відмова від змісту – капітуляція перед «темним кутом», перед страхом, перемога слабкості – ба гірше, перемога боягузтва перед страхіттям життя в поетовій душі* (О. Орач, с. 286); *Чорнота землі з'являється в цій книзі ще раз, позбавлена людськості, ба більше, відчужена від персонажа («Дивослово»); Арештанти проводили диспути, читали*

лекції, **коротше** – рятувалися, як могли (І. Багр.²); Сама «повнота», **якби** «самовистарчальність» цього селянського світу, є страшною ознакою історично-національної скаліченості народу (Є. Мал.², с. 59).

Пояснювальні конструкції, в яких маркерами пояснювальних відношень є частка *пак*, *чи то пак*, уживані для означення пояснення-уточнення або виправлення сказаного (художній, епістолярний тексти), іронічного пояснення-уточнення або поправки (переважно публіцистика). Наприклад: *Може, це несвідома помилка, а може, додаткове увиразнення абсурдності нового світопорядку, **чи то пак** безладу, котрий усталився «за дверима»* (Б. Тих.³, с. 14).

А.Ф. Прияткина щодо названих сполучникових аналогів зазначає, що уточнювальні слова, на відміну від пояснювальних сполучників, уводять таке поняття, яке входить до складу першої частини, але неповно розкриває його. У зв'язку з цим їх ролі суттєво розрізняються [Там само, с. 124]. Пор.: *Інценізуючи твір, товаришам мимоволі довелось б **вигадувати** діалоги, **тобто дописувати** твір, **інакше кажучи, порушувати** його літературну першооснову, а я на це згодитися не можу* (О. Гонч.³, с. 170) і *Учнівську й студентську молодь силоміць труять викидами Сатани – **пак** викидами «великого»* (О. Орач, с. 146). Отже, своєрідність конструкцій із поясненням безпосередньо пов'язана із семантикою самих сполучних засобів, здатних виражати різні пояснювальні відношення. Зберігаючи первинне значення, вони водночас набувають абстрактного значення, що зближує їх із службовими словами. Вставні слова, які виражають суб'єктивні модальні значення, одночасно маркують семантико-синтаксичні відношення пояснення.

2.2. Пояснювальні відношення і їх репрезентація в структурі простого речення, ускладненого апозитивним компонентом

Однією з найпоширеніших конструкцій із пояснювальними відношеннями є конструкції з відокремленим прикладковим компонентом, який виступає як друга назва особи, предмета, поняття, явища зі значенням семантичної тотожності. Дослідники синтаксису слов'янських мов кваліфікують прикладку як означення до певного члена в основній частині. Термін «прикладка» в українській мові уперше використали в своїй граматиці С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер. У працях М.І. Греча, О.Х. Востокова, Ф.У. Буслаєва поняття прикладки (приложения) з граматичного погляду розглядали як іменникове означення, що постає внаслідок згортання (редукції) речення, тобто як редуковану предикативність. О.О. Потебня заперечив цей погляд. «Прикладка, – пише він, – не виникла від залежного речення, не є таким реченням, а має функцію, середню між власне означенням й означальним реченням із дієслівним присудком» [174, с. 10].

Дослідник чеської мови В. Матезіус розглядав прикладку як незалежну частину речення, що є результатом предикації і відрізняв її від означення... «Базуючись на функції речення, апозиція не є, однак, незалежним реченням, зберігаючи предикативний характер, стає просто незалежною частиною речення» [127, с. 171]. Апозитивні відношення схожі з означальними, оскільки, як і прикметникове означення, апелятив та пояснюваний ним іменник виражають одне поняття [Там само].

Більш послідовно характеризує прикладку О.О. Потебня, наголошуючи на суттєвій відмінності між прикметниковим та іменниковим атрибутом, яка полягає в тому, що в іменниковому атрибуті ознака не прямо приписана певній субстанції, а через опосередкування іншої субстанції [174, с. 110]. На думку вченого, у відношеннях пов'язуваних двох іменників істотною є не відносна тотожність основного слова й означення-прикладки, а відносна самостійність у реченні, оскільки вона має більшу предикативність, ніж

означення прикметникове [Там само]. Однак тривалий період слідом за М.І. Гречем, О.Х. Востоковим трактування прикладки зводилося до визначення її як різновиду означення, вираженого іменником. Прикладку кваліфікували як «означення, виражене іменником, узгодженим із пояснювальним словом у відмінку» [188, с. 333].

Уточненню функції іменникового означення в сучасному потрактуванні його сприяло намагання дослідників з'ясувати відмінності між невідокремленою прикладкою (атрибутом) і відокремленою [245, с. 279; 190, с. 30 – 31]. Якщо О.О. Шахматов наголошував на тісному зв'язку апозитивних відношень із предикативним зв'язком, то О.Г. Руднев, аналізуючи функції відокремленої прикладки, уже виділив основну її функцію – пояснювальну, крім ще двох: посилення й уточнення [190, с. 30 – 36]. Змістову функцію відокремленої прикладки визначено як «пояснення того, про кого або про що йде мова», що може бути виражене синонімом для розшифрування незнайомого слова, вказівки на якусь прикмету або пояснення з відтінком мотивації [Там само, с. 30 – 32].

В українському мовознавстві ХХ століття до з'ясування функції прикладки зверталися О.С. Мельничук, П.С. Дудик, М.Я. Плющ, І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська та ін.

О.С. Мельничук проблему відокремлених членів речення взагалі і прикладки, зокрема, пов'язав із комунікативним аспектом речення – актуальним членуванням висловлювання. За його словами, відокремлена прикладка являє собою зв'язану синтагму, яка «розташована здебільшого інверсивно в постпозиції, утворюючи додаткову синтагму щодо тієї основної, яка містить означуваний іменник», а в препозиції можлива лише тоді, коли додатково виражає відтінок причини (зумовленості) [220, с. 493].

На противагу традиційному розумінню прикладки як різновиду означення, вираженого іменником і узгодженого з опорним словом у формі відмінка [224, с. 487], в сучасному трактуванні наголошується на тому, що

це особливе «означення іменника, виражене іменником, яке перебуває з означуваним у синтаксичному зв'язку апозиції – відмінкової тотожності» [197, с. 493]. Апозитивний зв'язок тлумачать як подібний до предикативного. М.Я. Плющ зазначає, що відокремлена прикладка функціонує в простому ускладненому реченні як вторинна (другоряднопредикативна) синтаксема, яка репрезентує різнобічні відношення тотожності, уточнення, виконуючи пояснювальну функцію [163, с. 6]. Не заперечуючи положення, що прикладці частково властива атрибутивна функція у приіменниковому зв'язку, треба прийняти його із застереженням, що одночасно вона перебуває у семантичному зв'язку з предикатом згорнутої структури простого речення. У результаті синтаксичної деривації вона виконує функцію пояснення як актуалізований компонент висловлення, зумовлений наміром адресанта уточнити денотат: пояснити, назвати іншим словом, підказати характерну рису названої особи чи предмета або конкретизувати, доповнити зміст поняття додатковими оцінними характеристиками.

Апозитивні відношення з погляду актуального членування речення репрезентують суб'єктивні наміри мовця відповідно до ситуації мовлення. Постпозитивний прикладковий компонент на основі опосередкованого (другоряднопредикативного) зв'язку виражає функцію пояснення іменникового компонента основної частини, інтонаційно відокремлюючись в окрему синтагму [163, с. 7].

Зв'язок апозитивного компонента з пояснюваним словом формально дублює приіменниковий зв'язок узгодження, особливо у формі відмінка. За визначенням багатьох дослідників, цей зв'язок є не узгодженням, а кореляцією (від лат. *correlation* – співвідношення). Це «такий зв'язок між іменниками, коли один із них дублює флексії іншого для вираження апозитивних відношень» [205, с. 33; 163, с. 4].

Наявність додаткової предикативності відрізняє просте речення і від семантично складного (поліпредикативного, поліпропозитивного), але

синтаксично елементарного, і від речення складного. Другорядна предикативність несаможиттєва в реченні: вона обов'язково ґрунтується на основній («справжній») предикативності й існує на її фоні як «побічна», «додаткова» [181, с. 20].

За словами В.В. Бабайцевої, «сполучник *то єсть* (укр. *тобто*) являє собою «колишню» іменну частину присудка, яка зберігає певну частку предикативності, хай навіть мінімальну» [10, с. 176].

Цілком слушною є думка, що в ускладненому реченні поряд з детермінативними, наявні також різні типи координативних відношень і синтаксичної еквівалентності, пояснювальні, приєднувальні [179, с. 13]. Апозитивний компонент у структурі простого речення відрізняється диференційною ознакою – своєрідним синтаксичним зв'язком: безпосередньо – з другим елементом і опосередковано – через цей другий елемент із третім елементом речення [147, с. 246]. За словами А.Ф. Прияткиної, уведення пояснювальних компонентів – це ускладнення на основі координації. Кількість позицій при цьому не збільшується, але речення ускладнюється і семантично, і синтаксично завдяки вираженню відношень між координованими членами [179, с. 17].

І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський виокремили у простому реченні периферійний синтаксичний зв'язок не у формально-синтаксичному, а в семантико-синтаксичному плані як пояснювальний [29, с. 15]. Характеризуючи синтаксичні зв'язки слів у реченні, І.Р. Вихованець в основу їхнього розмежування кладе напрямок синтаксичної залежності: двобічний напрямок, або взаємозалежність, – предикативний зв'язок; однібічний, або односпрямований, – підрядний зв'язок та відсутність залежності – сурядний зв'язок [28, с. 22]. Крім цих трьох основних типів синтаксичних зв'язків, виділяє як факультативний «опосередкований підрядний зв'язок, який вказує на подвійну залежність другорядного члена від опорних членів речення і поєднує два компоненти з абсолютно тотожною або частково тотожною семантикою» [Там само, с. 23]. Саме цей зв'язок

характерний для пояснювального апозитивного компонента зі значенням тотожності та часткової тотожності. Цей зв'язок кваліфіковано так: «на формально-граматичній основі він являє собою опосередкований підрядний зв'язок і характеризується синтаксичною нерівноправністю поєднаних ним членів речення, один із яких (залежний) підпорядковується опорному, з одного боку, і через посередництво опорного співвідноситься з третім членом або предикативним ядром, щодо якого координуються семантико-синтаксичні функції опорного і залежного компонентів, поєднаних опосередкованим підрядним зв'язком, з другого боку». У зв'язку з тим, що у простому реченні опосередкований другорядний член залежить від опорного і через посередництво опорного співвіднесений з третім членом або предикативним ядром, учені вважають, що тут наявний особливий зв'язок – опосередкованої і залежної координації [29, с. 16]. У семантико-синтаксичному ярусі речення відбувається синтез семантичних функцій елементарних речень і утворення на їх базі нових семантичних відношень. Ці відношення бувають двох видів: тотожності семантичних функцій обох елементарних речень або нетотожності їх семантичних функцій щодо пропозиційного предиката [Там само, с. 73].

Апозитивні відношення виражають два члени: один головний, пояснюваний, а другий – пояснювальний, лінійне взаєморозташування яких може бути різним залежно від типу прикладкового утворення й семантико-синтаксичного навантаження прикладки.

Прикладка, реалізована в конкретному контексті, виступає як відносне, контекстуально-ситуативне або часткове ототожнювання двох лексем-назв, що набувають синонімічності або синонімізованості [95, с. 21]. Особливо виразно представлена синонімічність у прикладкових конструкціях, до складу яких може входити дві або три прикладки, кожна з яких поширюється іншою.

Відокремлений пояснювальний компонент як друге найменування може виражати також додаткові емоційно-експресивні відтінки. Пряму

вказівку на їхній пояснювальний характер маркують спеціалізовані на цій функції сполучники *тобто, а саме, або, чи, зокрема* та ін., кожен із яких здатний виражати певний відтінок тотожності: абсолютної, додаткового пояснення, уточнення, виокремлення за певною ознакою, за сферою вживання тощо.

Абсолютну тотожність здатні виражати прикладки, уведені сполучником *тобто (цебто, себто)*. Наприклад: *Дайте, скажімо, для «Літературної України», а один примірник надішліть і нам на ювілейний Комітет на моє ім'я (звати мене, до речі, не Олекса, як Ви пишете, а **Олександр, сиріч Олесь...**)* (О. Гонч.³, с. 161); *Одягалася вона з претензією звалася **Нюся, тобто так само Ганна, тільки у вищій ступні*** (В. Підм., с. 51); *А **інженер, тобто Григорій**, лежав під куреником горілиць...* (І. Багр.¹, с. 111).

Пояснювальний апозитивний компонент може поширюватися атрибутивним: *Тільки батько мій [Кирила Тура] не пускавсь у такі жалібні розмови, а, надумавшись сам собі, сів на коня, ухопив на сідло карапуза – **синка свого, себто мене ледачого, та й гайда на Запорожжє*** (П. Кул., с. 86); *До теми Бондарівни близька пісня про **Немирівну, себто дівчину з Немирова, котру мати в п'яному стані продала в середині ХУІІІ ст. великому панові, що послав своїх гайдуків, аби взяли дівчину до палацу*** (М. Возн., с. 493); *Кость, чудовий парняга, але занадто **поет, тобто ледар безпросвітний*** (О. Гонч.³, с. 57).

Тотожність передає також прикладка, уведена сполучниками *або, чи*, але додатково виокремлює особу або предмет за певною ознакою. Наприклад: ***Лось, або лісова корова, плодиться здебільше по лісових просторах північної частини Батьківщини нашої – Радянського Союзу*** (О. В., с. 221); ***Андрій Бірман, або чоловік-пиво, живе хітовим життям, збирає старовинну рок-н-рольну музику, бавиться дизайнерськими комп'ютерними програмами, любить хміль та дівчат*** («Високий замок»); ***Никифор Петрович, або просто дядько Никифор, дав хлопцеві шаткованої***

капусти з олією і шматок перепічки (В. Барк., с. 270); По їй [крамниці] крутився хазяїн, Степан Іванович **Квасюк, чи то пак Квасюков**, – це вже так він себе тепер звав (Б. Грінч., с. 33).

У таких конструкціях тотожності виступають засобом зв'язку також слова *інакше* (*інакше кажучи*), *званий*, *так званий*, *по-простому*, *по-вуличному* та ін. Наприклад: *Головує на цих зборищах **відьмак, інакше вовкулака**, який скеровує діяльність відьом* (В. Шевч.¹, с. 106); ***Крякуха, або як її ще звать – «підсадна» качка**, така ніби собі звичайнісінька зовні вуточка, менша від свійської, менша від крижня, але більша за чиря* (О. В., с. 207); *Своїм дальшим розвитком завдячувала містерія щораз більшій пошані святих у католицькому світі, завдяки чому постав окремий рід містерій, присвячених прославленню життя, діянь і чудес найпопулярніших серед народу святих – **містерії чудес, звані міраклями*** (М. Возн., с. 153); – *Це **повія**, – сказав поет, – так звана «ресторанна» – відмінно від «вуличних», що полюють на чистому повітрі* (В. Підм., с. 199); *То був трактат арабського філософа **Ібн Рошда**, званого в Європі **Аверроесом*** (П. Загр.¹, с. 251); *Директор школи **Іван Лукич**, а по-ковбишівськи просто **Лукич**, зустрів Павла надворі з помийною цеберкою* (Гр. Тют., с. 109).

Апозитивний пояснювальний компонент, приєднаний безсполучниково, сприймається як відокремлена синтагма, маркована тільки засобами паузації. Наприклад: *Коли так бідний **Яць** нуждався зі своїми думками, – злегка, несміливо відчинилися двері його хати і всунулася крізь них суха згорблена поява **Юдки**, загальнозвісного в **Бориславі Юдки Лобака*** (І. Фр., с. 225); *Був колись у них дід – **чабан**, на прізвище **Лебідь**, кураївський мудрець, йому нібито належало авторство* (О. Гонч., с. 88); *Один з них був голова гольдяцького мисливського колгоспу імені **Хатаєвича**, з р. **Тунгарі**, **росіянин**, на прізвище **Судаков*** (І. Багр.¹, с. 142).

Відокремлена прикладка ... не тільки відокремлює синтагму, а й вирізняє актуальну значущість компонента, який уточнює, пояснює, ідентифікує означуване ім'я [163, с. 5]. Апозитивні компоненти

(відокремлені прикладки) можуть виражати тотожність за різними виявами як:

1) індивідуальне найменування осіб (прізвище, ім'я, по батькові, прізвисько, псевдонім): *Вони шумливо спустилися сходами, і в цей час у хвіртці біля воріт з'явився слуга, недотямний Іванець, який волочив убитого челігу* (В. Шевч.³, с. 11); *Був іще з нами чудесний охотник, Йосип Євдокимович, у якого ми зупинялися...* (О. В., с. 230); *Вже й подруга Настина, весела чорна Олександра, сміючись, каже...* (М. Коц.¹, с. 43); *Васюренко пішов до двору свого шуряка, Корнійчука* (В. Підм., с. 321); *Вдова Стуса, Валентина Василівна, просить через мене, аби тернопільчани поступилися* (О. Орач, с. 59);

2) характеристику особи за спорідненістю, свояцтвом: *Петро, старого Шрама син, скочив на землю і взяв од панотця коня* (П. Кул., с. 56); *І, успокоєний тим, Недоварений казав запрягти віз і, набравши хліба, муки, круп, омасті й дещо шмаття, сів з жінкою на віз і поїхав до її сестри, а своєї швагрової* (І. Фр., с. 225); *Якось до мами завітала дядина Оришка, мамина кума, з маленькою Мар'янкою на руках* (О. В., с. 247); *От позатої весни, якось надвечір, прилітає Васько, онук отой мій гемонський, і ще з вулиці криком кричить...* (О. В., с. 236); *Семенівна, дружина Олекси Івановича, прощаючись із собаками, кожного з них, і Докучая, і Бандита, обняла й поцілувала* (О. В., с. 244); *Він застав у хаті Софію, перву сестру Мотрину, ще не стару, балакучу жінку* (М. Коц.¹, с. 61); *За річкою, на хуторі, живе моя тітка, татова сестра* (Гр. Тют., с. 22); – *Ага-га! Догадуюсь! Одна з їх старша – то удова Павловська, сестра новогрудського каштеляна Стеткевича, а друга, біла й повненька, то не дочка її, а небога, дочка старого каштеляна* (І. Н.-Лев., с. 181);

3) характеристику особи за належністю до певних політичних, релігійних або інших напрямів: *Олеся та брат її Михайло, од першої Богданової жінки, князівни Соломирецької, zostались православні, а дві її зведенюки-сестри од другої Богданової жінки – католички Францкевичевої*

– стали католичками (І. Н.-Лев., с. 189); *Мій опікун, старий дядько, удовець Христофор Статкевич, вірою кальвін, і мої родичі князівського роду спротивляться і не видадуть мене за вас, – тихо обізвалася Олеся, спустивши очі додолю і задумавшись* (І. Н.-Лев., с. 198); *Батько – дідиц, «українець польської культури», народник-«хлопоман» (як тоді казали), друг і однодумець великого другого «хлопомана» в історії нашої культури – історика й політичного діяча Володимира Антоновича* (Є. Мал.¹, с. 78);

4) характеристику особи за національністю, територіальною ознакою: *Сценарист Сергій Стеблиненко, одесит («Високий замок»); Замфір Нерон, ставний тридцятилітній молдуван, допив з глиняного глечика решту вина і встав з-за столу* (М. Коц.¹, с. 188); *Уніатського священника давно прогнано з села, а на його місце поставлено попа, уродженого якогось туляка, котрого селяни і не розуміли, і всіми силами ненавиділи за здирство* (І. Фр., с. 180);

5) характеристику особи за соціальним станом: *Сім років боровся з окупантами сотник Василь Рябоконь, козак станиці Гривенської, вояк Визвольної Армії («Високий замок»); За короля тримали руку владця добр волинських Адам Кисіль, князь Четвертинський із роду Святополків...* (П. Загр.², с. 19);

6) характеристику особи за родом діяльності, фахом: – *Не чіпай того птаха, княже, – шепнув його дорадник, ловчий Жигмунд, то в них священний птах* (В. Шевч.³, с. 11); *П'ятеро нас було дуже досвідчених охотників-влучаків, дуже цілких стрільців, що...* (О. В., с. 178);

7) характеристику особи за освітою, посадою, вченим званням тощо: *Петросевич – це професор Московського горного інституту, математик, бувший військовий, офіцер генерального штабу старої армії, а потім довгий час працював в Червоній Армії* (О. В., с. 275); *А Лесів Курбасів дід, уніатський священник, надів ризи, покадив ладаном і проспівав...* (О. В., с. 89); *Карпо Петрович Зайчик, околодочний надзиратель, вернувся нарешті з служби додолю* (М. Коц.², с. 259); *«... не варто дарувати таку*

забавку [мобільний телефон] дітям до 14 років», – каже кандидат мацевтичних наук, асистент кафедри токсикологічної та аналітичної хімії Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького («Високий замок»);

8) характеристику особи за віком, зовнішністю тощо: Біля нього стояла чарівна **дівчинка** років семи-восьми, чудесне біло-кучеряве **дитя**, голубооке й ніжне (О. В., с. 185); Справді – трохи згодом прийшов Іван Петренко, навіть з жінкою – веселою білявою **молодичкою, колишньою школяркою** (Б. Грінч., с. 231); Зінченко, **бурмайстер, молодий 28-річний хлопець, українець** (сидить за грабунок кооператива), дав недавно проходки... (О. В., с. 284); Побило того літа щучачі рекорди **одне симпатичне подружжя спортсменів, немолодих уже людей, Валентини та Гаврила Івановича** (О. В., с. 265); **Найдужче віддався грі чорнявий, зеленоокий Грапп, хлопчик років дванадцяти, син єгипетської рабині, золототкалі** (Ю. Мушк., с. 86).

Ознаки, за якими характеризувано осіб, маркують звороти типу: за спеціальністю, за професією, за суміщенням, за освітою, за натурою, за становищем, на вигляд, з вигляду, в минулому, зі стажем тощо. Наприклад: 38-річний **Василь-Лазаренко, за освітою технік-механік, поки що не наважується активно курсувати своїм дивом техніки чернівецькими дорогами** («Високий замок»).

Прикладкою можуть виступати демонічні, міфічні, релігійні назви: **Свято Флори, богині квітів, юності й кохання** (Ю. Мушк., с. 94); **Се був веселий чугайстир, добрий лісовий дух, що боронить людей від нявок** (М. Коц.², с. 243); **Лихий вітер – Вихор, посланець Чорнобога** (В. Шевч.¹, с. 149).

Апозитивний компонент може давати пояснення через метафоричний образ, приховане порівняння за подібністю до тварин, птахів, риб, комах, їхній зовнішній вигляд тощо. Наприклад: **Дорош знав, що це було гніздечко польового щеврика, світло-бурої пташки з коротким хвостиком і коротесеньким дзьобиком, що живиться маленькими жучками і комашнею**

(Гр. Тют.); *Особливо цікава була качка, так звана клокуша – японська качка, дивна своїм оперенням* (І. Багр.¹, с. 145); *Заправляв саме сорочку в штани, коли рипнули двері і на нього кинулась Мишка – любимий песик, расовий фокстер'єр* (М. Коц.², с. 274); *Пропав у пана мисливський собака, сетер-гордон Джай* (О. В., с. 254).

Пояснювальний компонент-апозитив може характеризувати також неістот: предмети, явища, топоніми та ін. Наприклад: *При спокійній обстановці я, певно, пішов би в газету, в нашу дивізіонку, – там працювали славні хлопці* (О. Гонч.³); *Пізніше він [М. Рильський] любив казати, що цього дня [19 березня] прилітають з вирію журавлі, чи то пак «веселики», – саме так називав їх поет* (Б. Тих., с. 39); *Зміїв – мальовничий городок, тепер районний центр Харківської області...* (О. В., с. 233).

Своєрідний структурний тип становлять відокремлені ряди однорідних прикладок, кожна з яких вступає у зв'язок з пояснювальним словом, доповнюючи його визначеність за кількома характеристиками. Наприклад: *Наче відгукнувшись на цю пропозицію, Євген Сверстюк, відомий правозахисник, публіцист, філософ та громадський діяч, поставив слухачам одне загальне, але зовсім не абстрактно-академічне запитання: чим відрізняється історична пам'ять у кожного конкретного народу (українського, польського, російського...)* («Дзеркало тижня»).

Для пізнання функціональних особливостей порівняльних конструкцій важливо враховувати, що в позиційній структурі речення пояснювальний компонент займає постпозицію і це впливає на характер побудови і сприйняття його – як саме мовець буде «протоструктуру» висловлення. С.М. Кузнецов зазначає, що «породження висловлення проходить два етапи – конструктивно-синтаксичний (де члени речення уже визначили свої синтаксичні ролі відносно один одного, але ще не отримали послідовності, характерної для поверхневих структур) і комунікативно-синтаксичний (де визначилася комунікативна функція і структура всього висловлення...)» [119, с. 160].

У позиційній структурі лінійного розгортання повідомлення пояснювальний апозитивний компонент не дублює функції пояснюваного слова, а виконує функцію пояснення, що знаходить відображення в його актуальному членуванні та інтонаційному оформленні. Інтонація парадигматична (за якою розрізняють комунікативні й емотивні типи речень) ускладнюється інтонацією синтагматичною – виділення, відокремлення, акцентуації сегментів мовлення. У структурі простого речення, ускладненого апозитивним компонентом із функцією пояснення-ототожнення, цей компонент виділений в окрему синтагму, відповідно витримано видільну паузу, акцентовано семантику пояснення [164].

Виділені інтонаційно (пунктуаційно) відокремлені прикладки як самостійні синтагми у простому реченні ускладнюють його семантичну структуру. Крім пояснювальної функції ототожнення, уточнення другою назвою, вони виконують також функцію прагматичну, виражаючи емоційно-експресивні, оцінні суб'єктивні значення, що йдуть від мовця.

2.3. Пояснювальні відношення в конструкціях з однорідними членами та узагальнювальним словом

У конструкціях, ускладнених однорідними членами та уведеним узагальнювальним словом, актуалізується своєрідний тип пояснювальних відношень «загальне – часткове».

За потрактуванням О.В. Долгової, однорідні члени речення пов'язані між собою копулятивним зв'язком, який належить до сфери сурядності, хоча сама сурядність може мати різний характер [59, с. 142].

К.Г. Городенська розглядає просте ускладнене речення з однорідними членами як похідну синтаксичну одиницю, базою для якої служить складносурядне речення, «сурядні частини якого відрізняються лише одним

компонентом, тоді як інші компоненти лексично тотожні» [47, с. 162]. Процес же утворення простих речень з узагальнювальними словами на базі складносурядних у дериваційному синтаксисі сучасної української мови не становить якогось особливого типу. За словами К.Г. Городенської, він, по суті, об'єднує два самостійні дериваційні типи. Перший збігається з процесом перетворення складносурядного речення в просте речення з однорідними членами, другий – аналогічний трансформації складносурядного речення в просте речення з уточнювальними членами [Там само, с. 55]. Тобто речення з узагальнювальними словами слід розглядати як результат контамінації двох видів простих ускладнених речень – речень з однорідними членами і речень з уточнювальними членами [Там само, с. 56].

У науковій літературі питання про однорідність членів, особливо присудків, головних членів односкладних речень, є дискусійним. Суперечливим є і питання про однорідність / неоднорідність означень та про характер синтаксичного зв'язку однорідних членів з узагальнювальним словом.

Розглядаючи конструкцію простого речення з однорідними членами й узагальнювальним словом як результат деривації складносурядного речення, необхідно враховувати перебудову (зміни) семантики деривата, функції компонента, який ускладнює структуру простого речення та його інтонаційне оформлення.

І.І. Слинько зазначає, що «однорідні члени речення пов'язуються з узагальнювальним словом пояснювальним зв'язком, який передбачає можливість підстановки слів *a саме, тобто, наприклад, як-от*. Пояснювальні відношення характерні лише для тих однорідних членів, які стоять після узагальнювального слова. Якщо ж узагальнювальне слово перебуває у постпозиції, воно передає узагальнювальне, підсумовуюче значення» [204, с. 65].

Розглядані пояснювальні конструкції виявляють семантичну й структурну своєрідність. На відміну від власне пояснювальних конструкцій

зі сполучником *тобто* (*себто, цебто*), пояснювальний компонент семантико-синтаксичного відношення «загальне – часткове» пояснює не той самий предмет, явище, подію тощо, а розкриває зміст поняття, яке узагальнює спільне значення однорідних членів (видові щодо родового, загальні й часткові значення). Пояснюваний компонент, який визначає намір мовця встановити порозуміння між ним і адресатом мовлення, зумовлений суб'єктивною оцінкою ситуації спілкування, інтенцій слухача, а також мовних засобів відображення дійсності, їх релевантності для досягнення комунікативної мети [41, с. 8].

Синтаксичне пояснення в таких конструкціях має свої способи і засоби вираження. Специфіку їхньої семантики становить семантико-структурна двоплановість: вони утворені з двох компонентів, об'єднаних в одне ціле пояснювальними відношеннями. Перша частина являє собою структурний компонент у функції узагальнюваного слова, друга частина представлена однорідними членами разом із залежними словами чи без них, або ж навпаки: пояснюваний компонент – однорідні члени, а пояснювальний – узагальнювальне слово. Наприклад: *Ми розглядаємо урок як системне інтегральне утворення **п'яти** органічно поєднаних аспектів: організаційного, дидактичного, психологічного, виховного, санітарно-гігієнічного* («Завуч»); *І хай прийме вас Отець із Сином і Святим Духом, **тобто свята Трійця*** (В. Шевч.², с. 159). Компонент конструкції, що є узагальнювальним словом, передає певний зміст узагальнено, з невизначеною референцією позначуваного. Основна функція другого компонента – конкретизувати те, що узагальнено в першій частині структури. Конструкції з однорідними членами та з узагальнювальним словом виражають відношення пояснення узагальненого змісту і конкретних частковостей, що розкривають загальне. У постпозиції узагальнювальне слово узагальнює конкретні факти. Наприклад: ***Воно** – звір чи тварина, яких несподівано лякаєшся, коли постають перед тобою; **пес**, що криваво зорить на тебе, ошкіруючи зуби; **кабан, бик, півень** чи **гусак, тобто воно***

всюдищує (В. Шевч.², с. 5); *Ви вже знаєте, що політичні трактати писали як прихильники, так і противники унії, тобто представники різних таборів...* (В. Влас., с. 78).

Узагальнювальний компонент може обрамлювати ряди однорідних членів або навіть окремих предикативних частин. Наприклад: *Люди набули раптом немовби нового бачення світу, і **весь** смисл їхнього буття – всі труднощі, злигодні й героїчні події минулого, всі **пристрасті** сучасного, і завбачення, і **передчуття** своєї історичної долі, – все постало перед ними у великій єдності* (О. Довж.); *Насправді музика – це **все**: і **спів**, і **чистота**, й **птахи** ці, і **хмаровиння**, і **твердість** криці – **безсмертя** й **смерть** собі несе, тому що музика – це **все*** (В. Корот.); *Бо й справді, **все** так мало змінилось: **підземелля**, де працював «старий інженер» Василь Стус, – праворуч собору св. Софії, **тюрма** в околицях колишньої церкви св. Ірини – зліва, а **суд**, де нам роздавали вироки, – навпроти, через дорогу від «гнилого підвалу» – і **все** розмістилось на півкілометрі старого княжого Києва* (О. Орач, с. 197).

Бінарність відношення «пояснюване / пояснення» особливо виразна у реченнях, де до двох компонентів, пов'язаних пояснювальними відношеннями, додаються інші, функціонально однорідні з пояснювальним [2, с. 56]. Наприклад: *Це були не ті, відомі Васькові ще з дитинства **контрреволюціонери** – **пани**, **жандарми**, **буржуї** всякі, **одне слово біляки**, як прозвали їх у народі* (Б. Ант.-Дав., с. 338); *Татари вели **здобич** – прив'язаних до коней на арканах **чоловіків**, **хлопців** та **жінок**; **кількох дівчат** замотаних, везли в себе на конях, **тобто полонених*** (В. Шевч.², с. 55).

З-поміж власне-пояснювальних конструкцій вирізняються конструкції з узагальнювальним словом, у яких останнє виступає загальним окреслювачем предмета або явища [71, с. 240]. У конструкціях з однорідними членами пояснювальні відношення виступають в одному зі своїх різновидів: як відношення «загального – часткового». Пояснюваний компонент, на відміну від пояснювального, є узагальненим, ширшим поняттям, а тому

нечітко визначеним, тільки внаслідок пояснення його значення виступає як конкретизоване, уточнене [177, с. 21]. Наприклад: *Лукаш! Получай три злоти: пляшечка та закусточка!* (Б. Грінч., с. 283); *Все знайоме і рідне до болю в душі: і криниця в саду, і червона калина* (М. Луків); ... *Знайшли в суворих цих місцях багатства небувалі: і хутра, й будівельний ліс, і золото блискуче* (Н. Заб.); *Несуть пани-осаули козацькою зброю: литий панцир порубаний, шаблю золотую, три рушниці-гаківниці і три самопали* (Т. Шевч.).

Семантико-синтаксичні відношення однорідних членів речення й узагальнювального слова автори «Синтаксису сучасної української мови» [205, с. 313] розглядають як сурядні, без з'ясування характеру зв'язку їх із узагальнювальним словом. На особливості цього зв'язку звернула увагу Н.Ю. Шведова, характеризуючи його як периферійний пояснювальний зв'язок [192, с. 626].

Узагальнювальні слова, які виражають абстраговане значення, можуть бути виражені іменниковими займенниками (*весь (усе, усі), ніхто, ніщо, кожний*), прислівниковими займенниками (*усюди, скрізь, завжди, ніколи та ін.*), а також іменниками, що позначають збірні (родові) або абстрактні поняття (*люди, комахи, звірина, птаство, походи, багатство (багатства), смисл, труднощі, рішення, шерехи, аспекти та ін.*). Якщо займенники дають узагальнену вказівку на широту охоплення субстанціальності, просторових, темпоральних координат, то абстрактні іменники відображають узагальнено те, що існує й може бути осмислене тільки через конкретні вияви ознак, властивостей, дій. Наприклад: *І небо, і земля – усе одпочива* (І. Гул.-Арт.); *Зо всіх куточків: зі сторін, з вікон, з долівки і з мене самого вставали згадки дитинства і пливли передо мною...* (М. Коц.); *На полях... чулися невизначні шерехи: то тріск сухого бур'яну під чиймись обережними кроками, то причаєне шарудіння, то стриманий писк* (Гр. Тют.); *Яке все це відмінне: «Війна і мир» Л. Толстого і українська народна пісня, Київський Софійський собор і фільми О. Довженка...* («Дзеркало тижня»).

Структури з однорідними членами речення і структури з уточнювальними компонентами, вираженими одним словом, неідентичні. Залежність пояснювальної частини у структурах з уточнювальними відношеннями не граматична, а семантична. Зв'язок уточнювального члена речення з пояснювальним можна розглядати як своєрідний різновид підрядного зв'язку, що репрезентує не граматичну, а семантичну залежність від пояснюваного слова, хоча значення узагальнення може бути в пояснюваному відносно. Пор., наприклад, з уточнювальним компонентом: *Мали маршрут майже на пів земної кулі, маршрут, «Негорлоє – Владівосток», тобто від понурої Прибалтики і до берегів Японського моря...* (І. Багр.¹, с. 14) і речення з узагальнювальним словом: *Попереду з прозорої імли виступило містечко: невисока пожежна каланча з грибком снігу на гострому дашку, кілька цегляних будинків між голими засніженими осокорами, а далі хати й хати – рівні й перехняблені, під соломою і черепицею, як у селі* (Гр. Тют., с. 37).

Відповідно до лексичного значення – невизначено-узагальненої семантики – узагальнювальний компонент може отримувати в пояснювальній конструкції особливу синтаксичну функцію, близьку до ролі співвідносних слів у складнопідрядному реченні.

У більшості випадків синтаксичне узагальнення не рівнозначне логічному, воно значно ширше логічного і в реченні має свої специфічні способи вираження: морфологічні, інтонаційні, пунктуаційні, та, що особливо важливо, своєрідний зв'язок з іншими словами, конкретно – з однорідними членами. Хоча окремі дослідники допускають адекватність логічної і граматичної однорідності [259, с. 15].

Найбільш чітко ця функція виступає з уведенням пояснювального компонента сполучником *a саме*. Приєднаний ним компонент частково спирається на одне зі слів пояснюваного однорідного ряду, співвіднесений з ним. При цьому сполучник та опорне слово зазвичай перебувають у певному ритмомелодійному зв'язку, обидва виділені в реченні наголосом: спочатку

«опорне» слово, а далі – пояснювальний компонент, приєднаний сполучником, тобто однорідні члени. Наприклад: *На початковому етапі дітей перш за все приваблює зовнішній бік навчання, а саме: форма проведення уроку, різноманітний, яскравий, спортивний інвентар, нестандартне обладнання, роздатковий матеріал, оформлення спортивного залу та місць занять, спортивна форма тощо («Завуч»); Необхідно навчити вчителя й досконало володіти фізичним простором взаємодії – засобом невербального впливу на співрозмовників, що здійснюється через систему чинників, а саме: розміщення учнів у класі, доцільний вибір учителем свого місця та зміна його залежно від педагогічного завдання, дистанція між педагогами та учнями тощо («Завуч»).*

Такі «опорні» узагальнювальні слова (займенники, іменники, прикметники та ін.) об'єднують у загальному понятті «займенниково-вказівні слова». У складі пояснювальної конструкції вони відіграють роль невизначено-узагальнювального компонента, який об'єднує конкретні вияви позначуваного. Наявність пояснюваного компонента, вираженого займенниково-вказівним словом, визначає їхню своєрідність: таке речення утворено з двох взаємопов'язаних частин, де частина його до пояснення сприймається як незакінчена. Її характеризує так звана «попереджувальна інтонація», на що у свій час звернув увагу Л.А. Булаховський [20]. Наприклад: *Треба переглянути «Колокол» і перейти до листів з Росії. Деякі з них [листів] докладні, великі, деякі просто замітки, дописи – і все про страшні справи, а саме: злочини поміщиків, зловживання урядовців у різних кутках Росії* (О. Іван., с. 50).

Отже, для пояснювальних конструкцій характерною ознакою є те, що вони реалізують гіперо-гіпонімічний зв'язок: в ролі опорного (пояснюваного) компонента виступає узагальнювальне слово, а пояснювальний компонент об'єднує ряд одиниць (зазвичай однорідних), які розкривають зміст пояснюваного компонента [166, с. 46].

Своєрідність синтаксичної природи пояснювальних відношень «загальне – часткове», на думку С.Г. Алексєєвої, полягає в тому, що сполучники, які є маркерами цих відношень, поєднують ознаки сурядності і підрядності і не можуть бути віднесені до першої чи до другої групи [2, с. 5].

Однорідні члени поєднуються з одним спільним членом. Пояснюваний і пояснювальний члени виконують різні функції. В основі відмінностей їхніх функцій лежить логічна відмінність, відображена у мовних засобах їх реалізації. У типовому випадку пояснювальні компоненти формально дублюють ту саму синтаксичну форму, що й узагальнювальне слово, але не тотожні їй, оскільки виконують функцію пояснення. Наприклад: ***Все** взяли: картоплю, цибулю, огірки, хліб, казан, велику дерев'яну миску, волок, рядно, косарський прилад, граблі – все вже на возі...* (О. Довж., с. 76); ***Серпи, коси, збруя** – все лежить коло хати, немов ті цяцьки, що перед сном порозкидали малі діти* (С. Вас., с. 85); *Христя прохала батька привезти з міста гостинця: хоч перстень, хоч сережки, хоч стьожку яку-небудь* (П. Мирн.); *Вони всіляко підступали до Івана: і щирістю, і насмішками, і жартами, і неправдами* (І. Фр.); *На річці, в лісі, на полі – усюди німо, тихо* (П. Тич.).

У простому ускладненому реченні з узагальнювальним словом і однорідними членами нерідко відсутня загальна назва для позначення слів, які об'єднані як однорідні. Це властиве тим конструкціям, у яких узагальнювальний компонент матеріалізовано словом із максимально вираженим узагальненим значенням – займенником або прислівником (*усе, всі, усюди, скрізь*). Проте цілком можна погодитися з думкою, що в мовленні у певному словесному оточенні воно може змінювати свій семантичний об'єм, передавати більш або менш загальне значення, орієнтоване на семантику сусідніх слів із конкретним значенням [259, с. 13 – 14].

У ролі узагальнювальних слів уживаються:

1) іменникові займенники: *Не один ще раз Кодацькі скелі вмивалися гарячою кров'ю, аж поки нарешті зникло тут усе: і вибухи гармат, і гомін*

бойовищ, і пісні волі... (А. Кащен., с. 596); *Відважні дістають **дещо**, а саме – карцер, репресії погіршення режиму, а іноді й биття* (І. Багр.², с. 84); *Робилося все, щоб **нічого** по тобі не лишилося: ні твоїх творів, ні думок на самоті, ні твого зойку перед самим собою в щоденнику, ні твого слова розради в листі до друга* (О. Орач, с. 38); ***Щось** було і благородне в зворотному боці тюрми: аскетизм самотності, одвертість підглядання, підслуховування та провокування, одвертість ворогування і нищення твоєї істоти...* (О. Орач, с. 198); *Ні спека дня, ні бурі, ні морози – **ніщо** не вб'є любов мою живу* (В. Сосюр.); *Міщани вже **взяли своє**: зігнали трохи криком серце; а Череваня таки й любили, і шанували, бо був козак-друзяка: уже кому чи яка нужда, чи що, то зарядує і визволить* (П. Кул., с. 69);

2) прислівникові займенники: *Папери були **скрізь**: і на столі, і на полицях* (М. Коц.); ***Всюди**: і на вулицях, і круг стадіону, і обабіч дороги до заводу – росли молоді осокори, клени й каштани* (В. Собк.); *Всі братчики мають ходити **повсюдно** – по вулицях, шинках, базарах, проходити за стінами домів, де чиниться діло, – знати душі всіх мирян, які навідують наші церкви* (В. Шевч.³, с. 61); ***З усіх усюд** піднялися козаки: від Чигирина, від Переяслава, від Батурина, від дніпровського низу* (П. Загр.²);

3) іменники з узагальнювальним значенням, або назвами, що позначають родові поняття: *Поруч мене **будівельники** – Аристархов, Широков, Булатников та інші – плвуть вверх по Дніпру на нову будову* (О. Довж., с. 559); *Епос землі був би неповний, коли б оминув **символіку живого світу**: тварин, пташок і комах – безпосередніх **співжителів** на осонні...* (В. Шевч.¹, с. 91); *Згадаймо лишень, практично у кожній європейській столиці (і не лише столиці) співіснують так звані **старі й нові міста**: Стара Прага, Старий Відень, Старий Таллінн, Стара Рига, Стара Варшава, Старий Краків... та й загалом – існує поняття **Старе місто**...* («Дзеркало тижня»); *Придушені імпульси даються **знаки і в невротичних та психоматичних симптомах** – фобіях, тривозі, головному болі тощо* (В. Панок, с. 126);

4) якісні або відносні прикметники з узагальнювальним значенням: *Усі вони [пани] були в **квітчастих** дорогах жупанах: і червоних, і блакитних, і рожевих* (І. Н.-Лев., с. 321); *Всупереч традиційним для осені чорним, сірим, коричневим похмурих тонам виберіть **світлі і радісні**: помаранчевий, голубий, рожевий, жовтий* («Високий замок»);

5) складні узагальнювальні словосполучення, які, як і прості, в опорній частині пояснюють стрижневе слово. Наприклад: *Кілька тижнів тому Оксана і Тарас почали **готуватися до свята**: познайомили батьків, склали список гостей і зайнялися пошуком залу* («Високий замок»); *Жаліються **на всіх підряд**: на сусідів, які начебто не хочуть ні в чому допомогти, на фірманів, які «забувають» приїхати зорати поле, на «гуманітарників» з району, котрі замість одягу для дітей привозять... краватки* («Високий замок»); *У ненудній польській виборчій компанії було **любє й різне**: гострі темдибати між лідерами партій, викиди «компромату», скандали із «хворобою» экс-президента Кваснєвського* («Високий замок»); *У нього в портфелі завжди **було що читати**: Кант, Ніцше, Монтьєр, Фейєрбах...* (О. Орач, с. 13);

6) числівникові словосполучення. Наприклад: *Ющенко переконаний, що цю стабілізацію не забезпечить «ні крісло прем'єр-міністра, ні розподіл портфелів в уряді чи комітеті Верховної Ради», тож потрібне «політичне розуміння» **трьох ключових політичних гравців**: Партії регіонів, БЮТ і «Нашої України»* («Високий замок»);

7) лексичні та фразеологічні вирази, побудовані за моделями підрядних словосполучень або співвіднесені з сурядними. Наприклад: *Їх **іще багато, «непомітних психів»**: немиті підлітки з червоними очима, котрі не відлипають від комп'ютера, сектанти з Біблією в руках і безліч інших* («Дзеркало тижня»); *Кожному першокласнику цього року держава, як подарунок від президента Михаїла Саакашвілі, надала безкоштовну **шкільну форму** – білу сорочку, чорні штани, взуття, жилетку та метелик* («Високий замок»).

Т.М. Радіонова, розглядаючи речення з узагальнювальним словом при однорідних членах, зазначає, що в результаті введення у конструкцію з однорідними членами узагальнювального слова порушується безперервність синтаксичних зв'язків і відношень одного члена з іншими членами речення, при цьому саме узагальнювальне слово набуває особливого статусу опосередковувача [184, с. 127]. За її словами, «крім власне сурядних відношень, члени речення можуть виражати пояснювальні відношення, що охоплюють семантику пояснення поняття, вираженого попереднім членом речення» [183, с. 6 – 7]. До пояснювальних відношень дослідниця відносить і уточнювальні: 1) обмежувальні (*Збори відбудуться 10 лютого, о восьмій годині*) та 2) конкретизувальні (*Швидко, за декілька секунд, продивилися всю документацію*); 3) додатково-уточнювальні (*Ми приїхали до нього влітку, годині о восьмій вечора*) [Там само]. Необхідно тільки наголосити на тому, що такі відношення маркують неоднорідність членів речення.

У реченнях з однорідними членами та узагальнювальним словом відношення цілого і часткового (окремого) марковано за допомогою просодичних засобів: паузи та виділення пояснювальної частини логічним наголосом. Наприклад: *В нашому, першому, автобусі біля труни Василя Стуса – його **рідня**: вдова, син, сестра, сестра дружини, тесть, ще хтось, а також Ірина Калинець і Михайло Горинь, режисер Станіслав Чернілевський, що знімає документальний фільм* (О. Орач, с. 60).

Однорідні члени конкретизують зміст поняття, вираженого узагальнювальним словом, а отже, одночасно виконують і функцію уточнення. Але пояснювальний зв'язок переважає, що знаходить своє вираження в наявності або можливості підстановки сполучників:

*а саме, наприклад, як-от, на зразок та інших. Пор. зі сполучником а саме: На думку В. Сухомлинського, у школі мають панувати **чотири культу**, а саме: культ Батьківщини, культ людини, культ книжки і культ рідного слова («Завуч»); Доказом великого залюбування західноукраїнських земель до Пасій у першій половині XVIII ст. є **два найстарші пасійні діалоги**,*

що вийшли друком у Львові, **а саме:** «Вірші» з 1630 р. й «Розмишляння Йоанникія Волковича про муки Христа» з 1631 р. (М. Возн., с. 129);

сполучників *тобто* (*цебто, себто*). Наприклад: Вони не вдаються до жодних **посередників держави, тобто** загсів, або церкви, а довіряють одне одному, і це їх спроба реанімації живого у стосунках між людьми («Високий замок»); Цілий той рік везли безперестанно з окраїнних руських земель на Україну хліб, сіль, мед прісний, **товари всякі, себто** селітру, порох, свинець, аж і в тих землях всі запаси вичерпалися (П. Загр.², с. 572);

сполучників *наприклад, як-от, а саме*, що одночасно виконує роль вставного слова. Наприклад: *Тотожностями також прийнято вважати правильні числові рівності, наприклад* $3^2+4^2=5^2$, $1+3+5+7 = 4^2$ (Г. Бевз, с. 28); *Дітям-вожакам бувають властиві й негативні особливості, наприклад, егоїзм, зарозумілість* (Г. Кост., с. 176); *На клумбах – скромні квіти, а саме: петунія і красоля, кручені паничі і резеда, бальзамін і півонії* (Ю. Смол.); *Добрий же цей наглядач тим, що нібито не дуже чіплявся до ув'язнених за дрібні порушення «порядку», (за що?) як-от: сміх і розмови трохи голосніші за шепіт, стояння на ногах і розминання кісток тощо* (І. Багр.², с. 87); *Всяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок – можна було викосити косою у траві* (О. Довж., с. 463).

Отже, однорідні члени і узагальнювальне слово не можуть бути тотожні за своєю синтаксичною функцією, хоча логічно вони ніби однофункціональні, відповідають на однакове запитання, представлені однаковими відмінковими формами, особливо в конструкціях зі сполучниками *а саме, як-от*.

Подібну семантику пояснення (ілюстрація попереднього викладу) виражають конструкції зі сполучним засобом типу вставного слова *скажімо*. Наприклад: *Поет марно намагався довести свою цілковиту лояльність, та все вирішував однозначний присуд: під таким віршем, ба більше – «під такою творчістю підпишеться будь-який недруг українського народу з*

націоналістичного табору, *скажімо* Петлюра, Бандера і т.п.» (Б. Тих²., с. 70).

Пояснювальні відношення в конструкціях із однорідними членами, які йдуть за узагальнювальним словом, у ряді випадків маркують пояснювальні звороти *на зразок, такого типу, як* та ін. Наприклад: *Можна скористатися запитаннями на зразок: «Ти кажеш про?..», «Тебе найбільше хвилює?.. ... («Завуч»); Природно, що школи зі спеціальними ухилами так само мають свої назви, на зразок «Гуманітарна школа», «Музична школа», «Математична школа», «Економічна школа» («Завуч»).*

Однорідні члени речення, дублюючи відмінкову форму узагальнювального слова, виконують щодо нього різні функції. Так, щодо іменника, що виконує функцію підмета у формі називного відмінка, однорідні члени виконують пояснювальну функцію прикладки або неузгодженого означення. У таких конструкціях виступають сполучники *тобто, а саме, зокрема, як-от, таких як* та ін. Наприклад: *Об'єктом спостережень звичайно стають окремі сторони психічної діяльності дітей, як-от (які?) ігри, взаємини у малих групах, допитливість, особливості мислення, мовлення, емоції, вольової регуляції поведінки тощо* (Г. Кост., с. 23); *На комедію дивився Довгалевський так, що вона повинна змальовувати простими, звичайними й жартівливими словами явища простого приватного життя і веселі акції, де виступали б значні особи, як наприклад, господар, литвин, циган, козак, жид, поляк, скіф, грек, італієць і де пристрасті спокійні й кінець веселий* (М. Возн., с. 237).

Досить поширені такі конструкції, в яких узагальнювальне слово займає постпозицію, а відтак виражає значення узагальнювальної оцінки мовцем осіб, фактів, подій тощо. Маркером таких пояснювальних відношень виступають вставні слова: *словом, одне слово*, які можуть бути замінені сполучником *тобто*. Наприклад: *Як відомо, так чинив Ілля Рєпін, працюючи над «Запорожцями», Михайло Микешин, Ян Матейко – одне слово, всі видатні майстри історичного жанру* (Д. Степ., с. 136); *Манкурт не знав,*

хто він, якого роду-племені, не відав свого імені, не пам'ятав дитинства, батька-матері – словом, не усвідомлював себе людською істотою (П. Щерб., с. 120).

У таких конструкціях узагальнювальне слово виконує функцію висновкового пояснення.

Своєрідні пояснювальні конструкції розгляданого типу і за інтонацією. З'ясовуючи особливості речення ускладненого комунікативного типу, Л.Б. Карпусь зазначає, що воно являє собою синтаксичну конструкцію, яка ввійшла в розмовний тип літературної мови з уснорозмовного мовлення як виразний засіб імітації розмовної інтонації [90, с. 49]. Інтонаційне оформлення речення із компонентом, який ускладнює його як окрема синтагма, відображає між складовими частинами тісні тональні, силові та динамічні зв'язки [Там само, с. 54]. Для структури речень з однорідними членами та узагальнювальним словом властива попереджувальна пауза після узагальнювального слова та перелічувальна інтонація для оформлення однорідних членів, які виступають пояснювальним компонентом щодо змісту узагальнювального слова.

Висновки до 2 розділу

Уживання пояснювальних конструкцій ототожнення зумовлено настановою на активний процес відбору мовних засобів для розуміння (інтерпретації) інформації читачем (адресатом). Основними граматичними показниками пояснювальних відношень тотожності є паралелізм пояснюваного і пояснювального компонентів, який полягає в тому, що обидва ці компоненти співвіднесені між собою на основі пояснювального зв'язку опосередкування з іншим членом конструкції. Якщо з функціонального погляду пояснювальні конструкції з апозитивним

компонентом подібні до конструкцій із сурядним зв'язком, то з погляду семантико-синтаксичних відношень зв'язок прикладки з пояснювальним словом нечітко диференційований, уможливлений тільки через предикативний зв'язок. Засобами вираження апозитивних пояснювальних відношень у сучасній українській мові є: а) уживання пояснювального компонента у відмінковій формі, яка корелює із формою пояснювального слова; б) наявність спеціалізованих на функції пояснення – тотожності сполучників *тобто* (*цебто*, *себто*), *або*, *чи* (інші слова і сполучення слів); паузація й інтонаційне виділення апозитивного компонента в окрему синтагму, що є маркером вторинної предикації. За відсутності пояснювального сполучника інтонація забирає на себе роль вираження функції пояснення (ототожнення) як окрема синтагма.

Інший тип пояснювальних відношень виражають конструкції простих речень, ускладнених однорідними членами та узагальнювальним словом. Обидва компоненти об'єднані в одне ціле пояснювальними відношеннями: перша частина являє собою структурний компонент у функції узагальнюваного слова, друга частина представлена однорідними членами разом із залежними словами чи без них, або ж, навпаки, вони можуть мінятися місцями. На семантико-синтаксичному рівні реалізація функції «загальне» знаходить вираження через окремі складники його – однорідні члени. На формально-синтаксичному рівні позицію узагальнювального слова займають іменники абстрактного значення, зі значенням збірності, назви певних класів предметів як родових щодо видових (однорідних) тощо. Основними структурними ознаками таких конструкцій є: а) переважно препозиція пояснюваного компонента (узагальнювального слова) щодо однорідних членів; б) синтаксичний зв'язок опосередкування з присудком як виразником основної предикації.

На формально-синтаксичному рівні узагальнювальне слово, експліковане лексемами або словосполученнями і фразеологізмами, виконує функцію члена речення, ускладненого другоряднопредикативним значенням.

Інтонаційне оформлення речення відповідає комунікативному членуванню його на тематичний і рематичний компоненти. Крім інтонації переліку (однорідних членів), долучаються інші засоби просодії: попереджувальна пауза після узагальнювального слова перед однорідними членами або підсумкова – після однорідних членів перед узагальнювальним словом. На семантичному рівні на пояснювальні відношення нашаровуються різні додаткові відтінки: уточнювальні, підсумково-висновкові, оцінні, емоційно-експресивні.

Конструкції, що виражають пояснювальні відношення «загальне – часткове», завжди ускладнені структурно і семантично. Узагальнювальне слово й однорідні члени передають той самий факт дійсності, але у спосіб деталізації, пояснення загального через часткове або, навпаки, – через узагальнення часткових констант. Пояснювальний компонент на семантико-синтаксичному рівні представлено окремою синтагмою з відповідним оформленням її інтонаційними засобами.

Пояснювальні конструкції, що виражають відношення «загальне – часткове» властиві переважно монологічному мовленню, за функціонально-комунікативною належністю їх можна характеризувати як розповідні структури, а за тематичним критерієм та за жанровою належністю – як художнє або меншою мірою публіцистичне чи наукове мовлення.

РОЗДІЛ 3. СЕМАНТИЧНА І ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНА БУДОВА СКЛАДНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ПОЯСНЮВАЛЬНИМИ ВІДНОШЕННЯМИ

3.1. Складносурядні речення з пояснювальним компонентом

Складносурядне речення (паратаксис) являє собою складну конструкцію, предикативні частини якої пов'язані як рівноправні, взаємозумовлені, такі, що не перебувають у формальній синтаксичній залежності. Предикативні частини складносурядного речення поєднані сурядним зв'язком [224, с. 557]. Сурядний зв'язок виражають сполучники сурядності. Учені називають три типи сполучників як засобів вираження семантично-синтаксичних відношень у складносурядних реченнях: єднальні, протиставні і розділові. А.П. Грищенко, який монографічно дослідив особливості складносурядного речення в українській мові, називає п'ять груп: єднальні, зіставні, протиставні, розділові та градаційні [54, с. 24; 224, с. 558]. До названих груп додають також приєднувальні або ще й пояснювальні (І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, Г.М. Глушкова, А.П. Загнітко, Л.М. Кадомцева, М.І. Каранська, І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Я. Плющ, К.Ф. Шульжук).

Дослідники синтаксису складносурядних речень із пояснювальними відношеннями насамперед зосереджують увагу на особливостях зв'язку пояснюваного й пояснювального компонентів. Адже будь-які семантико-синтаксичні відношення та сполучники, які їх виражають, позбавляють певною мірою самостійності частини складного речення. До того ж, крім сполучників, єдину для складних речень предикативність забезпечують також інші засоби: форми присудків, інтонація тощо [3, с. 286 – 287].

Незважаючи на значні напрацювання щодо виділення й аналізу складносурядних речень (Р. Мразек, Ф. Данеш, М.С. Поспелов, О.О. Лаптева, А.Ф. Прияткина, Л.Ю. Максимов, С.П. Бевзенко, І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, М.У. Каранська, О.Д. Пономарів та ін.), у трактуванні

семантичної і формально-синтаксичної організації пояснювальних конструкцій наявні значні розбіжності.

Так, Л.Ю. Максимов вважає, що складносурядні речення з пояснювальними відношеннями за допомогою другої частини уточнюють, розкривають зміст першої частини [117, с. 24], а сполучники, що поєднують частини речення, кваліфікує як пояснювально-приєднувальні.

В.А. Белошапкова серед складносурядних виділила конструкції закритої структури, які не допускають другого сполучного елемента [15, с. 242]. У випадку закритої структури граматична рівнозначність складових частин складносурядного речення збережена, але їхня роль у загальному значеннєвому плані речення є неоднаковою [54, с. 22]. Автори «Синтаксису сучасної української мови: Проблемні питання», зазначають, що три типи семантико-синтаксичних відношень у цих конструкціях виражають сполучники: 1) *тобто (себто, цебто)* та їх аналоги *вірніше, точніше говорячи*, 2) *а саме* та 3) *або, чи* [205, с. 625 – 626]. За визначенням С.П. Бевзенка, складносурядним реченням із пояснювально-приєднувальними сполучниками *тобто (цебто, себто), а саме, як-от* властивий семантичний паралелізм, хоча названі сполучники вказують на залежний характер другої частини [13, с. 18]. На відміну від опосередкованого підрядного зв'язку між компонентами простого ускладненого речення з пояснювальними відношеннями, складному реченню притаманний експліцитно виражений сурядний чи підрядний зв'язки між пояснюваною і пояснювальною частинами або імпліцитний зв'язок опосередкованої залежної координації. На думку А.П. Загнітка, складносурядні речення з пояснювально-приєднувальними сполучниками витворюють окрему групу з огляду на функціональну специфіку сполучників *а саме, тобто*, які приєднують другу предикативну частину з пояснювальною семантикою щодо першої, з'ява якої є раптовою і не зумовлена смисловим тлом першої предикативної частини [71, с. 349]. На протилежний статус пояснювальних конструкцій вказує Г.М. Глушкова,

наголошуючи на тому, що сурядний зв'язок може виражати різні семантико-синтаксичні відношення і кожному типові семантико-синтаксичних відношень властивий набір лексичних, семантичних, граматичних та інших засобів [44, с. 9 – 10]. Специфічна роль сполучників, на її думку, полягає в тому, що вони поєднують двоє елементарних простих речень у семантично складній конструкції. Відмітною ознакою сурядних сполучників є те, що в найзагальнішому вигляді такі сполучники оформляють відношення: «те, про що йшлося у першій частині, пов'язане певними відношеннями з тим, про що буде йтися далі», тобто вони містять анафоричне покликання до першого у момент висловлювання [44, с. 11].

Пояснювальні відношення в складносурядному реченні своєрідні: опорний компонент і пояснювальний тотожні за позначенням одного якогось факту, події, стану; залежний за функцією пояснення компонент завжди займає постпозицію та виділений інтонаційно (паузою і логічним наголосом), але одночасно виражає і додаткову аргументацію для кращого сприйняття висловленого, що відрізняє складносурядні речення від речень з однорідними членами при узагальнювальному слові. Пор. складносурядні: *Відносно високий рівень землеробства вже у скіфську епоху дав змогу східним слов'янам виробляти частину хліба на експорт, **тобто** господарство давало товарну продукцію («Дзеркало тижня»); Тоді ми, діти, теж починали ненавидіти одні одних, **цебто** ми з братом готові були кинутись у бій на Самійлових хлопців* (О. Довж., с. 458) і речення з однорідними членами: *У таких випадках психологи рекомендують спробувати використати код співрозмовника, **тобто** перекласти свої почуття на мову партнера і відповідно діяти* (В. Семич., с. 106). У перших двох реченнях друга предикативна частина розкриває зміст попередньої через пояснення. Для обох предикативних частин таких речень властивий семантичний паралелізм, хоча пояснювальний сполучник *тобто* формально виражає ніби залежність другої предикативної частини від першої. У третьому реченні пояснення іншого характеру: це відношення «загальне – часткове», де

узагальнювальний компонент розкривають однорідні члени. Однак за деякої подібності пояснювальних відношень узагальнене слово не можна ототожнювати з однорідними членами. Однорідні члени тісно пов'язані між собою за змістом. У складносурядному ж реченні друга предикативна частина повідомлення (пояснювальна) зазвичай пов'язана з якими-небудь членом першої, а отже, семантично залежить від першої. У пояснювальних складносурядних реченнях не можна змінити порядок частин [168, с. 367].

Формальна рівнозначність предикативних частин складносурядного речення є однією з найхарактерніших його ознак. Кожна з предикативних одиниць певною мірою самотійна, зберігає відносну синтаксичну незалежність. Як слушно зауважує М.С. Поспелов, «складові частини складного речення не можна розглядати як окремі речення, а тільки як взаємопов'язані і тому несамостійні елементи єдиної синтаксичної побудови» [169, с. 336]. Хоча варто додати, що перша побудована більш-менш вільно, а друга зумовлена змістом опорної, а тому пояснювальна конструкція може містити спільні слова. Наприклад: *Після опрацювання своїх частин теми кожен учасник навчає інших, **тобто** учасники процесу вчать один одного* («Завуч»).

Щодо семантичних відношень частин, то тут можуть бути різні варіанти: відносна самотійність окремих частин і взаємозумовленість [44, с. 9]. Однак, на думку А.П. Загнітка, приєднання до речень закритої структури третьої та наступних частин аж ніяк не створює розширення єдиного смислового цілого, а зумовлює витворення інших смислових відношень і трансформацію речення зі складного у складне речення ускладненого типу [71, с. 341]. Формально неелементарними складносурядними реченнями є такі, які утворені з трьох і більше предикативних частин, а тому при розгляді смислових відношень між предикативними частинами у складносурядних реченнях доцільно враховувати тип сполучника, використаного для поєднання компонентів [Там само, с. 345].

Незаперечним, як зазначає А.П. Загнітко, є одне: окремі сполучники сурядності набувають здатності поєднувати частини складного речення за ознакою семантичної підпорядкованості однієї частини іншій. Така специфіка постає узуально закріпленою, але в системі мови подібні сполучники постають як репрезентанти автономності поєднуваних частин [71, с. 352]. Загалом сутність сурядності полягає в тому, що вона відображає явища і процеси реальної дійсності в їхній природній послідовності, розгортанні. Наприклад: *З'явився хлопець у комбінезоні, досить охайний, з виразом на обличчі незлобним, трохи насмішкуватим. – За вашим викликом, – і навіть зробив у повітрі бублик рукою, тобто спробував козирнути* (О. Гонч.¹, с. 190).

Сурядність частин у складній конструкції із пояснювальними відношеннями особлива: переважно пояснювальний компонент виникає із появою думки під час висловлення основної. У писемному тексті пояснення передає частіше авторську оцінку висловленого в основній частині. Наприклад: *Ахіллес та інші герої древності навчалися і виховувалися кентавром Хіроном, наполовину чоловіком, наполовину конем, **себто** вже в процесі виховання у них закладалися два начала: людське і тваринне, без яких володаря уявити несила так само, як добродушного розбійника* (П. Загр.¹, с. 193); *Чорнявий підкинувся і кричить на всю станцію: «до зернини! до зернини!» – **себто**, так забрати хліб* (В. Барк., с. 68); *А Семен сидів і без думки дивився на зоряний обрій, що світивсь межі деревами, **себто** в його голові мигтіли якісь шматки думок, просувалися якісь неясні образи, та він ніяк не міг ввіймати їх, зв'язати докупи* (М. Коц.¹, с. 133).

Парадигму складносурядних речень із пояснювальними відношеннями становлять кілька форм. Першу – конструкції зі сполучником *тобто* (*себто*, *цебто*), які маркують значення тотожності висловленого раніше. Наприклад: *В Італії він [Скибінський] зазнав переслідувань за свої погляди, а в Падуї сталося навіть якесь більше непорозуміння, бо там «із причин наговорів попиних попів» утратив невинно руку, **себто** його звинувачено в тяжкому*

злочині, засуджено й він поніс кару (М. Возн., с. 7); *Саме Морена (Мокиш) супроводжувала душу в чорну ніч (образ смерті), **тобто** богиня сама в собі носила темне і світле начало* (В. Шевч.¹, с. 152); *I, зрештою, став такий, як кожен мусить стати, як тюремник стає серед в'язнів – **тобто** глузував із нікчемних потуг і розповідав знайомим як анекдоти ті дурниці, що інші пишуть* (В. Підм., с. 195).

Другу форму парадигми становлять конструкції зі сполучником *a same*, який виражає пояснення через уточнення повідомленого в першій частині. У пояснювальних конструкціях з *a same* приєднувальне значення *a* затухає, втрачається. Наприклад: *Дії віднімання і ділення можна тлумачити як дії, обернені до додавання і множення, **a same**: відняти від числа t число n означає знайти таке число x , що $x + n = t$; число t називають зменшуваним, n – від'ємним, число x , а також вираз $n - t$ називають різницею...* (М. Шкіль, с. 334).

Третя форма парадигми представлена конструкціями зі сполучниками *або, чи*. З пояснювальним значенням виступають розділові неповторювальні сполучники *або, чи* як інша назва повідомленого в першій частині, тобто для надання першому значенню пояснювального відтинку [205, с. 626]. У конструкціях із приєднувальним сполучником *тобто*, який поєднує компоненти з однаковою предметною віднесеністю, відтінок ототожнення виступає як основа значення сполучника. На відміну від сполучників *тобто, a same, як-от*, сполучник *або* в пояснювальному значенні не повною мірою самостійний. Однак у ролі заголовка статті, книги він виражає не тільки відношення тотожності, а й протиставлення у формі несумісності. Наприклад: *«Кар'єрні сходинки», **або** «Сходинки службового зростання»* («Завуч»); *«Жаль сі Боже України, що не вкупі має сини», **або** Розділення аж до батьківських гробів* («Україна молода»). У таких конструкціях, залежно від настанови адресанта, одне із значень переважає. Наприклад: *«Геть книжки виснажливі?»*, *або роздуми навколо проблеми шкільної літературної освіти* («Дзеркало тижня»). Пор. із вираженням відношень розділових: *Звідси $-1 < x$*

– 2, **або** $1 < x < 3$ (М. Шкіль, с. 284). Хоча синтаксис заголовків художніх і публіцистичних творів «має своєрідні риси, все-таки у їхній структурі помітні загальносинтаксичні тенденції вираження семантико-синтаксичних відношень [192, с. 627].

У науково-навчальному викладі до сполучника *або* може бути приєднане слово з додатковим роз'ясненням. Наприклад: *Далі, беручи до уваги, що $x^2 - 3x + 11 = y^2$, дістанемо два рівняння відносно x : $x^2 - 3x + 11 = (11/3)^2$ і $x^2 - 3x + 11 = 3^2$, або після спрощень $x^2 - 3x - 22/9 = 0$ і $x^2 - 3x + 2 = 0$* (М. Шкіль, с. 158); *Тоді $\Delta s = (t + \Delta t)^3 - 5(t + \Delta t)^2 + (t + \Delta t) + 2 - (t^3 - 5t^2 + t + 2)$, або після спрощення $\Delta s = (\Delta t)^2 = 3t^2 \Delta t - 10t \Delta t - 5(\Delta t)^2 + \Delta t$* (М. Шкіль, с. 307); *Наприклад, говорять «Функція, задана формулою $y = 2x - 1$ », або ще коротше «функція $y = 2x - 1$ »* (Г. Бевз, с. 161); *Нехай $a(x) = f(x) - A$ є нескінченною малою функцією у точці x_0 , тобто $|a(x)| < \varepsilon$, або, що те саме $|f(x) - A| < \varepsilon$* (М. Шкіль, с. 290); *Не все природжене обумовлюється спадковістю, або, інакше кажучи, не все природне є біологічним за своїм походженням* (Г. Кост., с. 35).

Переважно пояснення-ототожнення властиве конструкціям із *або* у художньому та публіцистичному стилях. Наприклад: *Та з усіх цих милих серцю імен найглибшим тремом чомусь відгукувалась у душі митця старозавітне ім'я – Марія. «...Губи шепочуть в блаженнім пориві для мене єдине ім'я: «Маріє?» (1931); або ж: «Твоє ім'я «Марія» найкраще всіх імен» (1948)* (Б. Тих.², с. 72); *Непусті запитання в переддень ювілею, або справа не в тому, коли піде Патон, а в тому, хто прийде йому на заміну... («Дзеркало тижня»); У цьому й полягає ключове питання, або, як тепер кажуть, «ось де собака порився» («Дзеркало тижня»).*

До парадигми пояснювальних конструкцій складносурядного речення входять синтаксичні побудови, предикативні частини яких поєднані, крім сполучників *тобто* (*себто*, *цебто*), *як-от*, *або*, також їх аналогами типу: *інакше кажучи, висловлюючись нашою (біологічною) мовою (іншими словами), або це те саме, як сказано, а це означає*, якими уведена друга

сурядна частина як пояснювальний компонент. Наприклад: *Референція мовця як співвіднесення майбутніх мовних засобів і виразів до предметів дійсності, про що має йтися в тексті, **інакше кажучи**, це реальність образу автора* (Л. Мацько, с. 230); *Особа батька, його особа мала в собі три місця, **інакше кажучи**, в особі батька, як родителя і засновника роду, було поняття про трьох синів, власне, про трьох братів* (В. Шевч.¹, с. 27); *Культурна еволюція є ламаркiанською за своїм характером, **тобто, висловлюючись біологічною мовою**, набуті індивідом упродовж його життя зміни, знання та накопичений досвід можна наслідувати, передавати майбутнім поколінням* («Дзеркало тижня»). Уживання вставних слів визначає комунікативне завдання усього висловлювання. Вони є засобами вираження металінгвістичної функції і вказують на джерело вживання одного із компонентів пояснювальних конструкцій саме в тому значенні, в якому цей компонент еквівалентний другому компонентові [111, с. 23].

Маркерами пояснювальних відношень можуть бути вставні слова *наприклад, приміром* та інші, особливістю яких, насамперед у науково-популярному викладі матеріалу, є наведення фактів, ілюстрацій, а в художньому мовленні – пояснення, уточнення, перелік. Наприклад: *Взагалі батько так ненавидів всякий нестаток, що навіть саме слово «бідність» ніколи не вживав до своєї особи. Замість «моя бідність» він міг сказати «моє багатство», **наприклад**: «Моє багатство не дозволяє купити мені нові, пробачте, чоботи»* (О, Довж. с. 449).

Для уточнення і посилення уваги на висловленому в основній частині використовують вирази *більше того, ба більше*, що зближує ці конструкції з безсполучниковими. Наприклад: *А вони [П. Тичина, В. Сосюра, М. Рильський] таки спромоглися стати поетами всупереч волі проносу, **ба більше** – вони стали поетами помежів'я епох* (Б. Тих.⁴, с. 3).

У складносурядних реченнях друга предикативна частина (пояснювальний компонент) здатна виражати тотожність із відтінками конкретизації, доповнення, деталізації. У таких реченнях пояснення-

доповнення передають вставні речення (*точніше сказати; що те саме*). Наприклад: *Я [В. Іванов] погано знаю українську мову, але знаю її настільки, наскільки це мова братня, наскільки я чув її поряд з собою, наскільки читав Шевченка, Тичину, Рильського і Бажана, – маючи поряд з оригіналом російський переклад: **точніше було б сказати, що** я не стільки знаю, скільки відчуваю, що українські вірші її досконалі, а російські переклади, зроблені рукою автора, адекватні оригіналу («Дивослово»); Для будь-якого числа $\varepsilon > 0$ знайдеться таке N , що для всіх $n > N$ справджується нерівність $|a_n| < \varepsilon$, **що те саме**, $|u_n - a| < \varepsilon$ (М. Шкіль, с. 270).*

Такі форми парадигми пояснювальних речень синонімічні конструкціям зі сполучником *тобто*, модальні ж слова (вставні конструкції) у ролі сполучників передають додаткові відтінки.

Прагнення уточнити значення, доповнити, зробити вираження відношень більш спрямованими, односторонніми певною мірою зближує такі конструкції з конструкціями складнопідрядних речень або з багатоконпонентними – із сурядністю і підрядністю. Наприклад: *Я вистрибом повертався додому, склавши останнього іспита з географії, **а це означало, що** я перейшов з третього класу Охтирської гімназії в четвертий (Б. Ант.-Дав., с. 390); **Бо мене в Київ не пустять: диплом і взагалі не знають, що я поет, а значить, не цінять** (О. Гонч.³, с. 40); **Існує окіл точки x_0 , а саме інтервал $(x_0 - \delta; x_0 + \delta)$ такий, що для всіх $x \in (x_0 - \delta; x_0 + \delta)$, крім $x = x_0$, значення функції менші за значення функції в точці x_0 , а це й означає, що x_0 є точкою максимуму функції $y = f(x)$** (М. Шкіль, с. 349).*

Специфічну структуру має складносурядне речення, в якому пояснювальна частина уведена вставною конструкцією «*як сказано*», а зміст пояснення виражено цитацією. Наприклад: «*Хто воістину мудрий?*» – *Той, хто вчиться в кожної людини, як сказано: «Від усіх, хто навчав мене, я [Соломон] набирався розуму, бо про заповіді Твої бесіда моя» (Ш. Амон., с. 20); «Хто воістину сильний? – Той, хто володіє своїми спонуканнями, як*

сказано: «Той, хто стримує гнів, краще сильного і той, хто володарює над собою, – краще того, хто захопив місто» (Ш. Амон., с. 20); Хто воістину багатий? – Вдоволеній своєю долею, як сказано: «Якщо годуєш працею рук твоїх, то щасливий ти, і благо тобі», щасливий ти в цьому світі прийдешньому (Ш. Амон., с. 20); Хто воістину шанований? – Той, хто шанує інших, як сказано: «Бо тих, хто шанує Мене, Я вшаную, а ті, хто нехтують Мною, будуть принижені» (Ш. Амон., с. 20).

За умови широкої деталізації постає потреба використання структури з кількома пояснювальними частинами. Наприклад: *Аспект сонячності-вогненності традиційно пов'язаний з аспектом сили, **тобто** *бор також означає «сильний», подібно як *яр – ярий – означає одночасно і «сонячний», (сміслове протистояння), борець, боярин (воїн), бурхливий, буря («Місто»); Був захоплений ловами, мчав за ними з роздутими ніздрями, радів, що збагнув їхню облудність, викрив її і готовий щохвилини всадити в свою жертву уявного ножа чи списа; **отже**, викриваючи зло, сам перебував у злі, **а це значить** – в Оці Прірви, **тобто** сам ставав приречений, хоч був переконаний, що його байка про власну істинну чудотворність таки істинна, **отже**, вивів себе вище призначеного людині (В. Шевч.², с. 118).*

У тих пояснювальних складносурядних реченнях, що мають анафоричні займенники в другій складовій частині, а також у реченнях із спільним другорядним членом визначальним значеннєвим відношенням складових частин є одночасність перебігу або тривання кількох дій чи станів. Відповідно до цього у складносурядному реченні друга складова частина може містити у собі займенник, співвідносний зі словом першої складової частини, щодо якого він є семантично залежним. Анафоричний займенник, тісно пов'язуючи зміст пояснюваної частини, до якої він входить, зі змістом попередньої складової частини, зумовлює позиційну стійкість обох складових частин, а отже, й неможливість перестановки їх у межах складносурядного речення. Наприклад: *Недобрий, несправедливий учинок нікуди не дівається, **тобто** він лишається на нашій душі (В. Підм.); На наш погляд,*

у цьому храмі богослужіння мають проводитися в обмежених кількостях, **тобто** при наявності такого цінного живопису проведення тут постійних богослужінь просто недопустиме («Дзеркало тижня»); Але автор її [концепції] навіть не згадував про роль у цьому процесі засвоєння дитиною соціального досвіду, **тобто** він [педагог] розумів його натуралістично (Г. Кост., с. 16); В онтогенезі особистості внутрішні суперечності набувають на кожному його етапі свого змісту, форми виявлення і способів подолання, **тобто** вони розвиваються з розвитком їх життєвих взаємовідносин з навколишнім середовищем (Г. Кост., с. 48). Проте позиційна стійкість не порушує визначальної характеристики таких речень – сурядного поєднання складових частин. Повідомляючи про одночасність кількох дій або станів, складові частини виступають як граматично рівноправні одиниці нижчого рівня в складносурядному реченні. При цьому збережена відносна незалежність їх із погляду модальної і часової віднесеності, що є компонентами категорії предикативності [3, с. 276].

Як зазначає К.Ф. Герман, спільні члени речення скріплюють предикативні одиниці в складному реченні в такий спосіб, щоб забезпечити лексичний і граматичний зв'язок між ними [38, с. 17].

Структурною ознакою складносурядних синтаксичних конструкцій з пояснювальними відношеннями є й те, що один із компонентів (предикативних одиниць) ніколи не може бути всередині іншого, чим також ці речення істотно відрізняються від складнопідрядних. Пор.: у складносурядному реченні: *Великого значення у виконанні дум набувала імпровізація, іншими словами дума творилася під час кожного виконання* (В. Влас., с. 76) і в складнопідрядному: *Великого значення у виконанні дум, що творилися під час кожного виконання, набувала імпровізація.*

Сфера використання складносурядних речень із пояснювальними відношеннями – це переважно науковий, художній та публіцистичний стилі мови, меншою мірою вони представлені в усному розмовному мовленні. Наприклад: *Знання особливостей нервової системи повільних дітей дасть*

нам змогу знайти індивідуальний підхід до такої дитини, сформувати свою систему навчання, орієнтуючись на цю дитину, **тобто** ми зможемо реалізувати себе як професіонали («Завуч»); Він [Святослав] хотів зв'язати території, які найбільш тяжіли до відособленості, зв'язком династичним, родинним, **тобто** Русь мислилася як єдиний Великий Рід з єдиним батьком (В. Шевч.¹, с. 343); «Дівиці співають на Дунаї – в'ються голоси через море до Києва», **тобто** навіть у XI ст. Київ знав і сприймав пісні південного слов'янства (В. Шевч.¹, с. 30).

Складносурядне речення з пояснювальними відношеннями має свої інтонаційні особливості: у кінці першої предикативної частини перед пояснювальним сполучником (чи його аналогом) витримана пауза, відбувається пониження голосу на другій частині. Дослідники вважають, що окремі різновиди інтонації з конкретними типами складносурядних речень не можна пов'язувати [38, с. 21]. За визначенням А.Й. Багмут, інтонація становить окремий рівень в ієрархічній системі мови, але взаємодіє з іншими рівнями – фонетичними, лексичними, особливо із синтаксичним, оскільки «виражає а) структурну завершеність чи незавершеність висловлення (речення), б) комунікативний тип висловлення та його різновид – розповідь, питання, спонукання, вигук, пояснення, відповідь, прохання... [224, с. 210]. Комунікативний тип висловлення *пояснення* завдяки інтонаційним засобам репрезентує своєрідність диктумних і модусних пояснювальних відношень, властивих як простому ускладненому, так і різним типам складного речення. Актуалізацію висловлення через фразу в цілому організовує інтонація, а отже, і в складносурядному реченні з пояснювальними відношеннями інтонація оформляє не тільки модальні характеристики складносурядного речення, а й додатково виражає особливості різних типів пояснювальних відношень, що має стати об'єктом спеціального монографічного дослідження.

3.2. Складнопідрядні та складні ускладнені речення з пояснювальними частинами

Передумовою пояснення є потреба і можливість вибору мовцем тієї чи іншої вербалізованої форми з метою досягнення розуміння висловленого у реципієнта. Проблеми розуміння, інтерпретації та пояснення повідомлень – це об'єкт герменевтики, предметом дослідження якої є не тільки логіко-граматична структура висловлень (тексту), а й з'ясування намірів і прагнень адресанта.

Як зазначає Н.В. Карпенко, пояснення може бути або як результат розуміння, або як його передумова. Дослідниця розрізняє індивідуальне розуміння та інтуїтивне схоплення, пояснення описом чи як процес пошуку або результат дослідження [88, с. 10]. За словами В.З. Дем'янкова, мовець «вибирає одну із форм: ствердження, запитання, узагальнення, уточнення, повтор або додавання нового» – відповідно до «планування мовлення». У мовленнєвих актах денотатом повідомлення є комунікативна функція, значення якої визначають, у свою чергу, елементи ситуації і форми висловлення [58, с. 225]. Мовець прагне справити на адресата іллокутивний вплив (за термінологією Дж. Сьорля), тобто, спонукаючи слухача, впізнати намір мовця, він за основу має його загальні фонові знання з цієї теми і здатність адресата обдумати сказане та зробити певний висновок (умовивід) [199, с. 196 – 197]. Найбільше можливостей для виконання цих функцій мають складні конструкції, особливо у науковому, науково-популярному мовленні, коли, повідомляючи певні положення, адресант переформовує деякі з них, намагаючись запобігти неправильному розумінню викладеної інформації. Якщо в простому реченні у такий спосіб трактують переважно терміни, які можуть бути незнайомими, то в складному реченні описують наукові закони, положення, з'ясовують ідеї тощо. Наприклад: *Об'єктом нашого дослідження є складні ускладнені структури у власне-семантичному, семантико-синтаксичному і власне-синтаксичному аспектах, тобто такі,*

які вже у власне-семантичному ярусі мають не менше трьох розгорнутих пропозицій (К. Шульж., с. 12); *Розпочинати [передавати досвід щодо сімейного життя] слід з усвідомлення старшокласником у сім'ї, що сім'я – це історично-конкретна система взаємовідносин між подружжям, батьками й дітьми, **тобто того, що** сім'я є суспільним явищем і підпорядковується законам суспільного життя* (П. Щерб., с. 74).

Є.М. Галкіна-Федорук зазначала, що друга частина речення виступає завжди із функцією уточнення того, що було виражено в першій частині, і тому складні речення з пояснювальними сполучниками *то есть, а именно* розглядала як складнопідрядні з підрядними пояснювальними або уточнювальними частинами [34, с. 158].

Г.П. Уханов пояснювальні конструкції зі сполучником *то есть* називає особливими складними одиницями, в яких пояснювальний компонент оформлено як підрядне речення [230, с. 32].

Н.С. Валгіна, виділяючи пояснювальні частини в складі складнопідрядних речень, називає такі їхні ознаки: незмінний порядок частин, закріпленість сполучника за пояснювальною частиною, яка формально подібна до підрядної. Але уточнює, що пояснювальні конструкції дуже близькі до відношень, які виражають складносурядні речення, тобто такі речення стоять ніби на межі між складнопідрядними і складносурядними, утворюючи перехідний тип [22, с. 441].

З-поміж специфічних ознак таких конструкцій Е.Ф. Морозова виділяє те, що «у пояснювальних складнопідрядних конструкціях один із компонентів представлений підрядною предикативною частиною, залежною від слова, словосполучення, цілого речення, яке підпорядковує обидва компоненти пояснення» [143, с. 59]. М.У. Каранська, навпаки, вважає, що в пояснювальних складнопідрядних реченнях підрядний компонент пов'язаний за змістом із головним компонентом в цілому, відповідає йому своїм значенням і завжди стоїть на другому місці; від головного компонента до

нього запитання неможливе. Відносний зв'язок в них виражено займенником *що* або *як це* [86, с. 200 – 201].

І.Р.Вихованець, характеризуючи специфіку речень, у яких друга предикативна частина, поєднана з першою за допомогою сполучників *тобто, цебто, себто*, конкретизує зміст першої або передає цей зміст іншими словами, називає їх синкретичними складними реченнями [27, с. 345].

Приймаючи це положення, варто уточнити, що в таких конструкціях обидві частини характеризують один якийсь фрагмент дійсності. Суттєвою ознакою складнопідрядних пояснювальних речень є те, що друга частина поглиблює інформативність висловлення, що властиво насамперед науковому, науково-популярному та публіцистичному стилям мовлення. Тобто функція пояснення спрямовує монологічне мовлення до «діалогу» зі слухачем. Пор.: *Під коливаннями розуміють будь-яку періодичну зміну деякої величини, **тобто таку зміну, при якій значення цієї величини через певний інтервал часу, який називають періодом коливань, повторюється*** (С. Гонч., с. 4); *Порівнюємо слова, що в сучасних мовах вважаються однозначними, **тобто такими, які всі російсько-українські і українсько-російські словники ставлять поряд*** («Дивослово»); *Тільки, Олеже, коли б слав словника, то, будь ласка, авіа, звичайно, **я маю на увазі, коли то тебе все не обтяжить*** (О. Орач, с. 55).

Ускладнення висловленого структурними елементами пояснення (як імовірний висновок, логічне судження, авторське розуміння) може відображати не лише індивідуальне, а й соціологізоване розуміння [88, с. 14]. Кожен автор у процесі висловлення прагне оформити його так, щоб воно повністю виражало задум, несло у собі весь обсяг інформації, було доступним для адресата, тобто забезпечувало ефективність мовної комунікації. Г.В. Валімова зазначає: «Якщо підходити до зіставлення схем речення з погляду побудови комунікативної одиниці, для якого характерна наявність формальної і змістової сторін, то схема речення повинна

відображати структурно-семантичний мінімум, тобто представляти структуру не тільки граматично, але й інформативно достатньою» [23, с. 23-24].

Взаємозв'язок між частинами складнопідрядного речення з пояснювальними відношеннями може бути більш або менш міцним. Як слушно зазначає О.Я. Кузнецова, підрядні пояснювальні нагадують приєднувальні відношення між частинами складнопідрядного речення насамперед за функцією впливу на адресата [118, с. 60].

Засобами вираження пояснювальних відношень є своєрідні сполучникові (сполучні) комплекси: пояснювальний сполучник *тобто*, після якого може стояти вказівне слово, до якого приєднана ця пояснювальна частина: *тобто коли; тобто тоді; тобто в момент, коли; тобто від часу; тобто відколи; тобто ніби; тобто виходить, що; тобто означає, що; тобто щоб; тобто якщо ..., то; тобто які (тобто який; тобто яка; тобто яке)* та ін.

Семантичні відношення у межах того чи іншого структурного типу можна встановити тільки з урахуванням характеру синтаксичних відношень між підрядною і головною частинами речення. Вони представлені моделями речень із вираженими:

1) об'єктними відношеннями: *У повсякденній праці педагоги переважно мають справи не з мотивами, а з мотивуванням учня, **тобто тим, чим** він пояснює для нас свої вчинки («Завуч»); Але, очевидно, «на верхах!» обурилися Стусовою «невдячністю» (Зіненко на це натякав), **себто тим, що** запроектована гра на тему «добро» не встигнула навіть початися контактом.* (О. Орач, с. 274);

2) відношеннями часу: Наприклад: *Редагування буває корисним після того, як педагогові стає приблизно зрозумілим проблемне поле дитини, **тобто коли** основну інформацію отримано («Завуч»); Нестор творив свій літопис у кінці XI ст., **тобто від часу, відколи** рахували віки Троянові, минуло сімдесят років – час немалий, і від троянового епосу й справді могли*

залишитися відголоски (В. Шевч.¹, с. 74); Новгород був окремою феодалною державою до 1478 р., **тобто за сто років до того, коли писав свою поему С. Кленович** (В. Шевч.¹, с. 291). Підрядна частина, приєднана сполучником **тобто** разом із сполучником підрядності і сполучним словом (**тобто коли, тобто тоді, коли**), завжди позначає ситуацію в уточнених часових параметрах. Наприклад: *В стелі горить електрична лампа, засвітившись зразу по вечері, тобто о 6 год., тобто тоді, коли десь там, за мурами, на волі ще пляжаться на сонці над якою-небудь Лопанню* (І. Багр.², с. 100); *...коли закінчився той бенкет, а може, бенкетники вирішили тільки перепочити, тобто тоді, коли князівський палац замовк і ніби у сон великий поринув, Хома вдягнув свитку, глибше насунув на лоба кукіль, схопив патерицю до руки й воджений цікавими і співчутливими очима киян...* (В. Шевч.³, с. 6); *Наставництво як стиль управління є ефективним тільки тоді, коли керівник виступає в ролі наставника, тобто надає персоналу постійну підтримку («Завуч»)*. Інші сполучні засоби менш поширені: *Людина може піднятися до верховіття відчуженості від світу. Коли ж потонаєш у мирському, коли голова забита всілякими мирськими мислями, одне слово, коли товчешся в череві апокаліптичного звіра – чи ж відходиш од світу душею* (В. Шевче.³, с. 60);

3) просторовими відношеннями: *Найрозвиненіші землі Поділля і Південної Волині зазнають спустошення, слов'яни знову відступають на північ, а центр суспільного життя, як ми вже казали, переміщується у Середню Наддніпрянщину, ближче до лісів, під захист Змієвих валів, тобто туди, де в давнину з братами осів був і Кий* (В. Шевч.¹, с. 182); *Поглинання діелектриків є великим лише в областях резонансу, тобто там, де частота падаючої хвилі наближається до власної частоти коливань електронів в атомах* (С. Гонч., с. 183);

4) відношеннями причини: *Щиросердно розкаявшись та визнавши всі свої провини, себто за те, що одразу й так легко «розкололись»* (І. Багр.², с. 292);

5) відношеннями умови: *Відтак друга думка пронизала мене: коли тут, на Оці Прірви, має статися те, що передбачував Созонт, і коли конче мав загинути той, хто йшов останній, **тобто коли** здогад цей правильний, то чи не піти останнім мені, адже Созонт уважав, що вони не вбивають без потреби (В. Шевч.², с. 173). Підрядна пояснювальна частина може бути приєднана за допомогою сполучників *тобто коли, тобто якщо, тобто при, тобто за умови*: – Чи можна підходити до нього на розмову? – Хіба в тому разі, коли почне сам, **тобто коли** сам звернеться до себе. Але зазвичай він у розмови не вступає (В. Шевч.², с. 156); Тому існує і похідна цієї функції в довільній точці x , яка також дорівнює нулю, **тобто якщо** $y = c - \text{const}$, **то** $y' = 0$, отож, $c' = 0$ (М. Шкіль, с. 319); Дві нерівності називають рівносильними, якщо вони мають одні й ті самі розв'язки, **тобто якщо** кожний розв'язок першої нерівності задовольняє другу, а кожний розв'язок другої нерівності задовольняє першу (Г. Бевз, с. 196); Якщо $|a| > 1$, **тобто при** $a > 1$ і $a < -1$, пряма і синусоїда не перетинаються (М. Шкіль, с. 110);*

б) відношеннями мети: Звичайно вибирають шкали так, щоб ширина гістограми становила близько однієї і двох третин її висоти, **тобто щоб** відношення висоти до ширини було приблизно 3 : 5 (М. Шкіль, с. 533);

7) відношеннями способу дії: Суть і доцільність цього означення стане зрозумілою, якщо взяти до уваги, що цей добуток утворений так, як виконується множення двочленів з дійсними коефіцієнтами, **а саме** $(a + bi)(c + di) = ac + adi + bci + bdi^2 = ac + (ad + bc)i + bdi^2$ (М. Шкіль, с. 432);

8) відношеннями міри: У квантовій механіці має сенс говорити лише про ймовірність знаходження частинки в даний момент часу в даній точці простору, **а точніше**, в деякому нескінченно малому об'ємі ΔV (С. Гонч., с. 312);

9) атрибутивними відношеннями. У таких конструкціях пояснювальна частина пов'язана з іменником головної частини за допомогою сполучника *тобто* в поєднанні із вказівним займенником, а далі йде сполучник підрядності або сполучне слово. Наприклад: *Радіовуглецевий аналіз показав,*

що дуб припинив своє існування приблизно 1230 років тому, тобто десь у середині VIII ст., **тобто саме в той час, на який ми відносимо пору Троянових віч** (В. Шевч.¹, с. 141). Досить поширені конструкції, в яких після сполучника *тобто* названо узагальнювальне слово – іменне, що дістає атрибутивну характеристику в підрядній частині. Наприклад: *Особливу увагу слід звернути на характерні морфофункціональні особливості учнів 6 – 10-річного віку, у яких інтенсивно продовжується рости і розвиватись скелет, органи зору (постійна рефракція формується до 11 років) і центральна нервова система, **тобто ті органи і системи, на які випадає найбільше навантаження при роботі на ПК [персональному комп'ютері]** («Високий замок»); *В основі п'єси події 70-х – початку 80-х років XIX ст., **тобто період, коли на селі на стрімкий розвиток капіталізму ще давали себе ознаки залишки кріпосництва** («Дивослово»); *Це – почуття, майже інстинкт смаку, літературного й мистецького смаку, **власне того смаку, що його так болюче бракувало не лише Миколі Вороному, але й представникам молодшого покоління, а вже особливо пізнішому Тичині** (Є. Мал.¹, с. 79).***

Такі конструкції побудовано за моделлю займенниково-співвідносного речення. Після сполучника *тобто* названо компонент (слово або ціле висловлювання), яке пояснює друга частина – пояснювальна (за І.Р. Вихованцем, це означальні відношення). Підрядну частину приєднує сполучник *тобто*, спеціалізований на функції пояснення. Наприклад: *Критичними роками для населення України, **тобто роками, у яких смертність перевищує народжуваність, стали для сільського населення 1989-й рік, а для міського – 1991-й** («Місто»); *Мотиваційній стороні діяльності, вважали вони, підпорядковується операційна, **тобто ті засоби, якими** досягаються цілі підростаючої особистості (Г. Кост., с. 45); *Навчання, на його думку [О. Духновича], повинно бути «чуттєвим», **тобто таким, яке спирається на різні органи чуття, на сприймання, на досвід дитини** (В. Панок, с. 19); «Ситуації неможливості», **тобто такі, в яких людина стикається з неможливістю реалізації внутрішніх потреб*****

свого життя (мотивів, прагнень, цікавостей тощо) (В. Панок, с. 132); В організмі матері створюється оптимальна ситуація для розвитку зародка, **тобто ті умови, які** відповідають його фізіологічним особливостям, в яких він захищений якнайкраще від температурних коливань, від травми та впливу хвороботворних мікробів (Г. Кост., с. 53).

10) уточнювально-пояснювальними відношеннями: *Остання [чернігівська шляхта] відзначала, що до того часу було дуже мало старання, **або, краще сказати,** не було слів жодного старання про виховання молоді, бо не було порядних шкіл і інститутів* (М. Возн., с. 17); *В авангардному відсіку приреченого корабля був дисидентський світ, **точніше, ті, що** вголос не погоджувалися і не приймали («Дивослово»).*

Пояснювальний компонент може входити складовою частиною багатоконпонентного речення: 1) з однорідними супідрядними. Наприклад: *Взагалі, він [В. Стус] з огидою ставився до боягузтва або до того типу поведінки, що його називають «хід конем»: Василь робив усе чесно і прямо, як і належить чинити вільній людині, **чи зробив** Василь із своїх знайомих і прихильників власних одностудців, **тобто чи** займався коли-небудь тим, що в поважних документах кваліфікується як «агітація»* (О. Орач, с. 10); *Перш за все треба з'ясувати, **чи** є певна ситуація винятком з правил або ж, навпаки, правилом без винятків, **тобто чи** подібні суперечності виявляються в різноманітних сферах життя сім'ї, чи напруга виникає тільки в якійсь одній, локальній ситуації* (В. Семич., с. 132); або 2) складного речення з різними видами зв'язку: сполучникового і безсполучникового, із сурядністю і підрядністю. Наприклад: *Числа виду $a + oi$ ототожнюється з дійсними числами, **а саме** вважають, **що** $a + oi = a$* (М. Шкіль, с. 428); $\sqrt{x - 5} - \sqrt{4 - x} = 3$ – перший радикал має смисл, коли $x - 5 \geq 0$, **тобто** $x \geq 5$, а другий, коли $4 - x \geq 0$, **тобто** $x \leq 4$ (М. Шкіль, с. 154).

Продуктивними є також конструкції із сурядним та безсполучниковим зв'язком або з сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язками. Наприклад: *Пропонований словник є диференційованим, **тобто** він не*

охоплює усієї лексики, яка функціонує у гуцульських говірках, а подає лише вибрану традиційну діалектну лексику, що не ввійшла до основного словникового складу сучасної української літературної мови («Високий замок»); Так, вони творять байку життя; як кожна байка, вона не цілком істинна, але треба зважити й на те, що й сама байка починає творити їх, **тобто**, створивши байку життя, вони починають жити не за своєю волею, а так, як велить чинити їм вона (В. Шевч.², с. 118); Дискусію про те, як вважати тепер гуску: чи її забито на полюванні, **тобто** вона законна дичина, чи вона упокоїлася власною смертю, **тобто** вона дохла, – тривали недовго (О. В., с. 228).

У поліпредикативних конструкціях взаємодіють різні типи відношень і зв'язків між компонентами. Відношення власне-пояснення в них маркують пояснювальні сполучники та їх аналоги. Пояснюваний і пояснювальний компоненти корелюють з одним предметом (поняттям), але другий компонент завжди містить нову інформацію про нього [101, с. 201].

У книжних стилях продуктивні також конструкції, до складу яких входить кілька частин, побудованих за моделями складнопідрядних речень. Наприклад: *...Вивчається текстотворення в межах комунікації певного типу, яка відповідає дискурсу як соціокультурній сфері, **тобто** досліджуються ознаки тексту, що залежать від соціокомунікативної сфери* (Л. Мацько, с. 222). До головної частини можуть входити сурядно або безсполучниково пов'язані частини, які пояснює одна, спільна для них підрядна частина. Наприклад: *Не можу малювати й писати, тремтить рука і не стає уяви, **тобто виходить, що** в мене пропав хист* (В. Шевч.², с. 63).

Специфічний різновид становлять конструкції, які репрезентують два яруси пояснення: 1) на рівні опорної частини і приєднуваної пояснювально-висновкової, побудованої за моделлю «**тобто виходило, що...**». Наприклад: *Так само сильний розум був і в юнака, **тобто виходило, що** всі ми однакою мірою книжники, але чи ж фарисеї* (В. Шевч.², с. 75). Висновкове пояснення може бути приєднане за моделлю: «*а це означає, що...*»; «*виходить, що...*»;

«а отже...», «треба зробити висновок, що...» та ін. Наприклад: *Досліджуючи оптичні аспекти хімічних елементів, вчені установили, що атомам кожного хімічного елемента властиве власне випромінювання, а це означає, що атоми кожного виду мають власну внутрішню будову* (С. Гонч., с. 291); *Якщо, наприклад, $x = \lambda$, то відставання за фазою дорівнюватиме 2π , а це означає, що фаза коливань напруженості в цій точці буде така, як і в точці O* (С. Гонч., с. 108); *І це стало їхнім прокляттям, бо чудово відають: суперечать Божій волі і людському, визначеному Господом, призначенню, а це значить, що Бог, якому віддали себе на службу, їх не помилує, а кине в Око Прірви, отже, тим самим почали творити самі собі пекло* (В. Шевч.², с. 118).

Значення висновкового пояснення на основі порівняння передають також сполуки: «то це все одно, що...»; «фактично це те саме, що...». Наприклад: *А як свистять над головою кулі, то це все одно, що гудуть над головою джмелі або бджоли, – сказав Зінько* (І. Н.-Лев., с. 326); *Питання про носіїв старовинного епосу таке ж важливе, як питання генези його; фактично це те саме, що вияснення в пізнішому часі авторства того чи іншого твору* (В. Шевч.¹, с. 283); *Окрім того, святий Микита лікує від хвороб духу, а це те саме, що бути пастирем, має він і учнів* (В. Шевч.², с. 72). У конструкціях цього типу пояснювальний компонент, який виникає в акті комунікації, передає додаткову інформацію на шкалі оцінки, що семантично ускладнює думку, але допомагає адресатові ясніше осмислити зміст висловленого.

3.3. Особливості семантичної і формально-синтаксичної структури безсполучникових складних речень з пояснювальним компонентом

Питання безсполучникових пояснювальних конструкцій є одним із найскладніших у синтаксисі сучасної української мови, що пов'язано з

вираженням у них своєрідних відношень та особливостями інтонаційного оформлення. Суперечливим дотепер є також і питання класифікації безсполучникових речень із пояснювальним компонентом. До цієї проблеми зверталися М.С. Поспелов, А.Ф. Прияткина, Н.В. Кирпічникова, С.І. Дорошенко, Л.О. Кадомцева, Є.І. Загrevський, К.Ф. Шульжук та інші дослідники. Безсполучниковим пояснювальним конструкціям присвячена монографічна праця П.Ф. Іванушкиної.

Безсполучникове складне речення – складне речення, в якому предикативні частини поєднані без сполучників і сполучних слів. Безсполучникові складні речення характеризуються недиференційованим синтаксичним зв'язком. В одних представлені однотипні частини, а в інших – різнотипні. Речення з різнотипними (різнофункціональними) предикативними частинами, що виражають пояснювальні відношення, нерівнозначні: у них одна з частин пояснює або якийсь компонент першої частини, або всю предикативну частину.

Г.С. Варлакова пов'язує пояснювальні відношення із причиновими і виділяє безсполучникові спонукально-пояснювальні речення з підвидами: 1) речення без додаткового семантичного відтінку; 2) з відтінком застереження; 3) з цільовим відтінком; 4) із допустовим відтінком та 5) власне пояснювальні [24, с. 62 – 63]. З позицій нашого дослідження пояснювальні відношення наявні тільки в названому п'ятому підвиді.

Л.О. Кадомцева безсполучникові конструкції з пояснювальним компонентом називає пояснювально-приєднувальними реченнями, в яких друга частина розкриває зміст першої, поділяючи їх на структури: 1) пояснювального типу, якщо друга частина виконує функцію об'єкта, суб'єкта, означення або додатка стосовно першої; 2) приєднувального типу; 3) речення з додатковим зауваженням або поясненням у другій частині [82, с. 60]. Ця кваліфікація конструкцій також базується на широкому розумінні пояснення як з'ясувальних відношень.

С.І. Дорошенко за семантичними відношеннями предикативних частин безсполучникових складних речень також виділяє безсполучникові пояснювальні синтаксичні утворення, у яких пояснювальна частина розгортає, уточнює, коментує чи доповнює зміст пояснюваної частини в цілому чи окремий елемент. Відповідно до цього розрізняє чотири різновиди речень, у яких друга частина: 1) розгортає, 2) уточнює, 3) коментує та 4) доповнює першу частину [61, с. 60]. В оформленні смислових відношень опорними словами першої частини, які потребують пояснення, розкриття їх змісту, виступають дієслова й іменники, займенники: *І ходить чутка: генерал утік з міста вранці.* (П. Тич.) – *Чули: генерал утік з міста вранці;* займенники: *Та головний виграш перебудови на заводі ось у чому: скоротилась втрата робочого часу.* У таких реченнях друга частина з'ясовує зміст опорної частини [62, с. 49].

С.І. Загrevський виділяє безсполучникові складні речення з уточнювальною частиною, що уточнює, деталізує слово чи словосполучення першої частини, семантика яких потребує конкретизації, деталізації. Учений наголошує, що уточнюватися можуть слова вказівного значення, бо слова, позбавлені конкретно-речової семантики, не можуть бути пояснюваними. Наприклад: *Та що вдієш, коли біда: ні в віщо вдягнутися, нічого й кусати...* (М. Коц.); *Батько і старший брат поводили себе так: перший стогнав, а другий рипів зубами* (Гр. Тют.) [74, с. 41].

Характеризуючи такі конструкції, необхідно зважати на своєрідність слів, що уточнені. Є.М. Ширяев схильний виділяти два класи таких речень, а саме: «пояснювальні» (із вказівними словами) і «з'ясувальні» (з повнозначними словами) [250, с. 203], що вважаємо цілком прийнятним. Цікаво, що Н.В. Кирпічникова пояснювальними називає такі безсполучникові складні речення, в яких друга частина складного речення конкретніше, ширше й докладніше розкриває той зміст, який у першій частині виражено за допомогою одного слова. Між пояснюваним словом першої частини і другою частиною встановлюються відношення загального і

конкретного, між ними можна вставити пояснювальний сполучник *a same*, тобто друга частина розкриває не зміст усієї першої частини в цілому, а тільки конкретизує одне слово першої частини [93, с. 30].

Семантико-синтаксичні відношення у безсполучникових складних реченнях ґрунтуються на основі прогнозування пояснення і не допускають уведення третього компонента на першому рівні членування. А.А. Бронська вважає, що у першому компоненті є такий елемент, який за своїми семантико-структурними характеристиками семантично незавершений і вимагає доповнення свого значення другим компонентом [18, с. 57]. Очевидно, стосовно пояснювального компонента немає підстав говорити про обов'язковість його уведення в речення.

На основі огляду названих класифікацій можна зробити висновок, що поняття пояснення і з'ясування усе ще недостатньо розмежовано, а тому істотно різняться погляди вчених на характер пояснювальних відношень у безсполучникових складних реченнях. На нашу думку, для розмежування їх необхідно враховувати дві ознаки: 1) наявність між компонентами відношення тотожності з її різновидами (логічний або смисловий, семантичний критерій), 2) можливість підстановки між компонентами пояснювального сполучника [Див. 80, с. 8].

За визначенням П.Ф. Іванушкиної, пояснювальні відношення у безсполучниковому реченні суміщені з підрядними відношеннями і можуть бути накладені на:

- 1) причинові, коли другий компонент не тільки пояснює, але й виражає причину того явища, про яке йдеться у першому компоненті. Напр.: *Ранение, как выразился врач, оперировавший Синцова, было «удачным»: пуля скользнула по ребрам* (К. Симонов);
- 2) атрибутивні, якщо друга частина речення відноситься до іменника разом із приєднаним прикметником у функції означення в першій частині: *Глаза опять нечаянно открылись, и*

Егорушка увидел новую опасность: за возом шли три громадных великана с длинными пиками (А. Чехов);

- 3) з'ясувально-атрибутивні, якщо іменник першої частини, разом із прикметником – конструктивним елементом безсполучникового речення, здатний керувати відмінковою формою і якщо такі безсполучникові речення синонімічні сполучниковим складнопідрядним реченням із подвійними відношеннями (з'ясувальним та атрибутивним) або складним реченням зі сполучниками *а именно, то есть: И часто она вспоминала любимую поговорку своего отца: на ошибках мы учимся, но растем на успехах (Е. Шереметьев) [6, с. 68 – 69].*

До цієї загалом прийнятної класифікації конструкцій із семантикою пояснення потрібно додати ще один критерій: необхідність з'ясування того, який член речення пояснює друга частина і чим він виражений. Тобто у безсполучникових реченнях важливо виявити, яку синтаксичну функцію виконують слова чи сполучення слів, що вимагають пояснення. За функцією пояснювального слова виділяємо такі конструкції:

1. Безсполучникові складні речення, в яких пояснюваним словом є *підмет*
  - 1) виражений іменником:
    - а) який має при собі узгоджене означення, виражене займенником: *Чула колись іще од батька покійничка, що в Дем'янівці живуть якісь родичі наші: матусина небога була оддана туди за коваля Ляца (М. Вовч., с. 36); То й мого сусіда не минуло се добро: пан староста засудив його на 50 римських грошової кари (І. Фр., с. 329);*
    - б) який має при собі узгоджене означення, виражене прикметником: – *Не полохайся, Катре, – вмовляю, – се сон недільний: як до обіду не справдиться, то й не ждати нічого (М. Вовч., с. 304); І Федю пройняла химерна думка: а чом би не спинити цю [чарівну] мить навічно? (Б. Ант.-Дав., с. 398); А от праворуч починалося справжнє страхіття: тут юрмилися чорні, наче вони всю зиму кіптюжились у комині, чорти і*

вогнем дихала мерзокапосна пащека змія (М. Стельм., с. 8);

в) який має при собі неузгоджене означення, виражене іменником: *В сусідніх селах почав зароджуватися **тип «ріпника»**: звичайно парубки, не лише бідні, а й заможніші, ворохобилися на чорну сорочку й білий хліб, – так характеризувала селянська поговорка ріпника...* (І. Фр., с. 381);

г) який має при собі узгоджене означення, виражене числівником: *Тихо, понуро було в його [Гаудентія] голові, в його серці; утома взяла верх; думки, мов промоклі пташки на сльоту, кулились і безсильно падали додолю; **одне бажання** пересильовало всі інші: коли б швидше дохопитись спокійного, безпечного, теплого кутка* (І. Фр., с. 203);

г) виражений абстрактним іменником: *З перших кроків їхніх оглядин стався непередбачений для Ягнич **конфуз**: в одному із закапелків судна, на вузлуватім килимку, що його власноручно вив'язав Ягнич з обрізків каната... купа з'їдин чийхось!* (О. Гонч.¹, с. 190); *З того часу з Юхимом скоїлася **рахуба**: почав щоночі на кладовище ходити* (Гр. Тют., с. 25).

Підмет може приєднувати неузгоджене означення: *Ті камери «брехалівки», між іншим, являють собою **доказ абсурдності всієї енкаведівської системи конспірації**: людину пильно «засекречують» місяцями, а то й роками, тримають окремо в найсуворішій ізоляції, в таємниці...* (І. Багр.², с. 141); *У психології спілкування є таке поняття, як **конгруентність**: відповідність зовнішніх проявів змісту спілкування* (В. Семич., с. 112);

2) виражений займенником:

а) який має при собі узгоджене означення, виражене прикметником: ***Чудне щось** діється з дідом: йому стало здаватися, немов хтось у жменю взяв його старе серце й став його помаленьку чавити, а дідові стає чогось так жаль-жаль* (С. Вас., с. 36);

- 3) виражений числівником: *Крім усіх інших клопотів, не давав Чередниченкові ще **один**: носився з ідеєю спорудити в Кураївці пам'ятник плугу (О. Гонч.¹, с. 186);*
- 4) виражений стійким сполученням слів: *А **«таке врем'я»** позначилось тільки на титаревих стінах: він, наче шпалерами, обклеїв їх скатертинами керенок вартістю в сорок і двадцять карбованців – сороківки ближче до божниці, двадцятки – до помийниці (М. Стельм., с. 8);*
- 5) виражений субстантивованим словом: ***Одно кепсько**: щоб мати цей порошок, треба, виходить, убити тигра, а щоб убити тигра, треба, виходить, випити порошок (О. В., с. 159).*
2. Безсполучникові складні речення, в яких пояснюваним словом є присудок,
- а) іменна частина якого виражена іменником: *В нашій сім'ї майже всі **були грішники**: достатки невеликі, серця гарячі, роботи і всякого неустройства тьма-тьмуца (О. Довж., с. 437); – Ні, – одскочив, – я **«індус»**: так дразнять одноосібника (В. Барк., с. 107); Не знаю, як він [хлопець] дійшов до третього класу, але те знаю, що в третім класі він **був справжнім «ослом»**: ані читати добре не вмів, ані додавати, ані писати... (І. Фр., с. 400); У Петербурзі – це [побачення з Марією] **вже стало таємним найпалкішим бажанням**: от би побачити (О. Іван., с. 70);*
- б) іменна частина якого виражена прикметником: *Легенда складена у християнських колах, вона наївна й простенька, адже призначення її **учительське**: така вже нагла була у Володимира потреба міняти віру, аж далі він не міг (В. Шевч.¹, с. 281). Логіка в нещасної жінки **була проста**: батька вже не повернеш, то хоч спробує врятувати сина (О. Гонч.¹, с. 174);*
- в) іменна частина якого виражена займенником: *Правда, любов буває **всяка**: любив і вовк кобилу, та залишив хвіст та гриву (М. Стельм.,*

с. 71);

г) іменна частина якого виражена дієприкметником: **Обставлена** кімната **була екзотично**: прикрашена вазами, бюстами, висіли картини – ніби куточок якогось музею або старого палацу (О. Іван., с. 207);

г) виражений стійким словосполученням: **Братуку мій коханий! Ти в мене один на світі**: ти в мене й батько, і дитина, і родина (М. Вовч., с. 47); **Я [Михайлик] теж ловлю гав**: підходжу до припічка і благально дивлюся в подобрілі очі (М. Стельм., с. 16); **Механізм розгортання суперечки – це ніби ланцюгова реакція**: слово за слово, претензія на претензію, і ось через незначне непорозуміння нагнітаються взаємні докори і образи (В. Семич., с. 130); **А Кураївку можна поки що лишити за Варварою Пилипівною, хай ще трохи потягне, вона ж із натур двожильних**: то наче зовсім її скосило, то знов ожила, до роботи стає... (О. Гонч.¹, с. 75);

д) іменна частина якого виражається порівняльним зворотом: **Підсів потім до механіка з Арктичної, і вже вони – як давні знайомі**: механік про якісь теплиці за Полярним колом, а Чередниченко йому про врожай, який він цього року, та ще – як було розвелось одного літа мишей на його найкращому з пшеничних полів (О. Гонч.¹, с. 207); **Здоров'я людини і планети як повітря**: його не помічаємо, про нього не турбуємося, доки воно є («Високий замок»).

3. Безсполучникові складні речення, в яких пояснюваним словом є додаток,

1) виражений іменником:

а) який має при собі узгоджене означення, виражене прикметником: **Тільки значно пізніше, розпізнавши дрібненьку, злукавлену і підступну душу Юхима Бабенка, я зрозумів дідові слова**: сто друзів – це мало, один ворог – це багато!.. (М. Стельм., с. 10); **Він [Квінцівський] був щирий монархіст і, демонструючи це, дозволяв собі прикру нетактовність**: почувши, що в нашому класі гармидер під час перерви, він раптом

заходив і вигукував: «Що за жидівський меламед?!», дарма що в нашому класі вчилися два євреї... (Б. Ант.-Дав., с. 361); Навчання має **резонансну природу**: здійснюється прискорений перехід до нових, модифікованих структур знання та поведінки («Завуч»);

б) який має при собі узгоджене означення, виражене займенником: Багато чого не хочеться, Михайлику, а життя має **свою дорогу**: одні покидають її, а другі виходять на неї і все сподіваються чогось кращого собі... (М. Стельм., с. 108); Тоді мій дід і показав **свій норів**: уночі відікрав у пана апостолів і порізав її на дрова (М. Стельм., с. 13);

2) виражений субстантивованим словом: А хіба їй [Марії] не докоряли, коли вона виходила заміж, хіба не закидали одні **одне**, а інші зовсім **протилежне**: «Вона його не варта» і в той же час: «За кого вона віддається!» (О. Іван., с. 15); Окрім сторожі в коридорі, маємо ще **одну**: під вікнами в'язниці ходить шельвах – жовнір з карабіном (І. Фр., с. 318);

3) виражений поєднанням іменника з числівником: Сам я був свідком **двох чуд**: загибель нашого співподорожанина Кузьми, який не виявив віри у святого Микиту; смерть, а перед цим розкаєння розбійника; пророцтва святого про голод та моровицю й сарану (В. Шевч.², с. 103); Одного з них, Вараву він помилював, щоб навчити людей **одній істині**: й життя у тьмі – не життя (В. Шевч.³, с. 38).

4. Безсполучникові складні речення, в яких пояснюваним словом є

1) обставина місця:

а) виражена синтаксичним чи лексичним словосполученням: Розшукував його пан **по всіх усядах**: і листи скрізь понаписував, і телеграми порозсилав, – нема Джоя... (О. В., с. 254);

б) виражена фразеологічним словосполученням: Завели людей аж **на край світу**: десь кілометрів за сорок – море, а далі – Японія (Б. Ант.- Дав., с. 320); Справи мої **пішли вгору**: у цьому ж навчальному році мене відзначили й перевели в третю групу (М. Стельм., с. 114);

2) обставина часу:

а) виражена прислівником: *Ведеться місяців зо два, що ми Чайченка бачимо **вряди-часи**: то любчівської церкви не простимо, а з церкви зайдемо до роду, – просять на обід; по обіді гуляємо увесь день; то запрошали якось наші їх до себе, то знов вони нас* (М. Вовч., с. 306);

б) виражена синтаксичним чи лексичним словосполученням: *Русалії – це було свято на честь сонця, через що святкувалося воно **двічі на рік**: у час, коли сонце найбільше буяло (травневі русалії), і в час, коли воно світило найслабше (русалії січневі)* (В. Шевч.¹, с. 59); *Я так довго чекала вас після тої зимової ночі: мені здається, що не менше як тисячу літ* (О. Гонч.², с. 11);

3) обставина міри:

а) виражена прислівником: *От тільки щодо церкви вони [батько і мати] не зійшлися **трохи**: батькові було байдуже – чи є та церква, чи нема, а мати не пропускала жодної суботи та неділі, щоб не піти на службу Божу* (Б. Ант.-Дав., с. 135); *Ну, щодо «человеків», то норма, усталена історією, начебто збільшилася **двічі**: вагон натоптаний пасажирами донікуди* (І. Багр.², с. 44);

б) виражена синтаксичним чи лексичним словосполученням: *У бою пішли козаки шикуватися **в три ряди**: перший стріляв, другий подавав, а третій заряджав зброю* (В. Влас., с. 36);

4) обставина способу дії:

а) виражена прислівником: *Коли ж хто умирав, на це дивились **по-філософськи**: Бог дав, Бог і взяв* (М. Стельм., с. 99); *Він [хліб], покладений на стіл, виглядав **принадно**: чотирикутник темно-рудого кольору заповнював «лист», бляшаний аркуш, загнутий вгору всіма краями* (В. Барк., с. 121); *Так сталося, що наше мистецтво, наша історія розвивалася **пульсаційно**: часи розквіту й часи занепаду* (В. Шевч.¹, с. 3);

б) виражена синтаксичним словосполученням, переважно порівняльним

зворотом: *Рибалки, що витягали, вперше бачили, щоб утонулий тримався такої дивної пози: увесь він стояв у воді, в одязі, як був, стояв зовсім вертикально* (О. Гонч.¹, с. 176); *Добрий настрої знову повернувся до Васька, і все пішло як по писаному: чудово помився в лазні й прийшов додому рум'яний і свіжий як огірок, смачно поїв, випивши шкалика горілки, якого дбайлива Марфуша припаса на чоловікові на суботу, й рано ліг з своєю жінкою-щебетухою спати* (Б. Ант.-Дав., с. 341);

в) виражена фразеологічним словосполученням: *А замість «ставити паруси!» він [Ягнич] скаже на свій манір – «розвинути вітрила»* (О. Гонч.¹, с. 194); *Кияни зустрічали князя як належить: з духовенством, на чолі якого стояв Хома Ізуфів, з тимпанами й трубами, з хоругвами* (В. Шевч.³, с. 6);

5) обставина причини: – *За мою голову не журиш – за свою богу молись: хитрістю і дуриством тепер не звікуєш* (М. Стельм., с. 75).

5. Безсполучникові складні речення, в яких пояснювальна частина пояснює всю першу частину.

Перша частина може мати структуру простого або складного речення. Напр.: *Покупець має знати, що товар повинен мати «товарний вигляд»: м'ясо має бути біле, з рожевим відтінком, зі специфічним приємним запахом («Високий замок»); А келих [Чередниченко] з «піратською кров'ю» відсторонює, бо не знає, з чого це чортове пійло робиться, яка його формула, крім того «мотор» дає себе чути (на груди показує), не те, що коли був молодий: вийдеш у Севастополі на Графську, склянку – нахильці, рукавом бушлата закусив і пішов далі шпаціювати* (О. Гонч.¹, с. 206); *До гаю хоч близенько видати, та далеко стрибати: розсудливій людині на добру годину ходи, а ми перебігли не зупиняючись* (М. Вовч., с. 314). *Зима як зима: кожна стеблина степова поблякла, присіла, майже нічого зверху* (О. Гонч.¹, с. 186); *Товар за товар: ти даєш мені красноголовці, а я тобі – книжечку* (М. Стельм., с. 86); – *А як мама? – Так як завжди: спочатку*

сердилась, а потім занепокоїлась і бігла до сусідів питати про тебе (М. Стельм., с. 40).

Друга частина безсполучникового складного речення може бути і розгорнутим поясненням основної у формі складного речення. Так само й основна частина являє собою складну конструкцію. Наприклад: **Вдачею був цілковита протилежність Нельці: вона – як вогонь, а він такий, сумирний, все мовчки та мовчки – аж дивуєшся часом, яких різних єднає життя, здавалось би, зовсім несумісних** (О. Гонч.¹, с. 146); **Зодягти хату в «шубу» – це теж модно тепер: ставлять цегляні стіни, а зверху по цеглі для краси та довговічності вміла рука пройдеться ще якимось спеціальним розчином – внабрижк (цікаво оріонцеві, з чого він робиться?)** (О. Гонч.¹, с. 146); **Є межа, перед якою безсилі навіть такі уми, як скенер-челебія. Торгівля нагадує стамбульський Бедестан; тобі здається, ніби ти охопив її всю, а тим часом ти нагадуєш рибалку: що більше ловить він риби в морі, то більше бачить невловленої** (П. Загр.¹, с. 20); **А дядько Себастьян не розжився в економії ні коня, ні корівчини, ні плуга, а привіз піаніно і цим розвеселив не лише своє село, а й увесь повіт: хто тільки не сміявся й не глузував з цього дива** (М. Стельм., с. 78); – **Але хочу, щоб і ти в такий час знав, хто за кого стоїть: за нас чи проти нас** (М. Стельм., с. 90); **Найшов чим здивувати: що я [Михайлик] зроду-віку цього добра не бачив?** (М. Стельм., с. 18).

Продуктивні безсполучникові пояснювальні конструкції, які передають емоційний стан людини через описану обстановку, тобто репрезентують дві ситуації. Характер пояснення виникає спонтанно, непередбачено, раптово (*Заходжу в двір: куряче пір'я летить*). Пояснювальний компонент займає постпозиції щодо опорної частини, власне її імпліцитного компонента дієслівного предиката *бачу* (*чую, сприймаю*). Однак це не об'єктні чи з'ясувальні відношення, бо функція пояснювального компонента – передати емоційний стан (розгубленості, здивування, страху, радості, сорому та ін.) у зв'язку з побаченим, відчутим взагалі. Такі

пояснювальні конструкції використовують у художньому тексті в репліках персонажа.

Безсполучникові складні речення з пояснювальними відношеннями виявляють своєрідність, яка полягає в їхній тільки частковій формальній подібності до сполучникових складносурядних чи складнопідрядних речень, і, навпаки, відрізняються семантичною співвіднесеністю з ними. У безсполучниковій пояснювальній конструкції пояснюваний компонент інтерпретований пояснювальним, що не тільки орієнтує адресата на додаткову інформацію з метою досягнення порозуміння, а й додатково інформує, пояснює. У безсполучникових реченнях пояснювальні відношення можуть мати атрибутивні, причинові, уточнювальні та інші нашарування категорійної семантики пояснення. Зумовлений пізнавальною, апелятивною та експресивною функціями мови пояснювальний компонент у таких конструкціях має своєрідне інтонаційне оформлення. Адже «дієрема – це не проста пауза, а синтаксичний знак, який поєднує й інші просодичні засоби» [59, с. 97].

3.4. Синтаксичні конструкції у діалогічних і монологічних надфразних єдностях

Пояснювальні відношення можуть бути реалізовані в діалогічних єдностях та в складному синтаксичному цілому (надфразній єдності). Будь-який різновид пояснення (власне-пояснення, пояснення-уточнення, пояснення-узагальнення, пояснення-виправдання та ін.) властивий насамперед діалогічним єдностям уснорозмовного мовлення. Наприклад:

– *Звідки у вас це [бушлат], Стус? – питають!*

– *Себто як – звідки?! Ви ж самі мені півгодини тому дали цей бушлат!*

– *Ідіть!..* (О. Орач, с. 248);

- *Ми [компанія] розробили і втілили в життя програму роботи з цільовими чиновниками, діловими колами та ЗМІ. В результаті у цього підприємства з'явився потужний інвестор, і воно [підприємство] постачає свою продукцію не лише на український ринок, а й на ринки країн Європи та СНД.*
- ***Тобто у нас люди починають дбати про свій імідж, а не лише про примноження прибутків?*** («Високий замок»).

Сама форма участі співрозмовника (постановка питання за допомогою слів *тобто, а саме* та ін. або використання питальних конструкцій на зразок *Що ви маєте на увазі?, Поясніть?, Не зрозумів?* тощо) передбачає не власне відповідь співрозмовника, яка б поширювала сказане, а уточнення висловленого, що з погляду семантичного може бути кваліфіковане як пояснення [37, с. 214].

В усному діалогічному мовленні засобом діалогізації часто виступають питальні речення та відповіді. Це може бути діалог-перепитування, коли адресат переслідує мету дістати ширшу або уточнену інформацію. Наприклад:

- *На якомусь етапі переформування коаліції можливе. Але воно означатиме і переформування уряду.*
- ***Тобто спочатку все-таки буде коаліція двох, без Литвина?***
- *Це перший крок. А ось подальший – формування уряду цією коаліцією – не гарантований, бо в Ю. Тимошенко достатньо недругів як у таборі опонентів, так і в «помаранчевому середовищі»* («Високий замок»).

До основних обов'язкових засобів зв'язку між репліками можна віднести вживання спеціальних маркерів початку реплік і слів, які забезпечують можливість пояснення. Початкова частина служить для зв'язку висловлювання всередині суміжної пари, що викликає зацікавленість співбесідника до продовження розмови. Наприклад:

- *Та праця дуже цінна. Матеріал підібраний дуже вагомий і добре поданий, але я [В. Стус] все те подав би для читача в іншій формі, бо я зовсім по-іншому трактую комуністичну ідеологію.*

– *А я [Д. Шумук] сказав би конкретніше: у тій праці Дзюба комуністичну ідеологію і її творців вважає ледь не святими, а ніби це все лихо настало тільки тому, що, мовляв, партія відхилилась від марксизму* (О. Орач, с. 83).

Маркери початку репліки ініціюють прив'язаність висловлювання до конкретної ситуації комунікації. Без них важко було б відновити зміст в еліпсованій репліці. Перепитування в діалозі означає зацікавленість партнера, намагання висловити свою думку щодо висловленого або дістати ширшу інформацію від адресанта. Наприклад:

– *Книга, в якій переламаний хребет був метафорою до знесиленої віри іспанців, дала багато в чому духовний поштовх для виходу з економічної і духовної кризи.*

– ***Тобто ця, свого роду, місіонерська роль має лягати в першу чергу на літературу?***

– *І на літературу також («Високий замок»).*

У запитанні-перепитанні спостерігається повтор слів і виразів. Пояснювальна конструкція необхідна у разі нерозуміння чогось чи здивування, недовіри тощо. Наприклад:

– *Добре вимовляєте, гордо. Я приємно здивований. Ви так вимовляєте, ніби збираєтесь літати завтра і взагалі.*

– *Так, збираюсь, і завтра, і взагалі. А головне – збираюсь будувати...*

– ***Ну от, бачите!.. А ви не хотіли дослухати моєї поради...***

– *Гм... Ми ж так гарно домовилися, що всі слова і означення для кожного з нас звучать зовсім по-різному і мають різний смисл, чи не так?*

Начальник насторожився:

– ***Тобто? Чи так я вас зрозумів: літати й будувати по-вашому – це зовсім не те, що по-моєму?***

– *Ми говорили про вашу пораду...*

– *А-а-а!.. – Сафигін засміявся. Він довго сміявся до себе, а тоді махнув рукою: – Ну добре, – і перевів розмову на іншу тему* (І. Багр.², с. 35).

Конструкції типу запитання-перепитування з метою пояснення широко вживані у криміналістиці (на допиті, слідчому експерименті). Пор., наприклад, діалог із такими конструкціями, трансформований у художнє мовлення.

– *Ну то я щиросердно признаюсь, що з моєю головою ви можете зробити, що хочете! Але щодо спільників, то... для такої комедії в мене їх не числиться.*

– ***Що, що? Як ти сказав? Це щиросердно?***

– *Так, це щиросердно.*

– *Ах ти ж... **цебто про комедію?***

– *Гм... і про комедію теж.*

Слідчий розгублено дивиться якусь мить мовчки, а тоді широко позіхає (І. Багр.², с. 170).

Запитання-повтори дають можливість співрозмовникові обдумати відповідь. Наприклад:

– *Сюди [палацово-парковий комплекс] ж включено власницький будинок княгині Голіциної, також дачу графині Сізенгаузен, фонтан, караван-сарай тощо – цілий ряд об'єктів, – пояснює пан Зарубін.*

– ***Тобто ми ніби як знаємо ці об'єкти, 2001 року ми їх бачили, коли готували документацію для постановки на облік («Дзеркало тижня»).***

Перепитування можуть часто містити в собі відповідь-припущення. Наприклад:

– *І лише для того, щоб зрозуміти, чому виникають такі сварки і рукоприкладство, я [жінка N] пішла вчитися вдруге в Україні і здобувати фах психолога.*

– ***Тобто чоловік піднімав на Вас руку?***

– *Так. Я шукала відповіді в собі («Високий замок»). Можуть виражати незгоду з мовцем, що примушує його до розгорнутого формулювання [213, с. 284]. Наприклад:*

– [Дітей] не перегодовувати і, що дуже важливо, – організувати помірні фізичні навантаження. Найкраще віддати дитину на спорт.

– **Тобто, займаючись фізкультурою, можна втекти від фатального діагнозу, який передається в родині від батька до сина?** («Високий замок»).

У багатьох випадках пояснення вжито для того, щоб заявити, що адресат не згодний з думкою адресанта. Наприклад:

– А ми [посестри з жіночої зони] тобі [В. Стусу] колядували – чи чув?

– Та чув, що щось пиццало за дротами.

– **Себто ми пиццали?**

Ми вдавано обурюємось (О. Орач, с. 319);

– Чому Ви, Стусе, поводитеся так нестримано? Адже ми не хочемо Вас даремно озлобляти.

– **Себто як не хочете? А конфіскація віршів?**

– З віршами сталася помилка. Вона не повториться (О. Орач, с. 315).

Уживання конструкцій запитання-перепитування імпліцитно може позначати пояснення, щоб зняти конфлікт. Наприклад:

– Мені [Алеко Цабадзе] казали, мовляв дуже цікаво, але вигадували якісь причини для відмови, найчастіше грошові. Хоча я бачив, що вони просто бояться цієї тематики.

– **Грубо кажучи, коли ви писали сценарій, у вас не було двох мільйонів?**

– Не те що двох мільйонів... у мене не було грошей, щоб платити навіть за квартиру, в якій я жив («Дзеркало тижня»).

Якщо ж між репліками в діалозі відсутній змістовий і граматичний зв'язок, то це сприймається, як спроба одного із співрозмовників відхилитися від продовження розмови, як сигнал до зміни теми. Наприклад:

– Привіт! З приїздом!

– Уявити собі не можете... **Тобто ніколи в житті... Ай-ай-яй!**

– Розумію...

– Як багато нас, дивіться (О. Довж., с. 501).

Отже, пояснювальна частина завершує діалогічну єдність щодо основної змістово-інформаційної частини й одночасно викликає потребу додаткового пояснення. Наприклад:

- *Я [Алеко Цабадзе] вирішив припинити співробітництво, але не міг відірватися від уже написаного, почав писати далі.*
- ***Тобто спочатку це був документальний проект? Про бандитські угруповання?***
- *Про одного вбивцю («Дзеркало тижня»);*
- *Ви, пане сотнику, дарма виходите на привокзальний майдан самі, без варті.*
- ***Щебто як?*** – *вкрай здивувався Шурабуря.*
- *Вам не можна так робити, бо наші дядьки тепер роздратовані, я певен, що в декого з них під сіном на возі є навіть гвинтівки (Б. Ант-Дав., с. 370).*

Стилістично маркованими є також пояснювальні конструкції, уведені як структури внутрішнього мовлення. Наприклад:

Слідчий подумав, а потім:

- *Тут тебе, зрештою, не питають про правду. І нікому вона тут не потрібна. Правдою буде те, що я тобі тут начеплю. Ясно? Ти ворог – і це основне.*

В Андрія заклекотало всередині, і в той же час думка забила злорадно: «Ага, не знаючи правди, їм потрібна гора брехні!? Добре! Позмагаємось же!» Нахмурившись і дивлячись слідчому в очі, Андрій промовив презирливо:

- *«Ворог народу», «контрреволюція», «зрада» й «злочин» з погляду моєї кляси є все поняття трохи інші, аніж...*
- *Чхать я хотів на поняття твоєї кляси!.. От про неї, зрештою, ти тут все й розкажеш... І не бійся ніяких перебільшень! Так треба.*
- *Гм... Щебто вам потрібні формальні підстави, щоб мене і всіх, на кого я скажу, засудити?*

Слідчий презирливо:

– *Дурню ти! Ми тебе можемо засудити* (І. Багр.², с. 169).

Г.А. Коцюбовська зазначає, що пояснювальні конструкції допомагають створити повне, інформативно вичерпне повідомлення, відобразити хід думок автора чи персонажа, надати оповіді рис уснорозмовності, відтворити процес мислення із значною кількістю смислових і модальних відтінків. Вони виступають активним засобом творення тексту на рівні окремих його відрізків [113, с. 9 – 10]. У газетних матеріалах, в інтерв'ю чи в радіо- і телепередачах пояснювальні конструкції літературно «відшліфовані». Наприклад:

– *Дехто впевнений, що вбиванням кілків між демократичною коаліцією займаються не лише в «Регіонах» і КПУ. Прозвучала версія, що частина цього сценарію здійснюється з подачі Секретаріату Президента.*

– *Не частина. Все регулює Секретаріат.*

– ***Тобто розмови про те, що на Банковій серед інших розігрують варіант зриву коаліційних домовленостей між БЮТ і «НУ-НС» та створення широкої коаліції, небезпідставні*** («Високий замок»).

У лінгвістичному осмисленні поняття «надфразна єдність» немає чіткого обґрунтування критеріїв виділення її як складного синтаксичного цілого. За визначенням О.О. Селіванової, «надфразна єдність – сукупність семантично і граматично поєднаних висловлень, яка характеризується єдністю теми й особливим синтаксичним зв'язком складників» [197, с. 404].

До синтаксичних особливостей надфразних єдностей віднесено побудову в діалозі реплік і реакцій на них, питання й відповіді. Л.А. Булаховський, який уперше увів цей термін, і О.Х. Востоков, Ф.І. Буслаєв, а ще раніше О.М. Пешковський, які виділяли текстові відрізки як «одиниці, більші за речення», і представники Празької лінгвістичної школи по-різному характеризували поняття надфразної єдності. А.І. Мамалига, характеризуючи особливості уживання речень зі значенням висновку у надфразній єдності, робить висновок, що «побудови, для яких

характерна певна функціонально-змістова спрямованість, є цілісними утвореннями, проте вони не були осмислені як семантико-синтаксична одиниця» [131, с. 33]. Протилежну думку висловлюють дослідники граматики тексту, які виділяють складне синтаксичне ціле як текстову одиницю або надфразну єдність, роблять спробу побудувати типологію цих одиниць. На відміну від лінійної організації висловлення за схемою елементарного речення, що базується на предикативному відношенні тематичного і рематичного компонентів, у складному синтаксичному цілому вбачають і темо-рематичні зв'язки між висловленнями лінійного характеру, і логіко-смилові, зумовлені потребою пов'язати ці висловлення певними відношеннями відображуваної сигніфікативної ситуації, об'єднаними спільними комунікативними завданнями [Див. 208, 77 та ін.].

Як зазначає В.Г. Гак, для надфразної єдності, а тим більше для тексту в цілому, неможливо виявити певні структурні схеми, як не можна й інвентаризувати структури текстів і надфразних єдностей, оскільки вони належать до сфери мовлення. «Мовець наперед знає, як поєднати слова в речення. Але він не може знати, як він буде об'єднувати речення в текст» [32, с. 199 – 200].

Подібну думку висловила О.В. Долгова, зазначивши, що синтаксична побудова на рівні речення звичайно відбувається на основі знань граматики, які отримала людина в школі. Але ніхто й ніколи не робить спроби навчити будувати текст за абзацами, хоча знати закономірності поділу писемного тексту на абзаци й надфразні єдності в мовленні необхідно [59, с. 151].

Із лінгвістичного погляду текст і його частини становлять семантичну і структуровану мовними засобами єдність із характерними для неї зв'язками та відношеннями. Надфразну єдність можна розглядати як актуалізовану частину мовлення (тексту). На сучасному етапі розвитку теорії тексту спостерігається намагання дослідників обґрунтувати критерії виділення надфразних єдностей як структурної і комунікативної цілісності гносеологічного плану, з'ясувати їхню семантичну організацію, якій властива

функція розвитку теми [140], зв'язок окремих речень-висловлювань на основі тісної взаємодії граматичних, семантичних і прагматичних чинників. Оскільки, з одного боку, текст функціонує як структурно-семантична єдність, а з іншого, «він розгортається відповідно до комунікативних намірів його адресата» [140, с. 32 – 33], то в ньому знаходить своєрідне вираження і категорійна семантика пояснення, зокрема у монологічних надфразних єдностях. Текст має спеціальні маркери початку репліки, або зачину, зумовленого іллокутивною метою. Мовець-ініціатор при цьому ніби імітує ситуацію відновлення діалогу, навіть якщо комунікації до цього не було [213, с. 283]. Пояснювальний компонент завершує складне синтаксичне ціле як висновок до повідомленого. За словами Г.В. Колшанського, текст як максимальна семантична одиниця поєднує певну множину висловлювань, які «обов'язково входять до складу якогось семантичного мікрополя, що створює умови для однозначного формування тієї чи іншої інформації у семантично завершеному відрізку комунікації» [106, с. 20 – 21].

Наприклад: Ми колись мали свою державу, а нас танками у 1945 році вирвали з Європи. 28 років існувала Прикарпатська Русь. Ми отримали під час договору в Сен-Жермені право визначення як народ. І ми будували свою державу в рамках Чехословаччини. Наш край виявився унікальним воєнним плацдармом, тому Сталін нас вирішив приєднати. Об'явили, що тут живуть етнічні українці і за день переписали нас, всіх русичів на українців. Лишивши нас прав, державності, національності, культури, права на землю і на надра! Почалася асиміляція. Почали унічтожати традиції русинські, НКВД і більшовики спалили сотні тисяч русинських книжок, ще й у 1976 році горіли ці костри. А молоді люди сьогодні настільки зазомбовані..., але ми не втратили права на самоврядність і права на власну державу!

– Тобто, на вашу думку, Закарпаття не є часткою України?

– До України ми стосунку не маємо, 1000 років ми були разом із Київською Руссю («Високий замок»).

Найповніше такі можливості для однозначного формування інформації і відповідного пояснення-підсумку виявляють монологічні надфразні єдності. Монолог як форма мовлення адресанта розрахований на пасивне сприйняття, а не на мовленнєву реакцію адресата [197, с. 393], а отже, може бути наперед продуманий щодо інформативного змісту і його представлення. Для книжних стилів властива чітка структура викладу інформації на певну тему (подію, явище, наукову проблему та ін.), зокрема теоретичне повідомлення передбачає вступ (зачин як авторська мета, настанова), виклад основного змісту та підсумок. Щодо цієї останньої складової, то вона може виконувати функцію підсумку або пояснення – узагальнення у формі складного синтаксичного цілого. Пор., наприклад, об'єднані за метою і семантично уривки з монографії Наталії Мех. «Інтерпретація концептів слово, мова в українській культурній традиції» (Переяслав-Хмельницький, 2008. – 210 с.):

*1. У поезії М. Рильського лексема **слово** виступає головним компонентом розгорненої образної конструкції з порівнянням, тобто **слово** – це суб'єкт порівняння, а сполучникова частина – об'єкт порівняння. Наприклад: Його слова, неначе мідний дзвін...; Щоб словом, як крапом дрібним, торгувать...; Свободу ти маєш для друку...; Хіба моїх не треба слів...*

*Отже, лексема **слово** є наскрізною в ідіостилі Максима Рильського (Н. Мех., с. 87) і 2. Ціннісно-оцінна вісь як фундамент культури (скорочено). Важлива роль у процесі пізнання належить суспільно виробленим цінностям та оцінкам, у яких виражені пізні граничні орієнтації знань, інтересів і пріоритетів суб'єкта. Під цінностями розуміють специфічні суспільні визначення об'єктів навколишнього світу, які виражають їхнє позитивне чи негативне значення для людини і суспільства (добро і зло, прекрасне чи потворне, справедливе чи несправедливе у цих об'єктах).....*

Самі цінності існують апіорі, тобто до будь-якого досвіду індивіда та не залежать від його волі й діяльності.....

Цінності є осередком духовного життя суспільства. Культура встановлює, що таке цінності, що антицінності.....

На думку О. Леонтєва, розуміння цінності як ідеалу, котрий виходить і виводить за межі наявного, заданого, уможливорює розуміння не лише індивідуальності, а й надособистості і надсоціальності цінностей – найвищого критерію для орієнтації у світі та опори для особистісного самовизначення.

*Наведені параметри свідчать, що оцінка є наслідком осмислення і відображення дійсності через призму сприйняття їх людиною. **Отже, сприймані людиною явища дійсності у нашій свідомості мають цінність. Оцінювання виступає як невід’ємний компонент пізнання, в основу якого покладено ціннісний підхід до явищ природи і суспільства...** (Н. Мех, с. 13 – 14).*

Наведені уривки із наукового тексту ілюструють наявність у них різних складових семантичної категорії пояснення, які репрезентовано конструкціями, що реалізують функції інтерпретації: визначення, об’ємне тлумачення поняття, пояснення-ототожнення і пояснення висновкові.

За кожним типом семантико-синтаксичних відношень закріплена в системі мови структурна схема речення, заповнення і реалізація якої набуває в мовленні актуалізації змістового плану відповідно до комунікативної мети адресанта. Вибір мовних засобів пояснення зумовлений також стилістичною функцією, індивідуально-авторською манерою уживання синтаксичних конструкцій.

Висновки до 3 розділу

Синтаксична кваліфікація пояснювальних складних конструкцій певною мірою співвідносна з кваліфікацією простого ускладненого речення.

Пояснювальні складні конструкції також утворені з двох частин: пояснюваної і пояснювальної; пояснювальна частина займає постпозицію; маркерами пояснювальних відношень є пояснювальні сполучники та їхні аналоги (вставні слова, сполучення слів, вставні речення, частки, комплекси сполучників та ін.); кожен тип пояснювальної складної конструкції дістає своєрідне інтонаційне оформлення. Так само, як і в простому ускладненому реченні, пояснювальний компонент (друга частина) складносурядного, складнопідрядного речення зумовлений комунікативним наміром мовця порозумітися з адресатом, пояснити деталі, уточнити, висловити свої міркування у формі пояснення-висновку.

Пояснювальні складносурядні конструкції на формально-синтаксичному рівні можуть бути представлені за структурною схемою простого речення, у першій частині, а в другій частині – компонент – як просте речення, яке семантично продовжує основну інформацію і відповідно до наміру адресанта пояснює, деталізує, дещо уточнює, підсумовує. Пояснювальний сполучник, маркуючи пояснювальні відношення, семантично залежний від основної частини, а отже, пояснювальний компонент не є рівноправним за синтаксичним зв'язком, хоча формально пояснювальна конструкція дублює схему складносурядного речення.

У сучасній українській мові продуктивні складнопідрядні речення з пояснювальним компонентом. Їхню своєрідність становить те, що сполучники або їх аналоги виступають комплексно для представлення двох ярусів семантико-синтаксичних зв'язків і відношень. Хоча загалом такі пояснювальні конструкції стилістично немарковані, але функціонують вони переважно у науковому й науково-популярному стилях за потреби широкого, розгорнутого пояснення. Основним засобом вираження зв'язку в складних пояснювальних конструкціях є сполучник *тобто* (*цебто*, *себто*), який вводить пояснювальну частину, виражену складнопідрядним чи ускладненим складним реченням, підрядним сполучником (сполучним словом). Маркерами пояснювальних відношень у складнопідрядних конструкціях з

пояснювальним компонентом виступають сполучні комплекси: *тобто хто / що; тобто який / яка, яке, які; тобто коли; тобто якщо; тобто як; тобто чи; точніше ті, що; власне того, що; а саме, що; отже, якщо; отже, коли; словом, коли* та ін. Пояснювальна частина може додатково давати оцінку повідомлюваним фактам або виражати підсумок.

Складні безсполучникові речення з пояснювальними відношеннями являють собою своєрідні структури за вираженням семантики пояснення та неоднорідні за формальною будовою синтаксичні конструкції. Другий компонент (пояснювальний) може уточнювати зміст пояснюваного компонента, доповнювати його у спосіб розгортання чи коментування, розкривати зміст висловленого у першій частині безсполучникового складного речення. Своєрідність безсполучникових складних речень із пояснювальними відношеннями полягає в тому, що вони не можуть бути трансформовані у складнопідрядні чи складносурядні. Істотною ознакою, що відрізняє їх від речень із однорідними членами, є формальна організація поєднаних частин: пояснювальна частина може стосуватися в першій частині пояснюваного слова чи словосполучення, яке виконує функцію підмета, іменної частини складеного присудка, додатка, обставини або пояснює зміст усієї першої частини. У кожному конкретному випадку може бути пояснений предмет, об'єкт думки, подана кваліфікативна характеристика когось / чогось, як доповнення до змісту висловлення. Ця остання – ідентифікаційно-референтна функція пояснення – зближує пояснювальну функцію із функцією причини, а то й об'єкта дії, представленого в конструкціях із з'ясувальними відношеннями. Однак у кожному типі пояснювальних конструкцій наявний пояснювальний сполучник (або його можна вставити), що відрізняє їх від з'ясувальних, причинових та інших речень. Ускладнення семантики пояснення додатковими нашаруваннями значень справляє вплив і на їхнє інтонаційне оформлення.

РОЗДІЛ 4. СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ І СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЄДНУВАЛЬНИХ І ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ПОЯСНЮВАЛЬНИМИ ВІДНОШЕННЯМИ

4.1. Приєднувальні синтаксичні конструкції з пояснювальними відношеннями

Приєднання в лінгвістиці трактують як «різновид синтаксичного зв'язку, співвідношення двох синтаксичних одиниць на основі семантико-синтаксичної незалежності однієї з них (опорного речення) та смислового і граматичного тяжіння до неї іншої (приєднувальної конструкції)». Відповідно до такого трактування приєднувальну конструкцію розглядають як синтаксично зміщену частину простого або складного речення чи й ціле речення, що передає додаткове повідомлення, зауваження, пояснення [224, с. 485].

Приєднувальний зв'язок досліджували С.Є. Крючков [116], Н.С. Валгіна [21], А.Ф. Прияткина [176], В.Л. Рінберг [186], П.С. Дудик [220], В.В. Жайворонюк [68], Н.В. Гуйванюк [205], А.П. Загнітко [71], А.П. Сковородников [202], Г.А. Коцюбовська [112, 114, 113] та інші вчені. Однак і дотепер немає чіткості у визначенні приєднувального зв'язку, висловлені суперечливі твердження стосовно приєднувальних конструкцій, що виражають пояснювальні відношення.

Знаки природної мови, – зазначає А.А. Уфимцева, – мають подвійну референцію: у системі мови співвіднесені з предметним рядом як номінативні знаки-слова й словосполучення, а в синтагматиці, у мовленні – як складові предикативних знаків – фраз та висловлювань [227, с. 36].

За словами П.С. Дудика, «приєднувальні конструкції об'єднують різнорідні синтаксичні побудови, які мають ту спільну ознаку, що вони формуються як додаткові частини попереднього речення в контексті, але виділяються в окреме самостійне речення – повне чи, здебільшого, неповне»

[220, с. 283]. Дослідники названих конструкцій вважають, що приєднувальна пояснювальна частина перебуває в супровідних відношеннях із базовою як супутня їй [222, с. 382], а пояснювальний (другий) компонент може бути уведений переважно за допомогою спеціалізованих на цій функції пояснювальних сполучників *тобто* (*себто*, *цебто*). Наприклад: *У футболістів одне тренування триває 1,5 – 2 години. А у гімназисток – чотири! Стільки ж і друге тренування. Тобто дівчата тренуються по 8 – 10 годин на добу* («Високий замок»). Пояснювальний компонент займає постпозицію, виконуючи функцію пояснення поняття, явища, процесу, вислову тощо. Препозиція для приєднувальних конструкцій, зважаючи на вираження ними додаткового до вже сказаного повідомлення точнішого, є неможливою [128, с. 15].

Найбільш поширеним видом приєднувальних конструкцій є саме конструкції, пов'язані з основним висловлюванням пояснювальними відношеннями. Вони пояснюють, уточнюють, конкретизують значення як головних, так і другорядних членів основного висловлювання.

Н.С. Валгіна називає 9 можливих варіацій конкретизації змісту основної частини приєднувальною конструкцією: приєднувальна конструкція 1) уточнює, конкретизує зміст основного висловлювання; 2) розкриває значення займенникового або прислівникового слова, для якого характерний високий ступінь узагальнення; 3) містить вказівку на час вияву тієї чи тієї риси, на певну особливість предмета та 4) виражає ступінь вияву ознаки предмета у порівнянні з певними фактами; 5) може давати якісну характеристику ознаці, згаданій в основному повідомленні; 6) виділяє важливе у висловленому в основній конструкції; 7) вказує на відмітну рису ознаки, названої в основному висловлюванні або 8) уводить додаткове повідомлення про яку-небудь ознаку особи (про рід заняття, родинні стосунки, національність тощо), якщо ці ознаки не названо в основній конструкції; 9) містить повідомлення, яке розкриває зміст одного із членів основного висловлювання [21, с. 44].

На нашому матеріалі за характером вираження в них пояснювальних відношень виділено чотири типи приєднувальних пояснювальних конструкцій: 1) власне пояснювальні, що виражають функцію ототожнення з додатковими характеристиками і приєднані до основного речення сполучником *тобто* (*цебто*, *себто*). Наприклад: *Я [І. Ковальчук] вважаю, що оператор – це художник, але він малює світлом – як і фотограф. **Тобто** пензлик – це камера, а світлом малюєш тони, напівтони, контрасти і т.д. («Високий замок»); Яке ж свято без «Морфію»?.. **Тобто** звісно, його целулоїдного втілення – фільму Якова Протазанова «Морфій» (Член парламенту)» («Дзеркало тижня»); – *Та послухаємо за землю, бо своєї не маємо, – обізвались молотники. «**Цебто** панщину роблять Стеткевичеві, – подумав Виговський» (І. Н.-Лев., с. 231); *Ми [регіонали] приймемо депутатську присягу, це рішення остаточне. **Тобто** відпаде момент, який би дав можливість Президенту відразу проводити нові позачергові вибори (через незакінченість виборчої процедури) («Високий замок»); *Ім [енкаведистам] потрібне його [Андрія] зізнання. **Цебто** – він мусить їх завербувати (І. Багр.², с. 200);* 2) пояснювально-уточнювальні, що конкретизують зміст основного висловлювання і приєднані як сполучником *тобто*, так і його аналогами (*інакше*, *по-іншому*, *точніше*, *вірніше* тощо). Наприклад: *Нам потрібна й правда. **Цебто** така правда, яка нам потрібна! (І. Багр.², с. 170); Його [Стуса] привітна мама дала нам пообідати, і ми все говорили й говорили. **Точніше** говорив Василь, а я [В. Захарченко] слухав (О. Орач, с. 33); *На вулиці нікого не було. **Точніше** не було нікого видно («Дзеркало тижня»); Суглоби національної історії були вкотре вивихнуті. **Якщо точніше й жорстокіше** – це був відкритий перелом (Б. Тих.¹, с. 5) та ін;* 3) приєднувальні конструкції пояснення із додатковою функцією підсилення якоїсь деталі, що увиразнює висловлення в основному реченні. Наприклад: *Я [Патріарх] давно про це мислив: то ніким не скористана сила, але я й у гадці не мав, щоб можна було поставити їх над єпископами... **Тобто** покласти на них аж таку місію (В. Шевч.³, с. 58); *Ви вважаєте, що******

для відчуття щастя потрібен такий же талант, як талант танцювати або співати. **Тобто** людина його може мати, а може і не мати («Високий замок»); У § 1 дано означення екстремальних точок і екстремуму функції. Далі будуть доведені теореми, за допомогою яких можна знаходити екстремальні точки, а отже, і екстремум функції. **Іншими словами**, ці теореми дають змогу досліджувати функції на екстремум (М. Шкіль, с. 347); 4) приєднувальні конструкції пояснювально-висновкові, коли адресант висловлює остаточну думку щодо першої частини висловлювання (пояснюваного компонента) або робить логічний підсумок на основі поточного роздуму над повідомлюваним змістом. Наприклад: *В того ж процесу, що започатковується нині, перспективи бути розстріляним, можливо, й немає, але є загроза бути задушеним в обіймах та поцілунках, обраним в делегати й лауреати... Словом, приспаним* (Л. Кост., с. 75); *Однак очевидно, що з формуванням у цих державах нових урядів нестабільність залишиться в минулому». Словом, «очевидно» захоплюватися не варто* («Високий замок»); *«Рубін» поступився «Медтехніці і фармакології» своїм правом вимагати борг з УМП «Електромарш». Одне слово, Дніпропетровські комерсанти, прогнавши двигуни по колу, відібрали базу і забрали двигуни («Дзеркало тижня»); Як світські пісні творять світову радість, так набожні захочують до любові Бога, тому й Давид написав стільки псалмів, а й від Богородиці маємо пісню «Величит душа моя». Словом, набожні пісні так само приємні Богу, як і псалми* (М. Возн., с. 315).

Пояснюваним може будь-яке поняття, слово, виражене іменником, або узагальнена дія, виражена дієсловом, або дейктик, що має високий ступінь узагальнення предметності, ознаки чи кількості.

Приєднувальна конструкція репрезентує пояснення, одночасно мотивуючи події, явища, стану, висловлені в основній конструкції. Наприклад: *«Ти геть к нечистому, переяславський крамарю!» – Себто, бач, що Сомко має в Переяславі свої крамні комори в ринку, так васютинцям і звабливо* (П. Кул., с. 62); *Звернімо увагу на тематику цих творів: «Сплять*

усі верховини гірські...» (алкан), «На всі вершини ліг супокій (...»), «Ти теж спочинеш скоро, лиш зачекай» (Гете), «Ген на верховині темна ніч лягла (...) зможеш від тривоги скоро й ти спочить!» (Лермонтов). **Тобто** веселі й життєрадісні п'ятикласники на трьох уроках поспіль читають про «душевний спокій, умиротворення», їм розповідають про «олюднення» природи у віршах, наголошуючи на «взаємозв'язку стану людської душі та опису природи» (див. програму) («Дзеркало тижня»).

Так, у розмовному, художньому мовленні приєднувальний пояснювальний компонент переважно має відтінки характеристичної, оцінкової, експресивної. Наприклад: *Не вона шле послання на той бік, та й герой той – простолюдин, можливо, звільнений з рабства полонянин. **Тобто** той герой, можливо, й не слов'янин – печеніги не розрізнили його серед своїх* (В. Шевч.¹, с. 259).

Проте основна функція приєднувальної конструкції – виразити пояснення як намір мовця краще порозумітися з адресатом, адже локуція й іллокуція спрямовані на перлокутивний ефект у дискурсі (в тексті).

Функція пояснення супроводжується функціями уточнення, доповнення, підсилення смислового або емоційного змісту. Відокремленим від основної частини висловлення може бути будь-який член речення, виділений у самостійну синтагму, акцентований інтонаційно (фіксований розділовими знаками на письмі).

Конструкції з приєднувальним підметом: *Поки вина предків не буде спокутувана корисними вчинками нащадків, страждатиме ціле родовідне дерево. Або, як каже народ, «увесь рід нещасливий» («Високий замок»); Річ навіть не в тім, справжнє чи імітоване, – шахтар поклав важкі свої руки на стерно й застиг у задумі, – головне, що є в людини щось дороге в душу. **Ну, як то кажуть:** заповітне...* (О. Гонч.¹, с. 191).

Конструкції з приєднувальним переважно іменним присудком: *Картибуза. Не інтелектуальна гра. **Себто** дурна* (Гр. Тют.¹, с. 282); – *Що за неподобна голова в сього Кирила Тура, – сміючись, каже Сомко. – **Себто***

вже ворожить, характеризує (П. Кул., с. 87); – *Ні, краса – це ще не любов, – заперечив він. – **Тобто** не тільки вона* (Ю. Мушк., с. 28).

Приєднання об'єкта у функції пояснення є засобом зосередження уваги читача (слухача) на певних важливих ознаках-характеристиках осіб чи предметів, тому об'єктний компонент вимагає атрибутивного поширювача. Наприклад: *Не піддавати руїні Київ. **Тобто** те місто, яке вже давно руїна* (В. Шевч.³, с. 6). Це можна досягти і повтором граматичної форми знахідного відмінка, і категорійним значенням поєднаних слів – дієслова та іменника.

Конструкції з приєднувальним додатком: *Уявіть собі, змінено тільки одну однісіньку літеру, але як геніально той перифраз відобразив епоху й її модерну філософію та внутрішню суть. «Бітіє». **Цебто** биття* (І. Багр.², с. 137).

Конструкції з приєднувальною обставиною представлені прислівниками або непрямими відмінками іменників (з прийменниками чи без них). За змістом і граматичною формою вони подібні до обставин, наявних в опорному реченні, тобто виконують функції однакових синтаксичних відношень: а) способу дії: *Це послання виглядало як спроба зробити хорошу міну при поганій погоді, як, перепрошую за порівняння, панахида за покійним. **Себто** за недієздатним парламентом, який, за висновками експертів, перебуваючи у летаргічному сні, все ж намагається імітувати сумнівну життєдіяльність («Високий замок»); б) місця: – *Ішли ми з Веллінгтона на Новій Зеландії – до Ріо. **Цебто** – з Великого до Атлантичного океану* (Ю. Янов.); *Любов занепала – приблизно на аршин від серця. **Тобто** вернулась до свого вихідного пункту* (В. Підм., с. 242); *Нам відомо, посол Кисельов просто питає кожного, хто приходить до нього з росіян: А коли в Фулем?». **Тобто** до нас, наче це само собою зрозуміло, що до нас росіяни обов'язково завітають* (О. Іван., с. 82); в) часу: *Комісар заліз у танк і сказав: – ... Треба прибути вчасно. **Як кажуть**, алюр три хрести* [¹*алюр три хрести – фр., негайно*] (Ю. Янов.); г) мети: *Всі встали на перевірку. **Цебто** на звичайну вранішню перевірку, вишикувались у шість рядів**

(І. Багр.², с. 472); г) міри і ступеня: *У нас [українців] щороку виходить на ринок 5000 назв, але в будь-якому супермаркеті бачимо, щонайбільше, 100. Себто тільки 5 % від виданого виставляється на продаж* («Дзеркало тижня»); д) причини: *І громада Луганщини, як сторона, що приймає, змушена буде сильно розщедритися, аби над регіоном і далі лунало щиросердне матірне слово. Тобто із приводу холодних батарей у квартирах* («Україна молода») та ін.

Грамаічно приєднувальні конструкції можуть бути представлені атрибутивним словосполученням, наприклад: *Чи не присвятити п'єсу комнезамам... Пам'яті борців неможликих, що трупом лягли на паланках революцій і духом своїм переборолі голод. Або просто: борцям за революцію – комнезамам присвячую.* (М. Кул., с. 520); *Мовлячи термінами швейцарського психолога Карла Густава Юнга, – між «персоною» й «самістю». Або ж, за Григорієм Сковородою, – межі «внутрішньою» і «зовнішньою» людиною* (Б. Тих.¹, с. 6).

Є.В. Литвиненко зазначає, що в тих випадках, коли приєднувальний член уведено в структуру повного речення в тому вигляді, в якому він функціонує самостійно, тобто у вигляді незалежного іменного члена, то пояснювальний компонент не вступає у синтаксичні відношення з іншими членами основного речення і сприймається як «інорідний» елемент, за грамаічною семантикою близький до вставного або вставленого речення [128, с. 16]. Проте це, на нашу думку, властиво парцельованим конструкціям, а не приєднувальним. Приєднувальний компонент із функцією пояснення може являти собою розгорнутий член речення, співвіднесений із членом основного речення.

Тісний зв'язок спостерігається і у випадку приєднання однорідних членів, частин складного речення і навіть кількох речень – частин семантично і формально об'єднаного тексту. Наприклад: *А призначати командуючого, як і кожного керівника в пагонах, має головнокомандуючий. Тобто президент* («Дзеркало тижня»); *Не припускається і знесення*

пам'яток чи їхня реконструкція. **Тобто** добудування, надбудова тощо («Дзеркало тижня»); *І от, наприклад, той чи інший інтендант західного театру, не пожлюбившись, запрошує тебе в дорогий ресторан, пригощає, розмовляє. Потім пропонує: «Мені здається, настав час попрацювати над текстами Міллера чи Селіна... чи Лимонова – «до» його політичної діяльності».* **Тобто** він ніби «замовляє музику» («Високий замок»); У цьому сенсі останнє рішення має, скажімо так, символічний характер. **Тобто** члени суду просто вирішили нагадати депутатам, ким вони є – і не більше («Дзеркало тижня»).

У науковому, публіцистичному чи художньому тексті приєднувальна пояснювальна конструкція може виконувати функцію пояснювально-уточнювальну як доповнення-роз'яснення або виправлення невдалого вислову, точнішого формулювання думки. Наприклад: *Всі стали «на поверку».* **Цебто** на звичайну вранішню перевірку, вишикувались у шість рядів (І. Багр.², с. 472); *Для того щоб спілкування було ефективним, важливо постійно оцінювати рівень взаєморозуміння, прагнути зрозуміти, що спонукає дії співрозмовника.* **Тобто** в процесі спілкування йде дослідження внутрішнього світу іншого (В. Семич., с. 36); *З аналізу дискурсу, започаткованого З. Харрісом у 1952 р., пов'язані намагання вивести синтаксис за межі речення.* **Тобто** не сприймати мовлення і продукт його породження – текст – тільки через граматичні категорії, замикаючись на структурі речення (Л. Мацько, с. 233); *Завуч та директор часто розмовляють з учнями про шкідливість паління, алкоголю, наркотиків, застерігаючи їх від уживання.* **Тобто** піклуються про учнів («Завуч»).

Приєднувальний елемент виникає в свідомості мовця під час висловлювання як супровідне до основного судження, що розвиває основне, як виразних експресно-прагматичних смислів [116, с. 400; 21, с. 41].

Дослідники синтаксису наголошують на тому, що пояснення впливає не з внутрішньої змістової і, тим більше, не з граматичної будови опорного речення чи кількох, а залежить від умов ситуації (обстановки розмови), від

додаткових міркувань мовця [220, с. 285]. Так, сам по собі зміст речення *Неосферна школа основною метою освіти проголошує загальнолюдські цінності, але веде Дитину до цих цінностей через уміння збагнути загальнолюдські цінності свого народу, своєї нації, країни, Батьківщини* не зумовлює того, щоб пояснити його приєднувальною конструкцією. Але автор вводить її: **Тобто** вона виховує національний Дух (Завуч). Пояснення тут зумовлено потребою мовця в інтерпретації авторської настанови – розкрити виховне значення шкільної освіти.

Отже, між пояснюваною (опорне речення) і пояснювальною (приєднувальне речення) частинами встановлюється змістова взаємозалежність: з опорним реченням приєднувальна пояснювальна конструкція становить єдине змістова ціле.

Урахування семантичного зв'язку приєднувальних конструкцій із основним реченням, як зазначає С.М. Глазова, дає підставу визнати відносну самостійність їх частин, одна з яких із погляду синтаксичної доконечності є цілком факультативною, проте вони можуть конкурувати як різні відображення того самого стану речей [37, с. 211]. Поділяючи цю думку щодо конструкцій із семантикою тотожності, зауважимо, однак, що приєднувальна конструкція не завжди є самодостатньою. Для пояснювальних приєднувальних конструкцій властивий тільки формальний розрив синтаксичних зв'язків між опорною частиною і наступним відірваним елементом [116, с. 404]. При цьому обидві частини отримують особливе додаткове змістова навантаження як окремих синтагм, оскільки пояснення як елемент думки може виникати під час її висловлювання як непередбачуваний, несподіваний для самого мовця, але обидві частини висловлення взаємозумовлені авторською іллокуцією як самодостатні тільки в цій єдності. Пор.: *Поперед усього мусиш про все, що тут бачиш, мовчати, як пень. Се значить – нікому ані слова не мовить: ані кухареві, ані Сюришеві, ані нікому* (І. Фр., с. 260); *Вони [літаки] літають майже без простою. Тобто у так званому режимі «W» («Високий замок»).*

Власне пояснювальне відношення передає переважно сполучник *тобто*, особливо тоді, коли пояснювальна частина являє собою більш докладну думку, тобто є складним синтаксичним утворенням із кількох складних речень, об'єднаних змістом, ідеєю, настановою. Розгорнуте пояснення часто набуває функції повчання, поради. Наприклад: *Він [учень] повинен мати величезне бажання та бодай мінімальні можливості тіла. **Тобто** людина, яка першопочатково не координована, може навчатись танцювати, але це будуть танці для власного задоволення («Високий замок»); Як зазначає дослідник, завдання в обох ситуаціях – не зовнішнє, а внутрішнє, смислове. **Тобто** до кризового стану людини можуть привести не лише негативні події, а й абсолютний успіх, який повністю реалізує життєвий задум людини (В. Панок, с. 122); За найвищий постулат ідеалів приймається заповідь з «Нового Заповіту»: «Будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний». **Тобто**, людині пропонується вдосконалювати себе до ступеня Боголюдини, бо вона ж так і створена – «за образом і подобою Бога» (Ш. Амон., с. 35).*

Приєднувальна частина із функцією додаткового тлумачення, уточнення, коментування, розгортання, конкретизації якогось компонента чи всього опорного речення може вводитися вставними словами: *словом, власне, іншими словами, інакше, по-іншому* та ін. Так, наприклад, автори книги «Не відлюбив свою тривогу ранню» (спогади про В. Стуса), характеризуючи В. Стуса, роздумують над його людськими якостями і роблять висновок у формі приєднувальних пояснювальних конструкцій: *У розмовах Василь Стус більше питав і уважно слухав, а сам майже ніколи нічого не оповідав, за винятком якихось окремих, дуже важливих епізодів, які вриваються у пам'ять на все життя. **Словом**, Стус завжди був дуже скромним і добрим до всіх оточуючих його людей (О. Орач, с. 77); Радянська дійсність виховала породу хамуватих людей; я [Йосиф Курлат], наприклад, у своєму житті мало зустрічав інтелігентів, які здатні ніяковіти із-за своєї чи чужої нетактовності. Василь був винятком. **Словом**, про жодне прагнення до*

лідерства не було й мови, а тим часом дуже швидко Василь став – не лідером, ні, а просто здобув загальну повагу й симпатію (О. Орач, с. 69); *Весь цей час я [В. Стус] палив рукописи свої – аби було менше комусь до діла. **Одне слово** – як рокований на розтерзання дикими звірами в римському цирку (О. Орач, с. 56).* Або: Марія Савка розглядає цитату з виступу Ліни Костенко і робить свій висновок зі сказаного: *«Це [гуманітарна аура] потужно емануючий комплекс наук, що охоплюють всі сфери суспільного життя, включно з освітою, літературою, мистецтвом, – в їхній інтегральній причетності до світової культури і, звичайно ж, у своєму неповторно національному варіанті». **Іншими словами**, це те незабутнє, коштовне, неповторне, що має непроминальну вартість – як-от «посмішка Джоконди» (М. Савк., с. 3).*

Приєднувальні конструкції зі вставними словами у ролі сполучних засобів типу *іншими словами, інакше, одним словом, отже* також не стільки ототожнюють сказане раніше, як дають оцінку висловленому змістові інформації. Наприклад: *Психологічний захист має негативні функції, оскільки здійснює неусвідомлюваний людиною вплив на її дії та проявляється в неадекватному самосприйнятті інших. **Іншими словами**, розв'язуючи «завдання на приховування смислу», людина спотворює не лише сприймання навколишньої дійсності та оточення, а й уявлення про себе, внутрішній світ (В. Панок, с. 125); Між процентами і відношеннями існує така залежність: збільшити число на p процентів – це означає збільшити його у p разів. **Іншими словами**, збільшення числа на p процентів слід розуміти не як збільшення даного числа на p , а як збільшення цього числа у p разів (М. Шкіль, с. 577); Похоронні голосіння, складені переважно віршами чи то ритмічною прозою, визначаються розвиненим поетичним стилем і образною мовою, а їх речитативна форма відкриває ще більше, ніж у думках, широке поле для імпровізації. **Словом**, «по своїй формі голосіння виявляють лиш нижчий ступінь того самого рецитативного стилю, котрий так буйно*

розвинувся в думках», що в'яжуться з голосінням також ліричним характером, поетичним висловом, символікою й мотивами (М. Возн., с. 476).

Проте аналіз засвідчує, що такі конструкції можуть виражати і власне-пояснення, а не підсумок. Пор.: *Приїхав [Ігор] позаторік уперше – хтозна, що за людина, не бачились, не говорили, тільки привіти в доччиних листах приписував. Словом, – і своє начебто, і чуже* (Гр. Тют., с. 71) і *Вони в основному, в нашому внутрішньому «я», в особливостях внутрішнього світу. Тобто, як ми живемо («Завуч»); Зичу найкращого тобі. Тобто натхнення на добрі вірші* (О. Орач, с. 53).

Пояснення-уточнення маркують також (як засоби зв'язку їхніх частин) конструкції вставних односкладних речень типу *«Точніше можна (можу) сказати», «Словом можна сказати», «Треба уточнити», «Можна сказати інакше», «Іншими словами кажучи»*. Наприклад: *Так, і Тичина, і Рильський, і Сосюра – таки справді були радянськими. Чи точніше сказати – мусили, приречені були стати такими* (Б. Тих.¹, с. 4). Такі конструкції передають додаткове повідомлення, служать засобом вираження нелінійного формування змісту шляхом доопрацювання, додаткової деталізації висловленого раніше повідомлення або його частин. У публіцистичному стилі цей прийом дає можливість імітувати спонтанність розвитку думки автора, читач отримує можливість простежити за процесом цього розвитку [187, с. 44]. Наприклад: *Чесно кажучи, якихось яскравих шоу з участю Тихонова в Луганську під час виборчої компанії точно не відбувалося. А ще точніше скажемо, що в списку ПР [Партії регіонів] він помінявся місцями з колишнім своїм підопічним Єфремовим («Україна молода»)*.

Пояснювальний приєднувальний компонент може вводитися також засобом складнопідрядного речення, що займає препозицію, виражаючи відношення зумовленості уточнення-пояснення. Наприклад: *Але ж так нині прогнозують зміну клімату. Якщо висловлюватися точною мовою математики, то це нелінійна задача, і всі збурення в рамках таких*

недосконалих моделей поводяться абсолютно непередбачувано («Дзеркало тижня»).

Такі вставні конструкції у пояснювальній частині виконують дві функції: 1) як засоби вираження суб'єктивної модальності і 2) як засоби приєднання до компонента із семантикою пояснення, спрямованого до адресата мовлення. Наприклад: *Числа $a + bi$ та $a - bi$, дійсні частини яких рівні, а коефіцієнти при уявних частинах рівні за модулем, але протилежні за знаком, називають спряженими. Можна сказати простіше: числа $a + bi$ і $a - bi$, які відрізняються лише знаком уявної частини, називаються спряженими* (М. Шкіль, с. 429); *Коньяк просто немислимий без виноградників. Як сказали б винороби: «Виноградники – це наше все!» («Високий замок»); Якось ти [О. Юренко] помітно постарів. Як кажуть, суворий різьбяр – життя – невблаганно відкладає свої сліди* (О. Гонч.³, с. 19).

На рівні мови приєднання – це синтаксична категорія, яка виражає логіко-граматичне відношення додавання, що існує нарівні з іншими типами відношень... [128, с. 13]. За словами А.Ф. Прияткиної, приєднувальний зв'язок, на противагу сурядному, підрядному зв'язку, не вносить нічого нового у взаємовідношення самих форм поєднаних слів; приєднувальні відношення виникають на базі цих зв'язків і ніби нашаровані на них. Тобто приєднувальні відношення не підмінюють пояснювальних, а взаємодіють із ними. Чим чіткіше виступають пояснювальні відношення, тим слабшим є зв'язок приєднувальний [180, с. 132]. Важливу роль, зокрема, відіграє наявність у першій частині займенниково-вказівного слова, яке вказує на зв'язок пояснювальної частини з попереднім висловленням, підсилює пояснювальний зв'язок, що зумовлює особливе інтонаційне оформлення висловлення: перед приєднувальною частиною витримують попереджувальну паузу, приєднувальна частина завжди логічно виділена фразовим наголосом. У таких конструкціях приєднувальні відношення виступають і як відношення часткового щодо всього цілого речення, хоча

семантичний зв'язок між загальним і частковим може бути неусвідомленим, тобто не виявлятися як зв'язок синтаксичний.

На відміну від названих вище вставних слів, словосполучень і речень, слова типу *наприклад, насамперед, зокрема, як-от* та ін. більшою мірою виражають функції пояснювальних чи приєднувальних сполучників, беручи участь у творенні різних конструкцій, насамперед із пояснювальними відношеннями «загальне – часткове». Цей пояснювальний зв'язок, за словами А.Ф. Прияткиної, менш виразний, ніж у конструкціях із пояснювальними сполучниками, що знаходить вияв і в інтонації, у слабкості вказівного значення координації займенникових слів, у порядку слів, які в ряді випадків свідчать про відсутність власне синтаксичного зв'язку між загальним і частковим (тобто пояснювального зв'язку) [180, с. 133]. Поділяючи таку думку дослідниці, варто зазначити, однак, що слова *наприклад, зокрема, а особливо* повного паралелізму синтаксичного із пояснювальними сполучниками *тобто, а саме, як-от, або* не виявляють. Пор.: *Коли я [М. Хейфец] вживаю термін «політв'язень», то використовую його для визначення тих, хто справді є таким, а не названий радянським судом. **Наприклад,** переважна більшість співробітників гітлерівської адміністрації або злодіїв, засуджених за «політичними» статтями, не є «політв'язнями», оскільки мотиви їхніх дій не пов'язані з переконаннями, а диктувалися побутовими міркуваннями* (О. Орач, с. 282); *А супермаркети, у свою чергу, цими самими знижками і розпродажами ведуть боротьбу за нашу з вами клієнтську увагу. **Тобто** за наші з вами покупки, на які нас спонукає знижка відсотків так на сорок («Високий замок»).*

Пояснювальні сполучники та їх аналоги маркують у приєднувальній конструкції з пояснювальними відношеннями різні додаткові відтінки: емоційні, експресивні, логічного доведення, висновку чи просто ілюстрації до певного положення. Доречно наголосити правомірність зауваження В.В. Жайворонюка щодо приєднування, яке він визнає явищем системи мови, на відміну від парцеляції як явища мовлення [224, с. 486]. Характеризуючи

парцеляцію, вчений говорить про неї в основному як про один із засобів образності у художньому та публіцистичному стилях мови, тобто про їхню пояснювальну функцію не заявляє. Проте приєднувальні пояснювальні конструкції можуть мати й ознаки парцеляції, особливо в художньому стилі. Пор.: *Особливо сподобались: «За чорнояр'ям степ у чебрецях», і «Літепло», і «На крейдяній околиці села»... **Одне слово**, є в ній поетичне Євшан-зілля (О. Гонч.³, с. 144); *Оце ті речі, які, я певен, для читача не пройдуть безслідно. Так само й «Матенадаран», і особливо «Переписувач», цей натхненний гімн трударям культури, її безіменним лицарям... **Одне слово**, Ви можете бути вдоволені цим сучасним пергаментом (О. Гонч.³, с. 145).**

Приєднувальні та парцельовані пояснювальні конструкції поширені насамперед у безпосередньому живому спілкуванні, коли немає можливості наперед продумати все, а тому виникає потреба в поясненні якоїсь деталі, розширенні чи уточненні попередньої інформації. Як художній прийом вони здатні виражати експресивно-стилістичні відтінки зображуваного: важливі деталі психічного стану людини тощо.

Відмінність парцельованих від приєднувальних конструкцій полягає в тому, що, як зазначає С.М. Марич, «парцельовані конструкції доповнюють уже закінчену думку як таку, яка не потребує доповнення приєднанням» [132, с. 8 – 9]. Зміст же приєднувального пояснювального компонента конструкції факультативний, другорядний, необов'язковий.

Продуктивні також приєднувальні пояснювальні конструкції, які подаються як зноска-пояснення. Наприклад: *Бо вже мечеть завалилася, і міхраб у ній не стоїть¹. **Мається на увазі** турецька приказка: «Мечеть завалилася, а міхраб стоїть» – про старих, але молодих душею людей (П. Загр.¹, с. 636).*

Пояснювальний компонент може бути приєднаний за допомогою односкладних безособових речень типу *ідеється про...*, *мовиться про...*, *мова йде про...*, *треба читати...*, *мається на увазі...* та ін. Наприклад: *В газету – не хочу, говориш, журнал – але ж там повно білоусих Гриньків.¹ **Мається на***

*увазі, що в журналі «Вітчизна» працювали Дмитро Білоус і Дмитро Гринько (О. Гонч.³, с. 45); «Затискують!» – як сказав би Яша¹. Йдеться про Черняхівського Якова Панасовича, однокурсника О. Гончара по газетному технікуму, згодом редактора волинської обласної газети (О. Гонч.³, с. 41); Сьогодні мою мансарду відвідав Ісай¹, зробивши цим мені немало приємності. **Мовиться про** поета Ісаєва Федора Григоровича (1992 – 2000), члена СПУ (О. Гонч.³, с. 74); Колись ми [О. Гончар та О. Юренко] сиділи в редакції і ти розповідав про свого полтавського друга Павла Білецького¹. **Треба читати:** Михайла Білецького (О. Гонч.³, с. 17); Одержав повість¹, одержав і «нагадування»... **Мова йде про** повість «Хмарка сонця не заступить» (О. Гонч.³, с. 84); Три тищі тобі [Г.М. Тютюннику] ще перекидати цих модрин¹ з таким міцнющим та смольним духом. **Мається на увазі, що** герой новели Іван Срібний розвантажуює з вагона три тисячі дощок (О. Гонч.³, с. 146).*

Такі приєднувальні пояснювальні конструкції за змістом максимально залежать від контексту – від попереднього, структурно опорного речення. З ним вони пов'язані так щільно, що окремо сприймаються як недостатні в змістовому відношенні. Особливістю приєднувальних конструкцій є пояснення-покликання на джерело повідомлення або ще виділення тих мовних одиниць, які так чи інакше пояснюють висловлене раніше [220, с. 286]. Наприклад: *Розкол межи справжнім, отже – вільним, незалежним творцем, його питомим інтимно особистісним обличчям – і публічною соціальною «маскою» – оманливою, фальшивою, «офіційною», вимушеною, нав'язаною й принесеною ззовні. Між «я» істинним і «я» облудним. **Мовлячи термінами швейцарського психолога Карла-Густава Юнга, – між «персоною» й «самостійністю». Або ж за Григорієм Сковородою, – межі «внутрішньою» і «зовнішньою» людиною*** (Б. Тих.¹, с. 6).

Конструкції цього типу властиві науковому, публіцистичному стилю. Загалом ж приєднувальні конструкції поширені насамперед у безпосередньому живому спілкуванні, коли немає можливості наперед

продумати все, а тому виникає потреба в поясненні якоїсь деталі, розширенні чи уточненні попередньої інформації. Речення з приєднувальним компонентом у розмовному мовленні, служачи важливим засобом вираження конкретизації змісту та експресивно-стилістичних конотацій, відносять адресата до осмислення сфери емоційних переживань і оцінок.

У художньому стилі вони є стилістичним засобом передачі живомовності, невимушеності, спонтанності спілкування, що відрізняє використання їх в інших стилях мови. До того ж можливість інтерпретації компонента (компонентів) опорної конструкції в приєднувальній може пояснюватися двічі або більше разів. Наприклад: *Але другою частиною розуму я [Созонт] в те вірити не можу, бо все нами вчинене неповторно вчинене. **Тобто** я хочу сказати, що гріх ніби знято з мене, але я вчинив, отже, він завжди зі мною* (В. Шевч.², с. 28); *Оце зараз збираюся піти пошукати грошей, певніш сказати – старих грошей. **Це значить, що я нагострив лопату, спробую вкопатися в Лімовську бухгалтерію (чорна могила!), може, якась стара копійка набіжить*** (М. Кул., с. 560). Особливе місце серед приєднувальних конструкцій займають такі типи побудов, в яких приєднання ґрунтоване на повторенні одного з елементів першої частини. Таке повторення акцентує увагу читача на основному, що дає можливість йому зосередити увагу й глибше осмислити прочитане [248, с. 73]. У художньому тексті приєднувальні конструкції використовують і як образний засіб вираження роздумів персонажа у внутрішньому мовленні. Наприклад: *Новопризначений директор здравниці оголосив, що віднині Ягнич призначається на посаду старшого по пляжу на території. **«Просто кажучи, сторожем»**, – подумав про себе Ягнич, але призначення прийняв* (О. Гонч.¹, с. 197). Як художній прийом, вони здатні виражати експресивно-стилістичні відтінки зображуваного: важливі деталі психічного стану людини тощо.

Приєднувальні конструкції інтенсивно проникають у публіцистику, особливо в газету. Специфіка газетної кореспонденції полягає і в тому, що

швидко доходить до читача і викликає реакцію на події широкого кола адресатів. Своєрідні за своєю структурою і функціями, вони є засобом відтворення особливостей розмовної мови і є експресивним засобом виділення тієї чи іншої частини висловлювання, найбільш важливої в змістовому відношенні.

4.2. Синтаксичні конструкції з пояснювальним вставленим компонентом

Проблема вставлених конструкцій у традиційній граматиці привертала увагу багатьох дослідників. Уперше до наукового осмислення вставлених конструкцій звернувся О.О. Шахматов [245, с. 273]. На відміну від вставних слів, словосполучень, які, за його визначенням, «вносять у речення певне значення, видозмінюючи певним чином або доповнюючи присудок речення» [Там само, с. 265], вставлені слова можуть бути зайвими і невиправданими змістом речення. Такі вставлені з попереднього речення в наступне слова (речення) проілюстровано прикладом: *Здравствуйте, молодые люди! (Гости встают и кланяются). 1-й гость (смеется): Молодые люди... А вы разве старая? Иванов.* На думку вченого, слова: *вы сказали «Молодые люди»* вставлені з попереднього речення.

Можливо, з використанням терміна «вставлені слова» у О.О. Шахматова можна пов'язувати пізніше розмежування термінів «вставні і вставлені конструкції». Хоча останній дістає дещо інше, ніж в О.О. Шахматова, трактування.

За визначенням О.О. Селіванової, вставлені конструкції – це конструкції, які становлять собою граматично не пов'язані з основною предикативною одиницею словосполучення або допоміжну предикативну одиницю, що ускладнює основну чи якийсь із її членів додатковим

повідомленням: побіжним зауваженням, уточненням, поясненням і не передають модальної, оцінно-емоційної, прагматичної інформації [197, с. 72].

А.П. Загнітко вважає, що «з погляду структури речення, вставлення – це такий компонент речення, який не включений у позиційну і синтаксичну структуру речення, тобто позбавлений ознак члена речення: його не можна визначити на основі підрядних ні на основі сурядних реченневих зв'язків [71, с. 254].

Розходження помітні і в поглядах на функції вставлених одиниць. Так, А.П. Загнітко наголошує на тому, що вони виконують функції додаткових або побіжних зауважень і не створюють по суті ускладнених речень, але впливають на їх інтонаційний малюнок. За його словами, «і вставлення, й основна частини характеризуються кожна власним комунікативним планом і можуть належати до різних мовленнєвих ситуацій» [Там само]. Проте ще в 60-их рр. ХХ ст. російські мовознавці виділяли об'єктивно-пояснювальні вставлені конструкції, уведені в інше речення, які розглядали не як позначення різних ситуацій, а як особливу форму поєднання речень в одну складну конструкцію, що виражає певне семантичне відношення. Причому зв'язок таких конструкцій розглядали як подібний до зв'язку в складних реченнях, здійснюваний за допомогою тих самих синтаксичних засобів [192].

У нашому дослідженні вставлені пояснювальні конструкції кваліфіковано як специфічні ускладнені побудови простого чи складного речень, зумовлені комунікативним наміром мовця, що відрізняються від інших конструкцій на формальному і семантичному рівнях за ознакою вираження в них пояснювальних відношень. Семантика вставленого компонента ніби ізольована від основної частини висловлення, що дістає й інтонаційне виділення, але він вступає у відношення з основною, марковані за допомогою сполучних засобів, спеціалізованих на функції пояснення.

О.Г. Руднев у понятті «вводный член» об'єднує як особливу синтаксичну функцію вставності, яка виражає модальні відношення мовця, і вставлення. До вставних членів відносить і ті, що «містять якісь пояснення до

членів речення чи речення в цілому, отримуючи виділену в усному мовленні інтонацію» [191, с. 177 – 179]. В україністиці були намагання розрізнити вставні і вставлені слова, словосполучення і речення (О.М. Огоновський, Б.М. Кулик, А.П. Медушевський). Так, О. Огоновський розрізняв речення стягнені, скорочені і вставлені (або «втручені»). Вставленими називав «речення, котри вставляють ся в середину иншого реченя» без поділу на вставні і вставлені [153, с. 173]. У пізніших працях помітне розмежування понять вставність і вставлення слів, словосполучень та речень. Зокрема А.П. Медушевський вставні конструкції пов'язував із вираженням модальних відношень (упевненості / невпевненості, оцінного уточнення висловленого, зв'язку думок), а вставленим відводив роль розкриття, уточнення, з'ясування якогось із членів речення чи всього речення [221, с. 354 – 355]. Проте і на сьогодні не існує єдиної думки вчених щодо природи вставлених конструкцій. Цей компонент розглядають або як не зумовлений основною частиною висловлення, для якого характерна більша змістова, структурна та інтонаційна самостійність [10, с. 186], або як частину ускладненого чи складного речення, яка конкретизує, пояснює, уточнює, ототожнює якийсь член основної частини чи її в цілому [181, с. 162 – 163].

У сучасному витлумаченні вставлені конструкції вирізняють як «мовні одиниці, що містять додаткові, побіжні повідомлення, зауваження, які переривають *висловлення* за допомогою *інтонації* вставленості» [224, с. 83]. Основними ознаками вставлених конструкцій називають: зв'язок вставки зі змістом з одним членом речення або з його частиною і розміщення безпосередньо за ними (усередині речення, в кінці або навіть за його межами) [220, с. 231].

За словами Л.О. Кадомцевої, «вставлені речення є ширшою і менш однорідною порівняно з вставними реченнями синтаксичною групою і щодо змісту, і щодо синтаксичної будови». Найпоширенішою функцією вставлених конструкцій, на її думку, є уточнення, роз'яснення чи доповнення змісту основного речення, до якого уведено вставлення. Крім того, вони

можуть виражати побіжні зауваження чи асоціативні згадки, які не так безпосередньо пов'язані з предметним змістом основного речення [Там само, с. 231].

Тобто в сучасних синтаксичних студіях переважає думка, що вставленість виходить далеко за межі ускладненого речення: це властивість і складних речень, і структур цілого тексту (Є.П. Седун [195, с. 110], А.Ф. Прияткина [181, с. 161], А.П. Загнітко [71, с. 253], В.І. Грицина [52], З.П. Олійник [155] та ін.). Поняття «вставленість» і «вставлені конструкції» тлумачать неоднозначно і з погляду конструктивного рівня речення, до складу якого уведено вставлений компонент, та з погляду комунікативного наміру мовця описати конкретну ситуацію.

Вставлена конструкція – член речення – вводиться з метою пояснення окремого слова: іншомовного терміна – українською мовою, діалектного – нормативно-літературним, українського терміна – латинським чи іншої мови тощо. Так, у науково-популярному викладі положень із психології у книзі «Основи практичної психології» іншомовні терміни постійно уточнені в дужках українськими термінами або пояснювальною сполукою: *ідентифікація (уподібнення, ототожнення), вербальний (словесний), генералізований (загальний), візуальна система (побудова зорового образу), аудіальний (звуковий образ), нереклексивне слухання (уважне мовчання)*. Наприклад: *За характером активності ролі поділяються на активні, що виконуються безпосередньо, і латентні (приховані); Крайніми випадками такого відторгнення зовнішнього світу як ворожого є аутизм (небажання жодних контактів) і регресія (психологічна втеча в раннє дитинство) і, навпаки, український термін уточнений іншомовним: На відміну від нього, активний учасник ситуації (суб'єкт) виступає в ролі регулятора стосунків.* У розмовному, художньому та публіцистичному стилях більш поширені речення зі вставленим пояснювальним компонентом, що зумовлений наміром мовця допомогти адресатові осмислити зміст того чи іншого діалектного, іншомовного, образно-метафоричного слова: *Бандит був молодший,*

паратіший (**бистріший**), але не такий досвідчений (О. В., с. 243); Звичайно, траплялися на радах і суперечки та навіть бійки між рядовими козаками (**«сіромою»**) і заможниками (**«дуками»**) (Г. Швид., с. 34); ...що свідчить про зв'язок каганату із Верхньою Руссю (**Славією**)... (В. Шевч.¹, с. 188); До холодної зброї належали шабля (**«шабля-сестриця», як любовно називали її козаки**), котру прикріпляли до пояса з лівого боку, бойові ножі, кинджали, келети (**бойові молоти**), списи, ощети, тобто багри для стягування вершників з коней (Г. Швид., с. 35).

Вставлений пояснювальний компонент пояснює:

підмет: Однак найцікавіша частина **«Метрики» Шумлявського** це його **«Моральне повчання» (етика, Правоученіє)** для світських священників (М. Возн., с. 51);

додаток: Крім того, країна обмежить свою підтримку внутрішньою сільгоспвиробника, яка впливає на торгівлю, сумою 3,04 млрд. грн. (**приблизно 613 млн. дол.**), або 5 % від валової вартості внутрішнього сільгоспвиробника (**«Дзеркало тижня»**); 5 березня 1712 р. було видано фірман (**указ**) султана, за яким на Правобережну Україну й Запорізьку Счі поширювалася влада Орлика (В. Влас., с. 204); У кожному регіоні відзначають День пам'яті (**проводи**) померлих людей, загиблих воїнів (П. Щерб., с. 99); Самі кобзарі не називали останків козацького епосу думами, тільки козацькими піснями, псалмами. Дума – це слово болгарського походження, значить стільки, що **«слово»**, яке в давній Україні вживалося в значенні поетичної повісті (**«Слово про похід князя Ігоря»**) (М. Возн., с. 434); Ці кванти називалися гамма-квантами (**або гамма-променями**) (С. Гонч., с. 334); У них же (**себто у москвичів**) спів іде без науки, як випадє, все однаково: це не стоїть їм на перешкоді, найкращий голос у них – грубий, густий, басистий, що не дає вдоволення слухачеві (М. Возн., с. 71); Під час обчислення дробових ірраціональних виразів у деяких випадках доцільно звільнитись від ірраціональності (**тобто від радикалів**) у знаменнику або

чисельнику (М. Шкіль, с. 151); *Таке перетворення рівнянь Мухаммед аль-Хорезмі назвав відновленням (аль-джебр)* (Г. Бевз, с. 8);

означення: *Майже всім баням надали характерної барокової форми (грушоподібної), вкривши золотом* (В. Влас., с. 235); *Це може бути запобіжна супроти дій чоловіка агресія або приховане («в собі») коментування...* (В. Семич., с. 134); *З наших північно-східних (себто московських) шкіль небагато вийшло людей, на котрих можна б було вказати з такою самою гордістю, як київські школи вказують на Степана Яворського, Теофілака Лопатинського, Феофана Прокоповича, Симона Годорського, Арсенія Мацієвича, Юрія Кониського* (М. Возн., с. 210); *Але що для нас цікаве в тих російських збірниках пісень, так це те, що якийсь співаник уже в своїм заголовку відмічує всякі роди пісень, як любовних, весільних і ін., а притім додає: і українські (малоруські), а не розділяє їх поміж поодинокі роди* (М. Возн., с. 73); *Це один з прикладів формування перцептивної (орієнтувальної) дії, як своєрідного інтеріоризованого образу ситуацій* (Г. Кост., с. 69);

обставину місця: *Пішло це [народження анекдотів] з того, що школярі повинні були розмовляти по-латинськи, а не володівши достатнім запасом слів, допускалися курйозів, наприклад такого: «пустіть мене додому меам (до мого дому), бо за мною субаква (підвода) приїхала»* (М. Возн., с. 25);

часу: *50 років тому (6 лютого 1958 року) літак, у якому перебували гравці і персонал «МЮ», а також кілька журналістів і уболівальників, розбився через неgodу після третьої спроби зльоту з мюнхенського аеродрому («Високий замок»); Їду [Руслана], аби з ним [Т. Райн] зустрітися. І ще задля того, щоб за два дні до церемонії – 8 лютого – проголосити новину, яка надасть мені абсолютно іншого статусу в рамках світового шоу-бізнесу («Високий замок»); Почаївська ікона Богородиці та збірник легенд про чуда, який під назвою «Гора почаївська» друкувався кілька разів протягом ХУІІІ ст., (по-церковнослов'янськи в рр. 1740, 1772, 1793, а по-польськи в рр. 1757, 1767, 1778)* (М. Возн., с. 300); *На 1966 – 1968 роки*

(тобто до того часу, коли в червні 1968 року мене призвано на військову службу) припадає час найчастіших наших з Василем зустрічей (О. Орач, с. 8);

спосіб дії: Ті, хто засвоїв сімейні нормативні ролі негнучко (рігідно), повинні це врахувати, обираючи собі пари (В. Семич., с. 53); Наприклад, митрополит Самуїл мисливський русифікаційної політики та стежив пильно за тим, щоб вихованці й учителі Київської академії зберігали правила правопису, властиві московській мові, щоб поправно (себто на московський лад) читали церковні книги (М. Возн., с. 14);

міри: За даними спостережень більшість (72 %) усіх зафіксованих емоційних проявів дітей на першому році життя зумовлювалося спілкуванням з дорослим, при цьому понад 80 % з них були позитивними (Г. Кост., с. 72).

Маркерами пояснювальних відношень виступають сполучники, насамперед тобто, цебто, себто. Наприклад: Кобилянська всією своєю творчістю утверджує «вище», «ідеальне» (тобто до власне людського ідеалу) розуміння людини, була перейнята ідеєю виховання такої особистості, характеру, який міг стати взірцем, творчим феноменом, «кладкою», що пролягла б між інтелігенцією і народом, природою і культурою (Т. Гунд., с. 61); Згадав, як вони колись бавились (мисливці цебто) замолоду (І. Багр.¹, с. 81); Я [Б. Хмельницький] хотів припинити ту течію і пролив крові ще більше, після чого (себто після моєї смерті, висловлюючись примітивною мовою історії) потече її ще більше (П. Загр.², с. 583).

Вставлений компонент може виступати у функції ототожнення другої назви, тобто у функції, що корелює з апозитивною.

Продуктивні також вставлені конструкції ускладненого простого речення з відокремленою прикладкою як пояснення тотожності того самого поняття, особи. Наприклад: Пан Пантелеймон – безпосередній учасник боротьби кубанців у ловах УПА (псевдо Вірний), а пізніше – багаторічний

в'язень більшовицьких таборів («Високий замок»); Роман (за професією **муляр-штукатур**) каже, що не може знайти роботи через зеківське минуле («Високий замок»); Львів'ян на рекорд надихатимуть гурти «Мандрі» та «Друга ріка», а ведучими свята стануть Геннадій Попенко та Катерина Нестеренко (**організатор львівської частини «Свята поцілунку» – компанія «Дік Арт»**) («Високий замок»); На Середньому Подніпров'ї була чітко окреслена територія з центром у містечку Трехтемирів (**нині село на Київщині**), де козаки мали виключне право на землеволодіння й управління (Г. Швид., с. 31); Параска Корольок (**більше відома як «баба Параска з Майдану»**) («Високий замок»); Активність маляти щодо матері (**годувальниці**) спочатку виявляється тільки у виникненні смоктальних реакцій як умовного сигналу годування (Г. Кост., с. 60); У цій грамоті вперше згадується козацьке містечко Самар (**попередник сучасного Новомосковська Дніпропетровської області**) (Г. Швид., с. 31).

Апозитивний компонент уводять сполуки або, чи, зокрема, особливо, а саме. Наприклад: Тубільне населення представляли: нанайці (**або гольфи**), удегейці, евенки (тунгузи), орочі, ороки, ульчі, якути (І. Розд.¹, с. 5); Часом поетові ніби хочеться поринути у те плесо, де мрія відображає сама себе, але свідомість обов'язку та відповідальності (**чи точніше – свідомість як така**) йому це не дозволяє (Є. Нахл.³, с. 20); Ішов рівно два тижні. Через Слов'янськ, Краматорськ, Павлоград (**чи Конрад**), Полтаву, Диканьку, Опішню (Гр. Тют.², с. 6); Проте будь-яка людина, яка щиросердно зацікавлена в оптимізації своїх взаємин з оточенням (**а особливо з близькими людьми**), спробує «докопатися» до цієї прихованої складової міжособистісних стосунків (В. Семич., с. 129); А решта життя прожита в загальному концтаборі, ім'я якому СРСР, де така категорія людей (**а саме категорія політично неблагодійних**) позбавлена права голосу й приречена на вічний стан моральної депресії, не кажучи вже, що вона часто позбавлена праці й життєвих засобів й вічно загрожена новими арештами й в'язницями (І. Багр.³, с. 49).

Досить продуктивна модель пояснювальних вставлених конструкцій зі сполучниками *чи то, чи то пак*, які виражають певну несумісність із твердженням. Наприклад: *Спробу повернути Винниченка українській літературі було зроблено на «материковій» (чи то материнській) Україні в середині 1960-их років, у період так званої хрущовської «відлиги»* (Н. Паск., с. 3); *Ці означення – тільки спроби схопити невловну сутність унікального людського феномену, яким був Володимир (чи то пак – Володька) Сосюра* (Б. Тих.², с. 62).

Усі названі сполучники виражають семантичні відношення, що синонімічні представленим у конструкціях зі сполучником *тобто* (*цебто, себто*), але різняться від нього уживанням переважно для вираження відношення ототожнення предмета. Сполучник же *тобто* (*цебто, себто*) виражає широку гаму відношень. Пор.: *Він поїхав (тобто уже в дорозі)...*; *Мені холодно (тобто не зовсім комфортно)...*; *Хлопець пішов у ліс на промисел (тобто по гриби)...* Заміна *тобто* на *або, чи, чи то, чи то пак* не завжди коректна, а головне, призведе до заміни семантико-синтаксичних відношень: замість тотожності виникає модальний відтінок невпевненості, вагання, неточного знання про якийсь факт тощо.

Інші сполучники та їх аналоги (анафоричні займенники *це, так*, сполучники *як-от, зокрема, особливо, передусім* та сполучення слів *точніше, інакше кажучи, іншими словами, точніше кажучи, на зразок, так званий*), уводять вставлену пояснювальну конструкцію подібно до того, як вони функціонують не в ускладненій вставленим компонентом. Наприклад: *Роздобувши на обшуках речові докази для дальшого ведення слідства (як-от Стусів чотиривіри), гебісти вирішили – «з гуманних міркувань» – відпустити закордонного українця додому з своєї катівні* (О. Орач, с. 268); *Лада (інакше Жива, Сива) – богиня-мати, матір земля, богиня плодючості, можливо, це вона виступає образі Золотої Жінки (Баби, Пані, у чехів Краснопані)* (В. Шевч.¹, с. 151); *...для ефективної реалізації саногенного мислення потрібно ясно уявляти собі конкретну ситуацію, про яку необхідно*

міркувати (іншими словами чітко ставити та розуміти психотравмуючу проблему) (В. Панок, с. 106); *Маленька дитина потребує не лише фізичного комфорту, вона вже прагне спілкуватися з дорослим доступними їй засобами (так званий «комплекс збудження» при появі дорослого)* (В. Семич., с. 27).

У синтаксичних конструкціях пояснювальний вставлений компонент виражає виділення, вирізнення чого-небудь з-поміж однотипного ряду засобом сполучника зокрема та його аналогів *передусім, насамперед, найперше*. Наприклад: *Їхня провина в тому, що вони не продали замовникові інформації про свою відсутність у тематичному каталозі учасників державних закупівель (зокрема, учасників закупівель з одного виконавця)* («Дзеркало тижня»); *Головними героями весільної драми є молода (княгиня) й молодий (князь), а крім того, староста, бояри (зокрема, старший боярин), дружки (особливо старша дружка), світилка й батьки молодої й молодого* (М. Возн., с. 149); *Перше її [дитини] радісне збудження, жваві рухи ніжками та ручками, блискучі оченята, як правило, – це реакція на сигнали, сприйняті зором і слухом (передусім – це обличчя і голос дорослого)* (Г. Кост., с. 59).

Пояснювальна вставлена конструкція може становити собою різний за модальністю вислів-пояснення. Наприклад, зі значенням невпевненості: *...вплив до статті (чи до статей, вже не знаю, як правильніше писати) пройшов теж під контролем лікаря* (М. Кул., с. 560), пояснення через інший варіант словосполучення: *Характерною особливістю його [Уласа Самчука] творчого пошуку (чи технології письма) було те, що він, по-перше, одночасно працював над кількома творами, по-друге, кілька разів повертався до подій, в яких брав участь, розробляючи на цьому матеріалі різні теми в неоднакових жанрових структурах* (Р. Гром., с. 61); *Ті, кому пощастило, побувавши на останній межі (скажімо, у стані клінічної смерті), повернути назад, оповідають, що перед ними, немов у прискоренім фільмі, перебігало усе їх життя* (Н. Паск.², с. 21); *Те, що з погляду дорослої людини*

вважається цілком припустимим, на рівні дитячого розуміння трактується як необхідність відкинути (чи дозвіл ігнорувати) вплив людини, яка підпала під критику (В. Семич.).

Пояснювальний компонент може бути уточненням або синонімом (абсолютним, контекстуальним тощо) до пояснюваного: *Значно впливає на поведінку людини в спілкуванні такий інтегральний показник, як її самооцінка, точніше збіжність (або розбіжність) між тим, як оцінює себе сама людина, і тим, як її оцінюють інші (В. Семич., с. 108).* Особливо це властиво мовленню, де використовують скорочені назви (абревіатури, утворені з початкових складів або з перших літер слів, словосполучень) у ролі 1) підмета: *Антимонопольний комітет України (АМКУ) тільки пише звіти й затверджує форми («Дзеркало тижня»); 2) присудка: П'ять країн взяли шоу в прями ефіри, а Європейська мовна спілка (ЄВУ) транслювала його на інтернет-сайті («Дзеркало тижня»); 3) додатка: Це сукупність процесів та операцій, які охоплюють весь технологічний ланцюжок обігу ядерного палива – від видобутку уранової (торієвої) руди до утилізації відпрацьованого в ядерному реакторі палива (ВЯП) («Дзеркало тижня»); 4) означення: Для зимових чобіт краще вибрати рифлену подошву з термоеластопласту (скорочено ТЕП) («Високий замок»); 5) обставини: – Бідний Микола, гримить, вибухає під «БП» (цензурний знак), а вище не виривається (О. Орач, с. 31).* Головна функція абревіатур – бути більш економним знаком, еквівалентом найменування когось / чогось. У публіцистичному, науковому стилях адресант уводить у висловлення вставлену пояснювальну конструкцію (складноскорочену лексичну одиницю, абревіатуру), акцентуючи на ідентичності пояснюваного і пояснювального компонентів. Принцип економії діє не тільки в науковому, але й у художньому, епістолярному текстах, де також спостерігається прагнення до обмеження дублювання змісту. Пор.: *Вчені називають такий стан [збудження] «синдромом менеджера» (СМ) («Дзеркало тижня») і*

Опубліковано статтю про Панаса Мирного в журналі «Українська мова і література в школі» (УМЛШ) (О. Гонч.³, с. 170).

Уведення пояснювального вставленого компонента за допомогою вставних слів: *власне, радше, точніше* та ін. зумовлено потребою уточнення, виправлення самого себе. Такі вставлені пояснювальні конструкції можуть виконувати синтаксичну роль 1) підмета: *На Україні вона [співпраця] була предтечею переслідувань сімдесятих років, у чому, до певної міри, прислужилася еміграція (або радше – деякі її кола)* (О. Орач, с. 94); 2) додатка: *Відбулася драмнарада. Вступне слово (власне – доповідь) сказав Микитенко І.К. (М. Кул., с. 563); Для цього мені [О. Гончару] обов'язково треба мати висновок лікарів, кому, скільки і в яких дозах (ще краще – рецепт)* (О. Гонч.³, с. 83); 3) означення: *Збірка 1912 року «Adagio consolante» утверджує свою кольорову (хоч, правильніше, не кольорову) доміанту – білу: її вжито 20 разів («Дивослово»); 4) обставини: *І саме політики (не без нашої, звичайно, допомоги) зуміли ситуацію в країні, поставити її з ніг на голову (чи, радше, навпаки)* («Високий замок»).*

Змістове навантаження вставленого пояснювального компонента, як правило, ситуативне, додаткове пояснення зумовлене обставинами мовлення, психологічним ходом думок мовця. Наприклад: *Третя (й остання) частина роману буде надрукована теж у «Вітчизні», але трохи пізніше, мабуть в № 7, бо роботу зараз над нею саме завершуюю* (О. Гонч.³, с. 90); *Прочитав вірші, декотрі з них (скажімо, оцей про «вічність і мир») справляють дуже гарне враження, а в декотрих інших... стежте, щоб за філігранністю рядка, за музикою фрази не губилося живе, безпосереднє почуття* (О. Гонч.³, с. 145); *Перероджений (чи то пак – перекалічений) Скворода закликав «ударить так, щоб аж заграло!»* (Б. Тих.³, с. 18).

Крім того, вставлений пояснювальний компонент, уведений вставними словами – аналогами сполучника *тобто: читай, так звуть, мається на увазі* та ін., здатний виражати імпліцитний зміст пояснюваної частини, виділяти те, що має на увазі автор висловлення (адресант). Наприклад: *Процедуру*

призначень у системі виконавчої влади вписано таким чином, що без згоди гаранта і призначуваних ним (**читай, залежних від нього**) глав адміністрацій КМ не може ухвалити навіть незначного рішення («Дзеркало тижня»); *Творчість Сосюри – переважно виразно ретроспективна: автор повсякчас спогадує про «героїчне» (читай революційне) минуле або ж воно приходить до нього у снах* (Б. Тих.², с. 68).

Досить поширені вставлені пояснювальні конструкції, які уточнюють часові орієнтири і кількісні координати (квантитативно-часові детермінанти). Наприклад: *В лагері хорошим робітникам-ударникам за квартал (3 місяці) зараховується 45 днів (15 днів за місяць)* (О. В., с. 291); *От коли всі виміри (65 – 7 5 x 38 x 6) ви зробили правильно і пересвідчилися, що по-латині вона зветься Columbus (Колімбус), – отоді вже можна її [гагару] й полювати* (О. В., с. 181); *Справа в тому, що коливання звукової частоти – порівняно повільні (від 100 до кількох тисяч герц)* (С. Гонч., с. 119).

Вставлені словосполучення у функції поширеного члена речення містять переважно якийсь іменний член з атрибутивним поширювачем. Наприклад: *Група восьми, МАГАТЕ та інші міжнародні організації, а також провідні країни світу, такі як США і РФ (наші стратегічні партнери), останнім часом приділяють надзвичайно велику увагу обмеженню поширення ядерних технологій збагачення та переробки відпрацьованого палива з метою протидії загрозам ядерного поширення і ядерного тероризму* («Дзеркало тижня»); *Великі народні збори (Установчі збори) Болгарії уповноважені приймати нову Конституцію...* («Дзеркало тижня»).

З семантичного погляду вставлений пояснювальний компонент зумовлений прагненням мовця до яскравішого підтвердження висловленої думки новими варіантами особливих сприймань, оцінок, зіставлень, спостережень, уточнень. Наприклад: *Нерефлексивне слухання (уважне мовчання) передбачає мінімальне втручання в діалог співрозмовника за максимальної зосередженості на ньому на основі демонстрації*

доброзичливості, підтримки («Завуч»); Утворюються складні умовні рефлекси, в яких провідну роль відіграє слово (**друга сигнальна система**) (Г. Кост., с. 90); Дані досліджень вітчизняних і зарубіжних учених свідчать про те, що недостатність спілкування дітей раннього віку з дорослими (**«дефіцит спілкування»**) призводить до різкого відставання їх у фізичному й психічному розвитку навіть за умов доброго медичного нагляду й харчування (Г. Кост., с. 65); Водночас український Кабмін розпорядився виділити Киргизстану 138 мільйонів гривень (**тобто 27 мільйонів доларів**) гуманітарної допомоги («Україна молода»).

Пояснення з оцінним значенням дістає складнішу форму вираження шляхом розгортання й основного речення. Наприклад: *Кобилянська всією своєю творчістю утверджуючи «вище», «ідеальне» (тобто до власне людського ідеалу розуміння людини), була перейнята ідеєю виховання такої особистості, характеру, який міг стати взірцем, творчим феноменом, «кладкою», що пролягла б між інтелігенцією і народом, природою і культурою* (Т. Гунд., с. 61); *Напроти каналу поміщалася фотопластинка, а в просторі між свинцем і пластинкою (тобто на шляху випромінювання) створювалося потужне магнітне поле, перпендикулярне до пучка* (С. Гонч., с. 340); *Замість енергії зв'язку часто буває зручно розглядати величину ϵ^{3B}/A , яку називають питомою енергією зв'язку (або енергією зв'язку на нуклон)* (С. Гонч., с. 330).

Зокрема пояснення у спосіб широкого розгортання думки властиве науковому викладу числами, математичними, хімічними та ін. знаками, тобто пояснення переводить висловлювання з мови знаків на мову слів. Наприклад: *Звідси видно, що всяке тіло в спокої ($v = 0$) має енергію спокою $E_0 = m_0 c^2$ (або власну енергію)* (С. Гонч., с. 262).

Розкриття слова або вислову може здійснюватися засобом уведення пояснювального компонента словами *наприклад, точніше* як вираження ілюстрації попереднього викладу або пояснення-уточнення. Наприклад: *Виникають інші способи хапання (наприклад, трьома чи двома пальцями*

маленькі речі), зумовлені особливостями предметів, які дитина починає виділяти обмацуванням (Г. Кост., с. 68); Молодші дошкільники переважають зовні комічне (*наприклад, у вигляді персонажів*), старшим доступний і більш прихований комізм невідповідності ситуації (Г. Кост., с. 123); Шкільне навчання дітей у нашій країні розпочинається в сім років (*точніше від шести років дев'яти місяців до семи років дев'яти місяців*) (Г. Кост., с. 139).

Вставлений компонент, пов'язуючись з основною частиною відношеннями пояснення, уточнення висловленої інформації засобом інших слів, доповнює висловлення додатковими значеннями. Так, у кожному випадкові вживання вставленого компонента, що пояснює якийсь член чи все основне речення в цілому, подібне до відношення ускладненого речення з відокремленою прикладкою, або з однорідними членами, або до складносурядного чи складнопідрядного речень. Наприклад, вставлене просте речення, вжите з метою передати зміст висловлювання з однієї мови на іншу, ту, якою володіє адресат: *«Гайдамаки» завершили роботу над своїм новим альбомом Kobsar is Not Dead («Кобзар не вмер»)* («Високий замок»), за функцією зближується з конструкціями тотожності, в яких пояснюване іншомовне слово передається словом рідної мови.

Вставлені пояснювальні конструкції продуктивні в науково-навчальній літературі, де адресант прагне доступно (в кількох варіантах) передати інформацію. Наприклад: *Особи, що володіють різними домінуючими системами сприйняття (вони мають ще назву репрезентативних систем), також будуть відчувати суттєві труднощі у взаємодії* (В. Семич., с. 106); *Ближче до фіналу, міркуючи про страту, він [Мазепа], наче забувши про справжню (політичну) її причину, каже: «О! Небеса! Я прогнівив вас вкрай, проливши кров невинну Кочубея!..» (тобто визнає його правоту стосовно Марії)* (В. Лаврин.). Поширені вставлені пояснювальні конструкції утворені за схемою простого речення, ускладненого однорідними членами, порівняльним зворотом. Наприклад: *Розглянемо такі варіанти: об'єктивно*

висока оцінка (*й оточення, і сама людина високо оцінюють індивідуальні якості*), суб'єктивно завищена оцінка (*оцінка оточення значно нижча, ніж самооцінка*), суб'єктивно низька оцінка (*людина оцінює себе значно нижче, ніж оточення*), об'єктивно низька (В. Семич., с. 108); а також складних: *А ще Климентій Зіновійв уславився як один з перших фольклористів (так називають учених-дослідників творів усної народної творчості, або фольклору)...* (В. Влас., с. 230) та складної конструкції: *Тому з мого боку [Ю. Павленко] жодних дій стосовно НСК «Олімпійський» (тобто йдеться про його продаж або закриття з тим, щоб використати ці кошти на будівництво нового стадіону) не буде* («Дзеркало тижня»).

Уживані конструкції із займенниково-вказівними словами *це, інакше це, він (тобто він), те, такий, щось на зразок*, які мають значення тотожності. Наприклад: *Ефективність виховання тісно пов'язана також із здатністю активно впливати на іншого (інакше це називають динамізмом особистості або експресивними здібностями)* (В. Семич., с. 189). У таких конструкціях поширений займенниковий повтор, наприклад: *Баратинський сказав мені, що доктор Соколов (він там часовий начальник КВО) написав до УРО листа...* (О. В., с. 282).

Вставлений компонент може бути пов'язаний із основним повідомленням у функції пояснення довідкового характеру (покликання на якесь джерело). Наприклад: *Символ – неначе верхівка айсберга, «десять відсотків», під якими – «усі дев'яносто»; неначе крапля води, де відбилось море, або (як часто повторював Іван Франко) – «тісне віконце у безконечність»* (Н. Паск.², с. 20); *Тоді Василь Силка Чи це я, чи не я (так ми його прозвали після отого перевдягання в училищі) підхопився на ноги...* (Гр. Тют., с. 160); *У бою козаки прагли оточити ворога, застосовувати складний тактичний маневр (так у військовому мистецтві називають сплановане й передбачене завчасно переміщення військ під час бою)* (В. Влас., с. 26); *Це як сказати! Одна річ, коли це співають вольняшки («вольняшками» Іван Петрович називає, за таборовою звичкою, всіх*

людей, що не належать до гордого племені зека, цебто в'язнів або засланиців), і зовсім інше виходить, коли таку пісеньку дозволяємо собі співати ми (Б. Ант.-Дав., с. 334); *Перед відправкою охоронники влаштували мені прискіпливий обшук в одиначній камері № 6, а він у цей час, теж АН самоті, «искупал свою вину перед Родиной» (чи «пахал» – так називають в'язні свою примусову працю) в камері № 7, що знаходилася навпроти* (О. Орач, с. 240).

Вставлене ускладнене просте речення з однорідними членами виражає пояснювальні відношення «загальне – часткове», «видове – родове»: *Не переказую свого побуту – багато за нього писав до Києва – і Валі, і друзям (тобто сестрам – Михасі, Риті, Оксані Яківні)* (О. Орач, с. 48); *Важливу роль у розвитку творчої уяви підлітків відіграє їх співробітництво з дорослими (наприклад, вчителями, художниками, конструкторами) і вміле їх керівництво творчою діяльністю учнів* (Г. Кост., с. 204); *Другокласники можуть успішно виділяти спільні й відмінні ознаки двох уявлюваних, відомих їм предметів, живих істот (наприклад, горобця й ворони, яблука і сливи тощо)* (Г. Кост., с. 156); *Зокрема, з них виготовляють гнучкі зонди для одягу об'єктів, недоступних для безпосереднього спостереження (наприклад, внутрішніх поверхонь шлунка людини, циліндра автомобільного двигуна, підшипників тощо)* (С. Гонч., с. 213).

Іменники абстрактного значення та займенники у ролі узагальнювального слова дістають пояснення свого значення через уведення вставленої конструкції. Наприклад: *Він марний, якщо належить до чогось такого, на що отримувач вплинути не може (наприклад, ім'я, минуле, фізичний стан)* («Завуч»); *Відповідно до законодавства, форс-мажорні обставини (війна, стихійні лиха, масові заворушення чи страйки) можуть бути підставою для звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язань...* («Високий замок»); *І м'яса безхребетних тварин містяться цінні поживні речовини, а також вітаміни В₁, В₂, В₆. Його білки мають*

високий вміст амінокислот, а мікроелементів (кобальт, марганець, мідь, цинк, йод) у нерибних продуктах моря більше, ніж у м'ясі наземних тварин («Високий замок»); Якщо соціальні ситуації можна класифікувати за основними сферами діяльності людини (праця, навчання, дозвілля тощо), то життєвих ситуацій, в які ми потрапляємо безліч (В. Панок, с. 116); «Нагородою» служить щось цікаве, а не їстівне (звук дзвоника, яскрава річ, посмішка) (Г. Кост., с. 60). Своєрідні конструкції становлять вставлення дієслівних спонукальних речень, наприклад: Спочатку діти засвоюють слова, що стосуються дій, які виконуються дитиною і дорослим («дай ручки», «ляж», «відкрий ротик», «помиємо ручки», «будемо купатися») (Г. Кост., с. 64); Це прагнення [зрозуміти явища] виявляється і в численних запитаннях («чому?», «навіщо?», «для чого?» та ін.), характерних для дітей дошкільного віку (Г. Кост., с. 116).

Вставлені складнопідрядні речення у функції пояснення мають різну структуру: в одних пояснення стосується члена головної частини, а в інших – усієї головної частини. Пор., наприклад: У переліку – закон про імперативний мандат (норму, яку критикує Венеціанська комісія), і нова редакція закону про Кабмін... («Високий замок»); Ще 16 жовтня 2006 року пан Бойко дав розпорядження, щоб газ для нормативних потреб (тобто так званий технічний газ, який спалюється для прокачування російського газу по українській трубі до Європи) «Укртрансгаз» закуповував напряму в «УкрГаз-Енерго» («Дзеркало тижня»); Якщо чоловік і жінка мають протилежні особливості за якимсь показником, це може виявитися або у взаємному компенсуванні (один дозволяє собі поводитися не досить тактовно, бо інший не звертає на це уваги), або в постійних сутичках (В. Семич., с. 108); Минете церкву, а потім Куликами, Куликами (це куток на селі, де всі Кулики живуть) аж за містечко вийдете (О. В., с. 198); У тих точках площини P , куди хвилі приходять в однакових фазах (тобто з різницею ходу $\Delta r = k \lambda$, де k – будь-яке ціле число), вони підсилять одна одну (С. Гонч., с. 142). Пояснення у формі складнопідрядного речення

особливо продуктивні для вираження побіжних коментарів. Наприклад: *Співвідношення мотивів у дітей спочатку виникає в процесі спілкування з дорослими і під їх впливом (наприклад, скласти іграшки, щоб після цього піти на прогулянку), а далі і в предметних умовах (Г. Кост., с. 133); Побіч легенд користувалися великою популярністю в старій Україні короткі оповідання (наприклад, про пияка, котрого по смерті не всі святі не допускали до неба, аж упустив його св. Іван з огляду на свої слова про любов один до одного) та притчі, узяті зі святого Письма й старшого письменства або й самостійні (наприклад, про хміль) (М. Возн., с. 134); Відживлюючи прадавні міфи, які консолідують націю (як-ось оповідь про Андрія перевозданного з «Повісті минулих літ», котрий благословив київські гори), апелюючи до географічних і культурних реалій – символів України (стольний Київ, Сивоусий Дніпро, дзвони Лаври і Софії, рідні пісні), Тичина творить новітній міф про «молодий і дужий» народ у його творчому пориванні до самостояння (Б. Тих.³, с. 27).*

О.В. Галайбіда виділяє і такі реченнєві вставлені конструкції, які не можна визначити як певну структурну одиницю синтаксису. Це парентези, внутрішній компонент яких є сполученням слівосполучень, поєднаних між собою різними типами зв'язку, наприклад: *Це, звичайно, була страшенно наївна філософія, бо я тоді знайома була (і то поверхово!) тільки з Платоном (М. Хвил., с. 233) [33, с. 165].*

Сполучники та сполучення слів, які виражають пояснювальні відношення, входять до пояснювального вставленого компонента й іноді можуть стояти у кінці вставленої конструкції. Наприклад, *Антипов – то начальник санчастини 17-ї зони (Стус його згодом нарік Антипом, чортом тобто) (О. Орач, с. 321); Відповідь на це запитання дає міф про Деметру та її доньку Персефону (яку в римській міфології називали також Корою, Дівою тобто) (Д. Степ., с. 19).*

Речення зі вставленим пояснювальним компонентом – чи то членом, чи побудоване за схемою простого або складного речення, ніби ідентичне

основному, однак відрізняється наявністю предикації (основної або другорядної) й інтонаційним оформленням: виокремлюваною паузою, пониженим тоном, супровідним тонові основної частини, виділенням логічним наголосом тієї частини, яка презентує пояснення чи мотивацію події, стану, факту. На письмі вставлена конструкція, побудована за структурною схемою простого чи складного речення, завжди подається в дужках, які, за словами А.П. Загнітка, «найкраще передають факультативність вставлення» [71, с. 254], або рідше – тире. Наприклад: *Бюджетним коштом (тобто за податок працюючих тат і мам) відремонтують кабінети, змонтують там обладнання і... повісять замки* («Дзеркало тижня»); *Про це [знуцання] слідчим добре відомо, але... вони не звертають на те жодної уваги, бо – «все одно звідси» – **цебто з лабет НКВД** – ніхто ніколи не вийде, все це приречене на зламання, на брухт»* (І. Багр.², с. 142).

На думку А.П. Загнітка, вставні слова, словосполучення повністю марковані суб'єктивною модальністю, «вставлені конструкції корелюють з об'єктивною модальністю, вони постають носіями додаткових об'єктивних смислів, репрезентують окрему позицію» [71, с. 251].

За модально-оцінним значенням вставлений пояснювальний компонент може додатково вказувати: 1) на правдивість думок (*по правді сказати, чесно зізнатися, істинно сказати, правду мовити, прямо сказати*); 2) виражати невпевненість мовця відповідно до висловлювання дійсності (*так би мовити, можна сказати, приміром так сказати*); 3) вказувати на точніше вираження думки (*точніше сказати, ліпше сказати, власне кажучи, натуральніше сказати, справедливніше сказати, правильніше сказати*); 4) виражати подив, недовіру: *Виявляється, система ядерної безпеки має «засвідчувати гарантії стабільного розвитку 15 ядерних блоків в Україні і формувати перспективи розширення нової модерної доктрини ядерної енергетики» (як це – розширення доктрини, та ще й ядерної енергетики? – О.К.)* («Дзеркало тижня»); 5) передає значення висловлювання у пояснювальній частини

простіше, зрозуміліше (*просто сказати, ясніше сказати, виразніше сказати, легше сказати, прямо сказати*); б) виражає модальність персуазивну – повідомляє, кому належить висловлювання. За значенням такий пояснювальний вставлений компонент зближений із конструкціями, які вказують на джерело висловлювання (*по-нашому говорячи, по-тутешньому сказати, вимовити по-російськи, українською сказати*). Наприклад: *Одставний адмірал («броненосець», як він себе називав) почув небезпеку од такої розмови* (М. Коц.², с. 277); *Другий момент: про можливість другого видання «СС» («северо-донецкого съезда», як охрестили його російськомовні журналісти)* не те що на сайті Партії регіонів немає жодного натяку – на персональному сайті Голенка ще 12 листопада не дуло ані слова («Україна молода»); *Стоїть у мрійнім чеканні людина, а море гуркоче («грає» – як мовилось у піснях), і щось ніби магічне є в цих його вічних неспокоях, в нескінченних лисніючих під місяцем бурунах* (О. Гонч.¹, с. 215); *Батько – дідич, «українець польської культури», народник-«хлопоман» (як тоді казали), друг і однодумець великого другого хлопомана в історії нашої культури – історика й політичного діяча Володимира Антоновича* (Є. Мал.¹, с. 78).

Близькі до названих конструкцій речення, в яких вставлений компонент пов'язаний з певною частиною основного повідомлення у функції пояснення довідкового характеру (покликання на якесь джерело): *Ще одне «але» стосується «добре організованого парламентського лобі» (слова В. Ющенка), якому вигідний нинішній стан держзакупівель («Дзеркало тижня»); Тому тут достатньо вигідна позиція в одного з представників ринку (В & Н. – Прим. авт.), оскільки мейджори беруть на себе покриття видатків стосовно дублювання цих фільмів («Дзеркало тижня»)*. Вставлені конструкції цього типу вказують також на зміну способу вираження думок: на приєднувальний характер цієї частини висловлювання щодо попередньої (*до речі сказати*) або узагальнення до попереднього чи конкретніше висловлення і марковані словами *коротше, словом, одним словом*.

Для книжних стилів, особливо наукового, публіцистичного, властиві конструкції з пояснювальним компонентом, представленим цілим реченням, що введений переважно безсполучниково. Такий компонент може стосуватися як одного слова, так і всієї пояснюваної частини. Наприклад: *Закохані й так аматори романтичних пригод мали ідеальні умови, щоб виявити себе вповні, і досить часу (темп їзди був трохи швидший за волячий – 1000 кілометрів поїзд ішов п'ять годин)...* (І. Багр.², с. 44); *Вона ще не вміє розрізняти вчинки старших (що – добре, а що – погано), а відбиває стиль та спосіб життя дорослих у доступних для неї формах безпосередньо* (В. Семич.).

У розмовному та художньому мовленні поширені конструкції, в яких пояснювальний компонент презентує довідкові дані про спорідненість, свояцтво, родинні стосунки осіб: *...щоб моя Люда (Люда – це ваша, значить, дружина) могла так помилитися...* (О. В., с. 123); уточнює назви інших істот, понять тощо: *Там окунь заплямкає по-хижому – і рибки Розсиплються сріблястим водограєм, Тікаючи від нього: там норець (Пірнікоза, як кажуть наші діти) То білим виблискує грудьми, То щезне у воді, лиш розійдуться Круги широкі* (М. Рильськ., с. 190); назви житла і його частин: *До току відстань чимала, він тепер один у них, раніш було кілька токів (чи, як Чередниченко каже: гарманів), розкиданих по стегу, по бригадах, а тепер вирішили – хай буде один, центральний* (О. Гонч.¹, с. 62).

У вставлених конструкціях пояснювальний компонент інтерпретує різні шари лексики: професіоналізми: *Вони [відмінності] є, часто досить істотні, але майже не торкаються правил зображення певного сюжету чи особи (тобто іконографії) і сукупності засобів, за допомогою яких твориться образ (тобто стилістики)* (Д. Степ., с. 8); Друга обставина полягає в тому, що багато коливальних систем під час зовнішнього періодичного впливу на них «відгукуються» (резонують) на гармонічні коливання, частота яких наближається до частоти власних коливань системи (С. Гонч., с. 20); жаргонізми: *Переслухано всіх в'язнів, чи не чули*

підозреного гарчання, але тут директор сам наперед був певний, що всі ті переслухи зовсім даремні і що жоден в'язень не скаже правди, хоч би й мене чув щось таке, бо інакше товариші признають його «капусем» (**донощиком**) і будуть збиткувати його та докучати йому на кожному кроці (І. Фр., с. 299); архаїзми: *Отут і знайшовся безіменний герой, отрок* (**отроком називали водно і хлопця, і раба, полоненого**), який узявся перейти через стан печенігів (В. Шевч.¹, с. 258); діалектну лексику: *За два тижні «великий» – так вівчарі пошепки називали ведмедя – зарівав ще п'ять корів* (М. Коц., с. 223); *Вже два тижні маю [М. Куліш] в носі і, мабуть, в печінках страшеного «нашморка»* (**нежить, чи як там воно зветься**) (М. Кул., с. 512); іншомовні терміни: *Витрати на дублювання значно більші, ніж на озвучення. Це витрати і на гонорари акторам, і на адаптацію перекладу* (**так зване синхронне вкладення тексту – ліпсінг**) («Дзеркало тижня»); народнорозмовну лексику: *Спинився у Ялті* (**у Ялтах, як кажуть в Каланчаці**) (М. Кул., с. 543); *Я [М. Куліш] переїхав з «дачі»* (**вілли, як пишуть тепер в літературі**) *в город* (М. Кул., с. 509); неологізми: *Почав потроху, нишком вивчати хімію* (**хемію, як пишуть тепер**), *рефлексологію, астрономію* (М. Кул., с. 492); іншомовну: *Невелику частину своєї творчості він з нагоди свого 60-ліття представив виставкою Aními causa* (**з латинської – «Для приємності»**), яка триває у мистецькій галереї «Пори року» («Високий замок»).

Пояснювальний компонент може, як і в приєднувальних конструкціях, містити для адресата пояснення прихованого змісту, який має на увазі автор: *Окрім уміння створювати хороший настрій, ще одною незаперечною перевагою крихітних гвинтокрилих машин є відносна міцність, себто невдалі посадки* (**читай – падіння**), які для «серйозних моделей закінчувались би багатодоларовим ремонтом, «москіти» і їхні родичі найчастіше переживають стоїчно («Дзеркало тижня»); *Істотне зростання накладів і найменувань книжок* (65 % усіх видань уже україномовні), *помітне поліпшення якості оформлення та поліграфії, нарешті, зростання попиту на*

українську (*читай – українською мовою, а також видану в Україні*) літературу – усе це завдяки підтримці державі («Дзеркало тижня»); *Стоїть крісло, сидить ВІН [О. Мороз]: ліворуч грядка (тобто фракція) редисок, у центрі – кабачки, праворуч – цибуля пекуча («Високий замок»); Принаймі вона [Марія] одвезе йому гроші на від'їзд і з'ясує борги його [Опанаса Васильовича] в Гейдельберзі (себто візьме їх на себе) (О. Іван., с. 167); От сидить Сан Санич у кріслі на городі 30 вересня, дивиться на свої грядки (тобто виборців) і журиється: «Так, неврожайний видався рік для мене...» («Високий замок»).*

Крім розповідних конструкцій, функціонують також вставлені питальні конструкції «до себе», наприклад: *27 грудня Ю. Тимошенко в телефірі заявила відносно політики свого уряду в газовій галузі (чи свої політики?), що «ми будемо прогнозованими», зокрема для РФ і ЄС («Дзеркало тижня»), або звернені до адресата для роздуму: *Усі події, пов'язані з історією видання і обговорення (а точніше – цькування) роману дослідив Віталій Коваль у книзі «Собор» і навколо «собору» (О. Луц., с. 14), або є поясненням іншою мовою: *Виставу було дозволено, і все пішло «як за маслом» (по-російському «как по маслу») (М. Кул., с. 560); Але, звичайно, кожний вельможа потребує особисто відданого йому кодла (по-італійському мафії), а таку мафію організаційно найзручніше комплектувати саме з земляків (О. Орач, с. 267).***

Вставлене складнопідрядне речення може маркувати оцінний зміст висловленого в основній частині. Наприклад: *У 1964 р. помінялось вище партійне керівництво держави: Хрущова замінив Брежнєв, «свобода для українських митців закінчилась, починались масові арешти інакомислячих (тобто усіх, хто не прославляв, а «очорнював» радянську дійсність, був, за визначенням владних структур, «ідеологічним диверсантом» або ще гірше – «буржуазним націоналістом») (О. Луц., с. 15). Це може бути в оцінці адресанта характеристика чогось як несумісна з основною (структура підрядного допустового): *Данило в куфайці та гумових чоботях і Полька (хоча вже давно не Полька, а Палажка) теж у куфайці (Гр. Тют., с. 66).**

Ізоляція – вставність (інтонаційна при вимові та графічна на письмі) надає таким конструкціям деякої своєрідності у порівнянні з іншими пояснювальними конструкціями у межах основної предикативної одиниці. Слушно зазначає О.В. Галайбіда, що при знятті дужок (коми, тире) без будь-яких змін вставлена конструкція цілком може бути вписана в структуру основного речення, і тоді вона структурно сумісна з основною. Наприклад: *Ця ідея (описати початок реконструктивної доби) йому дуже сподобалася* (М. Хвил.); *Та й спинилось, уражена такою картиною: від клуні просто сюди на хлопців ішов ... сніп (колоссям донизу, гузирем догори)* (А. Гол., с. 384) [31, с. 165]. Якщо ж вставлена конструкція співвіднесена з основним реченням за допомогою асоціативного зв'язку, не маючи формальних засобів уведення її до складу основної, тоді вона є структурно несумісною: *Десь на півдні, на полтавській дорозі (Полтава, як відомо, від Красног Кута на південь), співають Варині богодухівські подружки* (М. Хв., с. 330). [Там само]. Ці міркування дослідника незаперечні. Варто тільки наголосити на тому, що в усному мовленні структурно й семантично реченнєві у лінійному розгортанні висловлення семантичні зв'язки пояснюваної і пояснювальної частин переважно наперед не мотивовані. Іллокуція, мотив пояснення виникає або з потреби порозуміння з адресатом, або асоціативних зв'язків у внутрішньому мовленні, що здатні передати писемні тексти. Саме у внутрішньому мовленні виникають конструкції, які не корелюють із семантичною основною частиною речення, а виражають емоційно-оцінний зміст. Наприклад: *У дворі на лівому боці [Лаври] архієрейський дім з хрестовиною, а на правій неспівмірка із будівлею церкви і келій дзвіничка, а далі другий дім – бозна-що – готель, у якому не буває жодного гостя* (М. Кост., с. 383).

Висновки до 4 розділу

Приєднувальні пояснювальні конструкції здатні виражати власне-пояснення, пояснення-уточнення, пояснення-виокремлення, пояснення-висновок, зумовлені наміром адресанта порозумітися з адресатом. Між пояснюваною (опорне речення) і пояснювальною (приєднувальне речення) частинами виникає змістова взаємозалежність: приєднувальна пояснювальна конструкція становить з опорним реченням єдине змістова ціле. При цьому обидві частини отримують особливе змістова навантаження як певний елемент думки, що може виникати під час її висловлювання як непередбачуваний, несподіваний для самого мовця. Але обидві частини висловлення взаємозумовлені авторською іллокуцією і самодостатні тільки в цій єдності. Приєднувальний пояснювальний компонент із функцією додаткового пояснення, уточнення, коментування, розгортання, конкретизації, ілюстрування пояснюваного компонента (слова, сполучення слів чи всього опорного речення) завжди маркований пояснювальними сполучниками: *тобто (цебто, себто), або, чи* та їх аналогами: *точніше, вірніше, словом, іншими словами, інакше, по-іншому, власне, отже* тощо, а вся синтаксична конструкція зумовлена стилем, жанром.

Вставлені конструкції з пояснювальними відношеннями утворюють речення складної семантичної структури, що репрезентують пропозитивний зміст у спосіб констатації певної інформації в основній частині та пояснення, уточнення (часто з оцінним значенням) якогось компонента чи всього повідомлення в цілому – у другій частині. Таке речення своєрідно репрезентує суб'єктивні наміри мовця щодо адресата мовлення в аспекті авторської інтерпретації повідомлюваного: засобом пояснення, уточнення, відсилання до відповідного джерела. Специфіка семантичної структури речень зі вставленим пояснювальним компонентом знаходить відображення у їхній синтаксичній структурі, у засобах морфологічного, синтаксичного та інтонаційного оформлення. Компонент / фрагмент основного речення (пояснюваний), перебуває зі вставленим (пояснювальним) компонентом у

семантичній співвідносності, але пояснення виникає побіжно, інформаційний зміст впливає з попереднього. Маркерами пояснювальних відношень у вставленій частині є засоби синтаксичного зв'язку: пояснювальні сполучники та їх аналоги. Показником синтаксичного зв'язку є також співвіднесеність граматичних форм дієслів-присудків, здатність займенникових слів вступати між собою в анафоричні відношення, використання вставних слів, словосполучень, речень для вираження модально-оцінних відтінків пояснювальних відношень. Пояснювальний вставлений компонент займає постпозицію або інтерпозицію залежно від того, чи пояснює якийсь член головної частини, чи всю головну частину в цілому. На відміну від вставних слів, словосполучень, речень, вставлені пояснювальні компоненти мають власну модальність та інтонаційне оформлення, що на письмі завжди позначають дужками.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз пояснювальних конструкцій, які реалізують семантико-синтаксичні відношення пояснення у структурі простого ускладненого, різних типів складних речень та в діалогічних і монологічних надфразних єдностях, дозволяє зробити висновки та узагальнення.

1. Семантичну категорію пояснення за онтологічною сутністю філософи і логіки визначають як особливу форму мислення, зумовлену потребою людського розуму в усьому пізнаваному знаходити причинові зв'язки, системність. Пояснення як універсальна категорія знаходить відображення і реалізацію в мовних засобах як мовна категорія, яка вбирає в себе елементи категорійної семантики та значення, властиві граматичній системі української мови у сфері вираження семантико-синтаксичних пояснювальних відношень. Науковий доробок вітчизняних і зарубіжних мовознавців із проблеми функціонування пояснювальних конструкцій засвідчує переважне потрактування їх як своєрідних побудов за синтаксичними зв'язками і відношеннями. Розбіжності в поглядах учених на їх інтерпретацію спостережено на основі нечіткої аргументації їхніх функцій, а саме: а) визначення поняття, закону тощо, б) з'ясування змісту, функцій, дії закону, наукових положень і в) пояснення як функції, спрямованої на взаєморозуміння між учасниками комунікації (тексту), що зумовлює віднесення до пояснювальних конструкцій і з'ясувальних речень, і з відокремленими обставинами, додатками тощо.

Категорія пояснення у лінгвістичному потрактуванні як операція інтерпретації (за Кантом), представлена кількома видами: визначення (ідентифікації), з'ясування, пояснення (власне-пояснення, пояснення-уточнення, пояснення-виокремлення, пояснення-висновок) та ін. Кожен із них знаходить різну реалізацію у семантико-синтаксичних відношеннях, що перебувають у неоднакових синтаксичних зв'язках у структурі речення. Категорія пояснення у мовному вираженні не належить морфологічному чи тільки синтаксичному рівням мови. Пояснення в мові виступає як одна із

функцій: назвати або пояснити предмет, явище, подію, іншими словами (власне-пояснення або ототожнення), уточнити думку (пояснення-уточнення), загальне через конкретні вияви його (загальне – часткове), виокремити із загалу (пояснення-виокремлення), узагальнити сказане (пояснення-висновок). Тобто пояснювальні відношення відображають функціонально-прагматичний аспект речення (висловлення) і текстових одиниць – діалогічних та надфразних єдностей.

2. Пояснювальні конструкції виділено на основі таких семантичних і структурних ознак:

а) структура речення (висловлення) двокомпонентна і складається з двох частин: пояснюваної і пояснювальної;

б) пояснювальний компонент виражає власне пояснювальні або пояснювальні з додатковими відтінками синтаксичні відношення;

в) пояснювальний компонент вступає в опосередкований пояснювальний зв'язок у структурі простого речення як ускладнений другоряднопредикативний або є результатом згортання предикативної частини складного речення;

г) пояснювальний компонент займає постпозицію щодо пояснюваного;

г) маркерами пояснювальних відношень є спеціалізовані на функції пояснення сполучники (*тобто, або, чи, а саме, як-от*), інші сполучні засоби (прислівники: *точніше, вірніше, певніше, більше, гірше, коротше, по-нашому, по-вуличному, по-модному*; вставні слова: *зокрема, особливо, головно, наприклад, як наприклад, скажімо, власне, властиво, отже*, частки: *навіть, пак, мовляв*; сполуки: *ба гірше, ба більше, а скорше, а швидше*; речення типу «це означає», «це те саме, що»; «так би мовити», «так би сказати», «точніше сказати», «йдеться про», «мова йде про») та ін.;

д) речення (висловлення) із пояснювальними відношеннями завжди дістають ускладнене інтонаційне оформлення (виділення в складі речення пояснювального компонента в окрему синтагму, підвищення / пониження

тону проголошення, виділення наголосом тощо) або самостійне інтонаційне оформлення як видільної чи вставленої конструкції.

Типи пояснювальних конструкцій: 1) просте речення, ускладнене апозитивним компонентом; 2) речення з однорідними членами та узагальнювальним словом, які виражають відношення «загальне – часткове»; складні речення: 3) складносурядні речення з пояснювальним компонентом; 4) складнопідрядні речення, в яких пояснювальний компонент (підрядну частину речення) приєднує до головної пояснювальний сполучник у єдності з підрядним сполучником; 5) безсполучникові складні речення із пояснювальними відношеннями; 6) багатоконпонентні складні речення з різними типами сполучникового і безсполучникового зв'язку та надфразні єдності; 7) речення з приєднувальним та вставленим пояснювальним компонентом.

Пояснювальні конструкції з погляду семантики, синтаксичної структури і прагматики (взаємодії суб'єктів комунікації) виявляють своєрідність, яка полягає в тому, що семантика пояснення знаходить реалізацію на двох рівнях – конструктивному (у конструкції, яка відповідає різновиду пояснювальних відношень) та актуальному членуванні висловлення, що відповідає намірові адресанта в певні моменти спілкування (діалогічного чи монологічного) уводити пояснювальні конструкції.

3. Своєрідність власне пояснювальних відношень, або тотожності, полягає в тому, що предмет, явище, поняття підлягають подвійному найменуванню. Домінантна друга назва ототожнена з першою (основною), однак функції їх різні: друга виконує функцію пояснення через предикативний зв'язок на семантичному рівні. Поняття тотожності із логічного погляду – це судження, в якому суб'єкт і предикат тотожні один одному, тобто предмет дійсності отримує подвійне найменування. У мові граматичним засобом вираження тотожності є синтаксичні конструкції визначення, або дефініції, головні члени яких переважно мають однакове морфологічне вираження формами іменних слів. У цих конструкціях легко

поміняти місцями суб'єкт і предикат на основі предикативних відношень між ними. Іншу функцію виконує апозитивний компонент, що постає на основі імпліцитно представленої пропозитивним предикатом ситуації у структурі речення із функцією ототожнення, але не дефініції об'єкта, а пояснення через вираження другорядної предикації.

Обґрунтована (чеськими, українськими) мовознавцями специфіка відокремленої прикладки як компонента, що являє собою відокремлену просту чи складну синтагму, співвідносну з тією в реченні, до якої входить означуване ім'я, доповнено характерними ознаками її як компонента із функцією пояснення. У функції пояснення апозитивний компонент завжди займає постпозицію і цим нагадує зв'язок предиката («другорядного присудка») з суб'єктом. Цей напівпредикативний зв'язок, за сучасними кваліфікаціями мовознавців, є опосередкованим: апозитивний компонент пов'язаний з ім'ям, який займає певну позицію в головній частині як згорнутий компонент, що дає другу назву. Ще одну особливість пояснювального апозитивного компонента становить функція пояснення-ототожнення, яка створює ілюзію збігу форми і синтаксичної ролі членів речення зі зв'язком узгодження. Визнання апозитивного компонента як опосередкованого спростовує цю ілюзію. Він виконує функцію пояснення, притому не передбаченого в структурній моделі простого речення, але такого, який може з'явитися у мовленні за наміром мовця висловитися іншими словами, зрозуміліше, з оцінно-емоційним відтінком, вказавши на якусь невідому співрозмовникові деталь.

Конструкції з апозитивним компонентом у функції пояснення, уведені сполучним засобом чи без нього (але завжди можна увести пояснювальний сполучник чи слова, спеціалізовані на пояснювальній функції), властиві живому уснорозмовному і художньому мовленню, меншою мірою – науковому із функцією уточнення, акцентування чи виділення певного положення або додаткової характеристики когось / чогось у публіцистиці.

4. Функцію пояснення «загальне – часткове» виконує пояснювальний компонент у структурі речення, ускладненого однорідними членами й узагальнювальним словом. Однорідні члени пов'язані між собою сурядним зв'язком та пояснювальним членом – підрядним (крім однорідних підметів, пов'язаних із присудком зв'язком координації). Пояснювальний компонент з'являється у разі уведення узагальнювального слова (назви абстрактного поняття, родового щодо видових та ін.) із функцією конкретизувати загальне поняття через конкретні значення однорідних членів.

Спостереження над пояснювальними конструкціями, що виражають відношення «загальне – часткове», дозволяє потвердити своєрідність зв'язку пояснювального компонента із пояснювальним узагальнювальним словом на рівні семантичному як поліпредикативних побудов, які на синтаксичному рівні становлять конструктивне й інтонаційне оформлення. Названі конструкції продуктивні в художньому тексті, а також в інших книжних стилях, переважно монологічного мовлення, коли є необхідність деталізувати поняття, явище, факт, подію тощо.

Пояснювальний компонент в усіх конструкціях простого ускладненого речення не дублює функції пояснюваного компонента, але виконує пояснювальну функцію. Передаючи згорнуту ситуацію, він виступає у тій самій формі, що й пояснюване слово.

5. Аналіз складних синтаксичних конструкцій з пояснювальними відношеннями засвідчує своєрідність кожного типу речень з пояснювальними відношеннями. До спільних ознак належать: двокомпонентність конструкції з постійною постпозицією пояснювальної частини, наявність пояснювальних сполучних засобів, спеціалізованих на вираженні пояснювальних відношень, що відбивають характер змістового паралелізму й одночасно формальну залежність другої частини від першої. Досить виразно представлена сфера функціонування пояснювальних складносурядних речень у книжних стилях української мови: у наукових текстах пояснення зумовлено потребою дефініції понять, термінів,

тлумачення наукових положень, з'ясування сутності явищ, причинових зв'язків тощо. Дескриптивне пояснення характерне для дисертаційних досліджень, монографічних праць; у підручниках пояснення може бути вербалізоване у формі опису, роз'яснення, доведення закону, теореми, приведення ілюстрацій, схем, моделювання як результат дослідження. У публіцистичному стилі, де переважає раціоналізм, а інтенції автора спрямовані на розуміння прочитаного реципієнтом та досягнення авторської мети, пояснення має «пропагандистський» характер, що реалізує насамперед прагматичну функцію мови.

Складнопідрядні конструкції з пояснювальними відношеннями виявляють специфіку з погляду комунікативної настанови адресата й організації їх складу. Пояснювальний компонент, уведений у речення з функцією поширення інформації, уточнення, або деталізації сполучником *тобто* (*цебто, себто*), формально стає підрядною частиною до основної (або його члена). Пояснювальні конструкції творяться за допомогою займенникових сполучних слів й утворюють із пояснювальним сполучником комплексний засіб вираження пояснювальних відношень (*тобто хто / що; тобто це; тобто який / яка, яке, які; тобто коли; тобто, як; тобто, якщо; тобто чи; точніше ті, що; власне того, що; а саме, що; отже, якщо; отже, коли; словом, коли* та ін.). Речення з пояснювальним компонентом, уведеним словосполученням типу *а це означає (засвідчує), що; треба думати, що; виходить, що; виходить, як; виходить, де; виходить, в чому; виходить, на чому* та ін., поширені в науковому мовленні, де поєднують функцію пояснення із функцією з'ясування; у публіцистиці вони продуктивні як засоби емоційно-експресивного впливу на читача, переконання, пропагування певних ідей. Для розмовного мовлення властиві конструкції із пояснювальним компонентом, уведеним сполукою *виходить, що* (*там; де; тоді; коли; так* та ін.), які активізують слухача в процесі діалогу.

Безсполучникові складні речення з пояснювальними відношеннями виявляють своєрідність у тому, що тільки частково співвідносні зі

сполучниковими складносурядними і складнопідрядними. У багатьох випадках до безсполучникового речення або не можна увести сполучник сурядності чи підрядності, або якщо увести його, то зміниться характер семантико-синтаксичних відношень на невласне-пояснення. У такій конструкції контекст містить імпліцитний компонент в опорній частині, який опосередковує зв'язок між двома ситуаціями: уведений пояснювальний компонент, що описує другу ситуацію, контекстно характеризує реакцію особи на цю ситуацію і зумовлений нею емоційний стан. Тобто на пояснювальне відношення нашаровано причиново-наслідкові відношення. Такі безсполучникові конструкції властиві розмовному діалогічному мовленню та художнім текстам як трансформовані з уснорозмовного мовлення у діалоги персонажів.

Різні типи пояснювальних конструкцій, побудованих за схемою безсполучникового складного речення, передають особливості книжних стилів.

Діалогічні єдності в уснорозмовному спілкуванні загалом виконують функцію пояснення, уточнення попередніх реплік як засіб взаєморозуміння.

У складному синтаксичному цілому як текстовому знакові переплітаються різноманітні зв'язки, відношення, відображено складні мислительні процеси, спрямування автора на компресію мовних засобів тощо. У теоретичному тексті переважає орієнтація на логіку викладу матеріалу, обґрунтованість авторської позиції, а не на комунікативне порозуміння з адресатом. Така текстотвірна функція пояснювальних конструкцій відрізняє книжні стилі від уснорозмовного.

Пояснювальні конструкції неоднаково реалізують семантику пояснення у діалогічних та в монологічних єдностях. Пояснювальні відношення у надфразних єдностях теоретичного тексту виразно виступають на фоні тематичного зв'язку його частин, де основній відведена провідна роль: вона «підказує», якою має бути висновкова частина.

У діалогічному і монологічному мовленні надфразні єдності є актуалізованими одиницями мовлення із властивими їм багатоплановими відношеннями, з-поміж яких виявляють функціональну своєрідність пояснювальні відношення, але з різною акцентуацією змісту висловлення адресантом у формах усного розмовного і книжного мовлення. Узагальнювальна функція пояснення спрямована на авторську оцінку інформації, представленій в основній частині. Пояснювальний компонент у надфразній єдності реалізує пояснювально-висновкові відношення на основі семантичного і синтаксичного зв'язку з опорною частиною – попередніми висловленнями. Структурна і семантична співвіднесеність висновкового пояснення з усіма частинами тексту знаходить вираження у різних мовних засобах: лексичного і семантичного повтору, в анафоричних засобах, у сполучниках і вставних словах та виразах, спеціалізованих на функції діалогізації, підведення підсумку, в інтонаційному оформленні, що відображає текстотвірну функцію надфразної єдності.

б. Приєднувальні пояснювальні конструкції мають своєрідні, тільки їм властиві змістові, граматичні та ритмомелодійні ознаки. За змістом приєднувальні пояснювальні конструкції максимально залежать від контексту, від змісту попереднього, структурно опорного речення. З ним вони тісно пов'язані, а тому без опорної частини можуть сприйматися як недостатні в змістовому відношенні. За характером вираження пояснювальних відношень функціонує кілька типів приєднувальних пояснювальних конструкцій: 1) *власне пояснювальні*, приєднані до основного речення сполучником *тобто* (*цебто, себто*); 2) *пояснювально-уточнювальні*, приєднані сполучником *тобто* та словами типу *точніше, вірніше, коротше* тощо, що конкретизують зміст основного висловлювання способом точнішого формулювання думки і 3) *приєднувальні конструкції виокремлення* із додатковою функцією підсилення якоїсь деталі, ілюстрації попереднього викладу, маркерами, крім сполучника *тобто*, є також слова *наприклад, скажімо, особливо, передусім, головню* та ін; 4) *приєднувальні*

конструкції *пояснювально-висновкові*, здебільшого марковані сполучними засобами: *словом, одне слово, отже*.

Приєднувальний пояснювальний компонент може являти собою член речення або структуру простого чи складного речення.

Особливістю вставлених пояснювальних конструкцій є вираження функції аргументації або деталізації висловленого судження, описаної події тощо. Загалом вставленим конструкціям властива семантична співвіднесеність з основним реченням, у структуру якого уведено пояснювальний компонент за допомогою сполучних засобів: *тобто, цебто, себто, або, як-от, як-ось, наприклад, як наприклад, особливо, а особливо, зокрема, передусім, головню, скажімо, до того ж, або радше, власне, точніше, правильно, так називають (казали, мовилось, охрестили, пишуть та ін.)*. У ролі вставних слів вони здатні виражати функцію пояснення як побіжного зауваження, але частіше репрезентують пояснення як деталізацію висловленого змісту. Пояснювальні вставлені конструкції зближені з тими вставленими, які подають побіжні зауваження без пояснень, введені словами *між іншим, до речі, треба сказати, а між тим* та ін., що переважно не пов'язані із попереднім висловленням і в діалогічному мовленні зумовлені наміром адресанта розширити межі теми розмови, зацікавити певними подробицями адресата.

У функціонально-змістовому плані приєднувальні і вставлені компоненти відрізняються від усіх інших характером уведення їх до структури висловлення як функціонально-прагматичних актуалізованих компонентів, що виражають пояснення з додатковими нашаруваннями апелятивних, експресивно-емоційних, оцінних та ін. відтінків (вставлені конструкції) або одночасно й зосереджують увагу адресата на виокремленому фрагменті повідомлення (переважно приєднувальні пояснювальні конструкції).

Приєднувальні і вставлені конструкції з пояснювальним компонентом у мовленні завжди стилістично марковані, виявляють жанрову специфіку.

Своєрідність приєднувальних і вставлених конструкцій із пояснювальними відношеннями знаходить відображення і в просодичних засобах їхнього оформлення (у паузації, більш або менш самостійному інтонаційному оформленні).

Отже, залежно від стилю, жанру мовлення пояснювальні конструкції по-різному представляють семантику пояснення за правилами граматики української мови. Зумовлені настановою адресанта на порозуміння з адресатом у процесі лінійного розгортання актів спілкування, вони виконують різні функції, які в системі мови знаходять відображення у різних типах пояснювальних речень.

Пояснювальні конструкції у дискурсивно-комунікативній рамці висловлення виконують функції індикаторів різних аспектів його: членування дискурсу (виділення його частин), забезпечення каналу зв'язку (ясності висловлення), уточнення, виправлення, внесення додаткових нашарувань семантики пояснення в організацію мовлення. Семантика пояснення є відображенням не тільки і не стільки предметної ситуації, як мовленнєвої, репрезентованої прагматичною функцією синтаксичних конструкцій – забезпечити успішність актів мовлення.

На перспективу важливим об'єктом вивчення має бути опис мовленнєвих ситуацій стосовно різних сфер уживання пояснювальних конструкцій та вивчення просодичних засобів їхнього оформлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. **Адмони В.Г.** Грамматика и текст / В.Г. Адмони // Вопросы языкознания. – 1985. – № 1. – С. 63 – 69.
2. **Алексеева С.Г.** Місце пояснювальних конструкцій у системі відношень сурядності та підрядності / С.Г. Алексеева // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української літературної мови. – Вип. 2. – К., 2006. – С. 54 – 58.
3. **Алефиренко Н.Ф.** Спорные проблемы семантики : [монография] / Николай Федорович Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
4. **Андерш И.Ф.** Структурно-семантическая типология простого предложения / на материале глагальных предложений современных чешского и украинского литературных языков : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.03 «Славянские языки» / И.Ф. Андерш. – К., 1987. – 33 с.
5. **Андромонова Н.А.** Бессоюзные конструкции со второй частью, выполняющей комментирующе-оценочную функцию / Н.А. Андромонова // Вопросы синтаксиса русского языка : Ученые записки. – Краснодар : Изд-во Краснодарского ун-та, 1965. – С. 275 – 287.
6. **Арват Н.Н.** Семантическая структура простого предложения в современном русском языке / Нинель Николаевна Арват. – К. : Вища школа, 1994. – 160 с.
7. **Арполенко Г.П.** Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові / Г.П. Арполенко, В.П. Забеліна. – К. : Наукова думка, 1982. – 132 с.
8. **Аругюнова Н.Д.** Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы / Нина Давидовна Аругюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.

9. **Бабайцева В.В.** Предложение как многоаспектная единица языка и речи / В.В. Бабайцева // Русский язык в школе. – 1984. – № 3. – С. 78 – 82.
10. **Бабайцева В.В.** Русский язык : Синтаксис и пунктуация / Вера Васильевна Бабайцева. – М. : Просвещение, 1979. – 269 с.
11. **Багмут А.И.** Структура и функционально-семантический аспект интонации простого повествовательного предложения в славянских языках : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.03 «Славянские языки» / А.И. Багмут. – М., 1980. – 47 с.
12. **Бацевич Ф.С.** Основы комунікативної лінгвістики : [підручник] / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 342 с.
13. **Бевзенко С.П.** Структура складного речення в українській мові : [навч. посіб.] / Степан Пилипович Бевзенко. – К., 1987. – 79 с.
14. **Белошапкова В.А.** Сложные предложения в современном русском языке : Некоторые вопросы теории / Вера Арсеньевна Белошапкова. – М. : Просвещение, 1967. – 160 с.
15. **Белошапкова В.А.** Современный русский язык : Синтаксис : [учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов] / Вера Арсеньевна Белошапкова. – М. : Высш. шк., 1977. – 248 с.
16. **Белянин В.П.** Психолінгвістика : [учебник] / Валерий Павлович Белянин . – [2-е изд.]. – М. : Флинта, 2004. – 232 с.
17. **Богдан С.К.** Языковые средства выражения авторского комментария в научном тексте : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / С.К. Богдан. – К., 1988. – 24 с.
18. **Бронська А.А.** Про синтаксичні відношення у безсполучникових складних реченнях / А.А. Бронська // Мовознавство. – 1973. – № 6. – С. 55 – 63.
19. **Будько М.В.** Семантико-синтаксическая структура простого осложненного предложения : автореф. дисс. на соискание учен.

- степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / М.В. Будько. – К., 1992. – 16 с.
20. **Булаховский Л.А.** Курс русского литературного языка : [учеб. пособие для студентов филологич. фак. ун-тов и фак. языка и литературы пед. ин-тов УРСР]. – Т. 1 – 2, (Исторический комментарий). – [4-е, испр. и доп. изд.] / Леонид Арсеньевич Булаховский. – К. : Рад. школа, 1953. – 436 с.
21. **Валгина Н.С.** Бессоюзные присоединительные конструкции в современном русском языке / Н.С. Валгина // Русский язык в школе, 1958. – № 5. – С. 40 – 46.
22. **Валгина Н.С.** Современный русский язык : [учеб. для филол. спец. вузов] / Н.С. Валгина, Д.Э. Розенталь, М.И. Фомина. – [5-е изд., перераб.]. – М. : Высш. шк., 1987. – 480 с.
23. **Валимова Г.В.** О соотношении семантической и формальной структуры предложения / Г.В. Валимова // Семантическая структура предложения : [сб. статей Сев. / Кавк. науч. центр высш. школы / отв. ред. Г.В. Валимова]. – Ростов н / Д. : Изд – во Рост. ун-та, 1978. – С. 20 – 29.
24. **Варлакова Г.С.** Причинно-следственные и сопоставительные отношения и средства их выражения в бессоюзных сложных предложениях пословиц / Г.С. Варлакова // Изв. Крымск. пед. ин-та. – Т. XXXIII. – 1959. – С. 62 – 63.
25. **Вахек Й.** Письменный язык и печатный язык / Йозеф Вахек // Пражский лингвистический кружок : [сб. статей / сост., ред. и предисл. Н.А. Кондрашова]. – М. : Прогресс, 1967. – С. 535 – 543.
26. **Виноградов В.В.** Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Поттебни и Фортунатова) / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Изд-во МГУ, 1958. – 400 с.
27. **Вихованець І.Р.** Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / Іван Романович Вихованець – К. : Либідь, 1992. – 224 с.

28. **Вихованець І.Р.** Нариси з функціонального синтаксису української мови [Текст] / Іван Романович Вихованець – К. : Наукова думка, 1993. – 368 с.
29. **Вихованець І.Р.** Семантико-синтаксична структура речення / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.
30. **Вихованець І.Р.** Теоретична морфологія української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
31. **Гак В.Г.** Высказывание и ситуация / В.Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1973. – С. 349 – 372.
32. **Гак В.Г.** Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис / Владимир Григорьевич Гак . – М. : Высш. шк., 1986. – 221 с.
33. **Галайбіда О.В.** Функціональні характеристики вставлених конструкцій / О.В. Галайбіда // Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського : Наукові записки. Серія : Філологія. – Вип. 10. Т. 1. – Вінниця, 2008. – С. 161 – 166.
34. **Галкина-Федорук Е.М.** Современный русский язык: Синтаксис : [учеб. пособие для пед. ин-тов] / Е.М. Галкина-Федорук, К.В. Горшкова, К.В. Шанский. – М. : Учпедгиз, 1958. – 199 с.
35. **Гальона Н.П.** Функції модальних часток / Н.П. Гальона // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 11. – С. 23 – 27.
36. **Ганиш Є.Г.** Відокремлення як проблема комунікативно-прагматичного синтаксису : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Є.Г. Ганиш. – К., 1993. – 20 с.
37. **Гвоздев А.Н.** Очерки по стилистики русского языка / Александр Николаевич Гвоздев. – [3-е изд.]. – М. : Просвещение, 1965. – 408 с.
38. **Герман К.Ф.** Структурно-семантичний аналіз складносурядних речень сучасної української мови / Кость Федорович Герман. – Чернівці : Чернівецький ДУ, 1973. – 53 с.

39. **Глазова С.М.** Пояснення в текстовому відрізку / С.М. Глазова // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Мовознавство. – Тернопіль : ТНПУ, 2004. – 2 (12). – С. 209 – 216.
40. **Глазова С.М.** Пояснювальне відношення в складному синтаксичному цілому / С.М. Глазова // Матеріали науково-практичної конференції [«Загальні питання філології»]. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. – С. 96 – 98.
41. **Глазова С.М.** Пояснювальні конструкції в діловому мовленні : особливості структури і функціонування / С.М. Глазова // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць / за заг. ред. Л.А. Лисиченко]. – Х., 2004. – Вип. 14. – С. 71 – 76.
42. **Глазова С.М.** Пояснювально-ототожнювальні конструкції в українській мові : семантика, граматики, прагматика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С.М. Глазова. – Х., 2005. – 20 с.
43. **Глазова С.М.** Пояснювально-ототожнювальні конструкції в українській мові : семантика, граматики, прагматика : дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Світлана Михайлівна Глазова. – Х., 2005. – 220 с.
44. **Глушкова Г.М.** Структурно-семантичні типи сурядності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г.М. Глушкова. – Дніпропетровськ, 1998. – 16 с.
45. **Горбунова Л.Г.** Синтаксические связи в бессоюзных сложных предложениях / Л.Г. Горбунова // Научные доклады высшей школы : Филологические науки. – 1975. – № 1. – С. 74 – 82.
46. **Горголюк Н.Г.** Речення тотожності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.Г. Горголюк. К. – 2005. – 20 с.

47. **Городенська К.Г.** Дери́вація синтаксичних одиниць / Катерина Григорівна Городенська. – К. : Наукова думка, 1991. – 192 с.
48. **Граматика** современного русского литературного языка / [отв. ред. Н.Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1970. – 767 с.
49. **Гребенщикова Н.С.** История союзного оформления пояснительных отношений в русском языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык» / Н.С. Гребенщикова. – М., 1977. – 11 с.
50. **Греч Н.И.** Практическая русская грамматика / Николай Иванович Греч. – СПб. : Типография Н. Греча, 1827. – 587 с.
51. **Грипас Н.Я.** Складні багатокомпонентні речення з різними засобами і типами зв'язку в поетичному мовленні П. Грабовського [Текст] : (Формально-граматичний аспект) / Н.Я. Грипас // Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. праць / відп. ред. А.П. Грищенко]. – К. : НПУ, 2001. – С. 186 – 190.
52. **Грицина В.І.** Вставлені конструкції як елемент інфраструктури речення у публіцистичних текстах / В.І. Грицина // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку : [зб. наук. праць, присвячений пам'яті професора С.П. Самійленка] : Ч. 2. – Запоріжжя : ЗДУ, 1996. – № 2. – С. 128 – 132.
53. **Грицина В.І.** Інфраструктура речень публіцистичного стилю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В.І. Грицина. – Запоріжжя, 2002. – 20 с.
54. **Грищенко А.П.** Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові / Арнольд Панасович Грищенко. – К. : Наукова думка, 1969. – 155 с.
55. **Гудінова І.Л.** Формування когнітивних операцій розуміння тексту / І.Л. Гудінова // Мова і культура. – Вип. 6. Т. 3. – К., 2003. – С. 54 – 60.
56. **Данеш Ф.** Пражские исследования в области структурной грамматики на современном этапе / Фр. Данеш, Й. Вахек // Пражский

- лінгвістический кружок : [сб. статей / сост., ред. и предисл. Н.А. Кондрашова]. – М. : Прогресс, 1967. – С. 325 – 337.
57. **Дейк Т.А.** Язык. Познание. Коммуникация : [сб. работ / сост. В.В. Петрова ; пер. с англ. яз. под ред. В.И. Герасимова ; вступ. ст. Ю.Н. Караулова, В.В. Петрова] / А. Тойн ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 310 с.
58. **Демьянков В.З.** «Теория речевых актов» в контексте современной зарубежной лингвистической литературы / В.З. Демьянков // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. – М. : Прогресс, 1986. – С. 223 – 235.
59. **Долгова О.В.** Синтаксис как наука о построении речи : [учеб. пособие для студ-тов пед. ин-тов] / Ольга Викторовна Долгова. – М. : Высш. шк., 1980. – 191 с.
60. **Дорошенко С.І.** Безполучникові складні речення у стилях мови / С.І. Дорошенко // Українська мова і література в школі. – 1980. – № 5. – С. 77 – 80.
61. **Дорошенко С.І.** Складні безполучникові конструкції в сучасній українській мові / Сергій Іванович Дорошенко. – Харків : Вища школа, 1980. – 152 с.
62. **Дорошенко С.І.** Складні безполучникові речення як окремий тип складних конструкцій / С.І. Дорошенко // Мовознавство. – 1987. – № 1. – С. 47 – 50.
63. **Дротянко Л.Г.** Кореляція інтеракції та герменевтики в процесі дослідження тексту (філософський аспект) / Л.Г. Дротянко // Мова і культура. – Вып. 6. – К., 2003. – С. 230 – 236.
64. **Дротянко Л.Г.** Філософські проблеми мовознавства / Любов Григорівна Дротянко. – [2-ге вид.]. – К. : Вид. центр. КНЛУ, 2002. – 161 с.

65. **Дудик П.С.** Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / Петро Семенович Дудик. – К. : Наукова думка, 1973. – 288 с.
66. **Ефимов А.И.** Стилистика русского языка / Александр Иванович Ефимов. – М. : Просвещение, 1969. – 262 с.
67. **Єрмоленко С.Я.** Синтаксис і стилістична семантика / Світлана Яківна Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1982. – 210 с.
68. **Жайворонюк В.В.** Сложноподсоединительные конструкции в украинской усной и письменной литературной речи : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / В.В. Жайворонюк. – К., 1970. – 25 с.
69. **Загнітко А.П.** Глибина вставленості у структурі сучасного українського речення / А.П. Загнітко // Филологические исследования : [зб. наук. праць]. – Вып. 1. – Донецьк : Юго-Восток, 2000. – С. 232 – 244.
70. **Загнітко А.П.** Сучасна українська літературна мова. Синтаксис словосполучення і простого речення : [теоретико-навчальний комплекс] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 1993. – 175 с.
71. **Загнітко А.П.** Теоретична граматики української мови : Синтаксис : [монографія] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
72. **Загнітко А.П.** Теорія сучасного синтаксису / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с.
73. **Загревський С.І.** Безсполучникові складні речення з пояснювальним компонентом у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С.І. Загревський. – Х., 1999. – 20 с.
74. **Загревський С.І.** Проблеми вивчення безсполучникових складних речень з пояснювальним компонентом : матеріали Міжнародної

- конференції [«Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур»] : у 2 т. / С.І. Загrevський. – Дніпропетровськ : Поліграфіст, 1997. – Т.1. Ч. 1. – С. 40 – 44.
75. **Заикин Г.С.** Прагматические средства исходной и ответной реплик в диалогическом единстве «общий вопрос – ответ» / Г.С. Заикин // Высказывание и дискурс в прагмалингвистическом аспекте : [сб. науч. тр. / редкол. : Г.Г. Почепцов (отв. ред.) и др.]. – К., 1989. – С. 41 – 44.
76. **Зильберт Б.А.** Социопсихолингвистическое исследование текстов радио, телевидения, газеты / Борис Александрович Зильберт / [под ред. В.Г. Костомарова]. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1986. – 211 с.
77. **Золотова Г.А.** Коммуникативная грамматика русского языка / Г.А. Золотова, Н.К. Ониненко, М.Ю. Сидорова / Институт русского языка им. В.В. Виноградова, Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Филологический факультет. – М., 1998. – 528 с.
78. **Золотова Г.А.** Синтаксис и стилистика / Галина Александровна Золотова. – М. : Наука, 1976. – 317 с.
79. **Іваненко С.В.** Поліфонія тексту / Світлана Михайлівна Іваненко. – К. : Видав. центр КДЛУ, 1999. – 318 с.
80. **Іванушкина П.Ф.** Бессоюзные пояснительные предложения в современном русском литературном языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / П.Ф. Иванушкина. – М., 1973. – 23 с.
81. **Іванушкина П.Ф.** Структурно-семантические разновидности бессоюзных сложных пояснительных предложений / П.Ф. Иванушкина // Русский язык. Лексико-синтаксические исследования : [сб. трудов]. – Вып. УІ. – Ставрополь : Ставроп. гос. пед. ин-т, 1974. – С. 67 – 81.
82. **Кадомцева Л.О.** Про принципи і методи класифікації безсполучникових речень у сучасній українській мові / Л.О. Кадомцева // Дослідження з української та російської мов. – К. : Наукова думка, 1964. – С. 48 – 62.

83. **Кадомцева Л.О.** Українська мова. Синтаксис простого речення : [посіб. для студентів філол. фак. ун-тів] / Лариса Олександрівна Кадомцева. – К. : Вища школа, 1985. – 127 с.
84. **Кадомцева Л.О.** Ускладнення структури простого речення (синтаксис, семантика, функції) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.О. Кадомцева. – К., 1992. – 32 с.
85. **Каранська М.У.** Особливості складного речення в усній формі літературної мови / М.У. Каранська // Усне українське літературне мовлення. – К. : Наукова думка, 1967. – С. 249 – 251.
86. **Каранська М.У.** Синтаксис сучасної української літературної мови : [навч. посіб.] / Марія Устимівна Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.
87. **Каратаева Э.И.** К вопросу о бессоюзном подчинении / Э.И. Каратаева // Русский язык в школе. – 1991. – № 3. – С. 23 – 27.
88. **Карпенко Н.В.** Пояснення і розуміння в сучасній парадигмі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.09 «Філософія науки» / Н.В. Карпенко. – Чернівці, 1999. – 18 с.
89. **Карпенко Н.В.** Пояснення і розуміння в сучасній парадигмі : дис. канд. філос. наук : спец. 09.00.09 «Філософія науки» / Наталія Василівна Карпенко. – Чернівці, 1999. – 178 с.
90. **Карпусь Л.Б.** Інтонаційні ознаки одного з ускладнених комунікативних типів висловлення в українській мові / Л.Б. Карпусь // Структура і функціонування мови. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 49 – 54.
91. **Квитко И.С.** Термин в научном документе / Ирина Самойловна Квитко. – Львов : Вища школа, 1976. – 127 с.
92. **Кирпичникова Н.В.** Бессоюзные сложные предложения с конкретизацией местоимения / Н.В. Кирпичникова // Исследования по славянской филологии : [сб. науч. трудов, посвященный памяти

- В.В. Виноградова]. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1974. – С. 135 – 143.
93. **Кирпичникова Н.В.** Бессоюзные сложные предложения, в которых вторая часть поясняет одно из слов первой части / Н.В. Кирпичникова // Русский язык в школе. – 1956. – № 6. – С. 30 – 35.
94. **Кирпичникова Н.В.** О синтаксическом термине пояснение / Н.В. Кирпичникова // Исследования по современному русскому языку : [сб. статей]. – М. : Изд-во МГУ, 1970. – С. 96 – 112.
95. **Ключковський Б.Г.** Прикладка і сполучення неприкладкового характеру / Б.Г. Ключковський // Українська мова і література в школі. – 1976. – № 2. – С. 20 – 29.
96. **Кобозева И.М.** Лингвистическая семантика : [учебник] / Ирина Михайловна Кобозева. – [2-е изд.] – М. : Елиторная УРСС, 2004. – 352 с.
97. **Коваль А.П.** Науковий стиль української літературної мови. Структура наукового стилю / Алла Петрівна Коваль. – К. : Вид-во Київського університету, 1970. – 306 с.
98. **Ковальова Т.А.** Діалогічне мовлення в художній літературі крізь призму сучасної лінгвістики / Т.А. Ковальова // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : [зб. наук. праць / ред. Н. Корбозерова]. – К. – С. 74 – 80.
99. **Ковальчук Н.С.** Синтаксическая структура предложения в информационных текстах / на материале украинских газет, радио и телевидения : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / Н.С. Ковальчук. – Дніпропетровськ, 1980. – 21 с.
100. **Кожина М.Н.** Стилистика русского языка : [учеб. для вузов по спец. № 2101 «Русский язык и литература»] / Маргарита Николаевна Кожина. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1993. – 223 с.

101. **Колісник О.П.** Семантична структура пояснювальних поліпредикативних конструкцій із сполучниковим зв'язком / О.П. Колісник // Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського : Наукові записки. Серія : Філологія. – Вип. 10. Т. 1. – Вінниця, 2008. – С. 200 – 206.
102. **Колоїд Ж.В.** Структурно-функціональні різновиди усталених конструкцій у мові публіцистики Сергія Єфремова : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ж.В. Колоїд. – Дніпропетровськ, 1996. – 24 с.
103. **Колосова Т.А.** О принципах классификации сложных предложений / Т.А. Колосова, М.И. Черемисина // Вопросы языкознания. – 1984. – № 6. – С. 69 – 80.
104. **Колшанский Г.В.** Грамматическая функция обособления членов предложения / Г.В. Колшанский // Научные доклады высшей школы : Филологические науки. – 1962. – № 1. – С. 31 – 41.
105. **Колшанский Г.В.** Коммуникативная функция и структура языка / Геннадий Владимирович Колшанский. – [3-е изд.]. – М. : URSS. ЛКИ, 2007. – 174 с.
106. **Колшанский Г.В.** Контекстная семантика / Геннадий Владимирович Колшанский. – М. : Наука, 1980. – 149 с.
107. **Колшанский Г.В.** Некоторые вопросы семантики языка в гносологическом аспекте / Г.В. Колшанский // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 5 – 31.
108. **Кононенко В.И.** Системно-синтаксические связи в синтаксисе русского и украинского языков / Виталий Иванович Кононенко. – К. : Вища школа, 1976. – 208 с.
109. **Конюхова Л.І.** Явище парцеляції в мові сучасних засобів масової комунікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.І. Конюхова. – Львів, 1999. – 17 с.

110. **Коржинек И.М.** К вопросу о языке и речи / И.М. Коржинек // Пражский лингвистический кружок : [сб. статей. / сост., ред. и предисл. Н.А. Кондрашова]. – М. : Прогресс, 1967. – С. 317 – 324.
111. **Королев А.П.** Функционально-семантическая общность и структурная соотносительность предложений тождества и пояснительных конструкций, выражающих дефиниции : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А.П. Королев. – Куйбышев, 1973. – 27 с.
112. **Коцюбовська Г.А.** Приєднувальні конструкції із вставними словами в ролі засобів зв'язку / Г.А. Коцюбовська // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції [«Загальні питання філології»]. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. – С. 136 – 139.
113. **Коцюбовська Г.А.** Приєднувальні конструкції : функціонально-текстовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г.А. Коцюбовська. – Д., 2002. – 16 с.
114. **Коцюбовська Г.А.** Про деякі особливості приєднувальних конструкцій / Г.А. Коцюбовська // Дослідження з лексикології і граматики української мови : [зб. наук. праць]. – Дніпропетровськ, 1999. – С. 66 – 72.
115. **Кротевич Є.В.** Будова складнопідрядного речення в сучасній українській мові / Є.В. Кротевич // Українська мова і література в школі. – 1952. – № 1. – С. 17 – 29.
116. **Крючков С.Е.** О присоединительных связях в современном русском языке / С.Е. Крючков // Вопросы синтаксиса современного русского языка : [сб. науч. трудов / под ред. В.В. Виноградова]. – М. : Учпедгиз, 1950. – 410 с.
117. **Крючков С.Е.** Современный русский язык : Синтаксис сложного предложения : [учеб. пособие для филол. фак. пед. ин-тов] / С.Е. Крючков, Л.Ю. Максимов. – М. : Просвещение, 1969. – 192 с.

118. **Кузнецова О.Я.** Подчинительные, пояснительные и присоединительные отношения между частями сложноподчиненного предложения / О.Я. Кузнецова // Краткие очерки по русскому языку : [материалы науч.-метод. конференции объединения кафедр рус. яз. вузов Центр.-Черноземной зоны] – Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1964. – С. 56 – 62.
119. **Кузнецов С.Н.** Теоретическая грамматика датского языка. Синтаксис / Сергей Николаевич Кузнецов. – М. : Наука, 1984. – 224 с.
120. **Кулагин А.Ф.** Об отношении бессоюзных сложных предложений к категориям сочинения и подчинения / А.Ф. Кулагин // Научные доклады высшей школы : Филологические науки. – 1974. – № 6. – С. 82 – 88.
121. **Кулик Б.М.** Курс сучасної української літературної мови / Борис Миколайович Кулик : [у 2 ч.]. – К. : Радянська школа, 1965. – Ч. 2 : Синтаксис. – 283 с.
122. **Курилович Е.** Очерки по лингвистике : [сб. статей] / Ежи Курилович. – М. : ИЛ, 1962. – 456 с.
123. **Курс** сучасної української літературної мови / [за ред. Л.А. Булаховського] : [у 2-х т.]. – К. : Радянська школа, 1951. – Т. 2 : Синтаксис. – 407 с.
124. **Кучеренко І.К.** Логіко-синтаксична природа речень з однорідними членами / І.К. Кучеренко // Мовознавство. – 1976. – № 4. – С. 29 – 37.
125. **Лайонз Дж.** Введение в теоретическую лингвистику / Джон Лайонз. – М. : Прогресс, 1978. – 544 с.
126. **Леута О.І.** Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові / Олександр Іванович Леута. – К. : «Такі справи», 2008. – 205 с.
127. **Лингвистический** энциклопедический словарь / [ред. В.Н. Ярцева]. – М. : «Советская энциклопедия», 1990. – 685 с.

128. **Литвиненко Е.В.** Семантическое и синтаксическое осложнение структуры предложения в результате обособления и парцеляции его компонентов / Опыт диахронического исследования : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание» ; 10.02.05 «Романские языки» / Е.В. Литвиненко. – К., 1984. – 44 с.
129. **Ломтев Т.П.** Основы синтаксиса современного русского языка / Тимофей Петрович Ломтев. – М. : Учпедгиз, 1958. – 166 с.
130. **Максимов Л.Ю.** Обособление присубстантивных косвенных падежей существительных / Л.Ю. Максимов // Русский язык в школе. – 1962. – № 5. – С. 23 – 29.
131. **Мамалыга А.И.** Структура газетного текста / Анастасия Ивановна Мамалыга. – К. : Вища школа. Изд-во при КГУ, 1983. – 137 с.
132. **Марич С.Н.** Парцеллированные конструкции в современном украинском литературном языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / С.Н. Марич. – К., 1988. – 31 с.
133. **Маркелова Г.В.** Средства выражения пояснительных отношений в русском языке XVIII века / Г.В. Маркелова // Синтаксические отношения в сложном предложении : [сб. науч. трудов]. – Калинин, 1989. – С. 46 – 57.
134. **Масицька Т.Є.** Семантико-синтаксична валентність дієслова : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т.Є. Масицька. – К., 1995. – 16 с.
135. **Матезиус В.** Язык и стиль / Вилем Матезиус // Пражский лингвистический кружок : [сб. статей / сост., ред. и предисл. Н.А. Кондрашова]. – М. : Прогресс, 1967. – С. 444 – 523.
136. **Мацько Л.І.** Стилiстика української мови : підручник / [Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько] ; за ред. Л.І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

137. **Медушевський А.П.** Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень / А.П. Медушевський // Українська мова і література в школі. – 1974. – № 10. – С. 83 – 85.
138. **Мельничук О.С.** Про природу складнопідрядних речень та принципи їх класифікації / О.С. Мельничук // Українська мова і література в школі. – 1953. – № 2. – С. 25 – 36.
139. **Мецлер А.А.** Прагматика коммуникативных единиц / Альберт Андреевич Мецлер ; [отв. ред. А.Л. Ленца]. – Кишинев: Штиинца, 1990. – 100 с.
140. **Мецлер А.А.** Роль вставних конструкцій в організації одиниць комунікативно-інформаційного членування тексту / А.А. Мецлер // Мовознавство. – 1986. – № 6. – С. 32 – 38.
141. **Мірченко М.В.** Синтаксичні категорії речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М.В. Мірченко. – К., 2002. – 36 с.
142. **Морозова Э.Ф.** Предложения с пояснительными отношениями в современном русском языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Э.Ф. Морозова. – Ростов-на-Дону, 1988. – 24 с.
143. **Морозова Э.Ф.** Сложные предложения с пояснительными отношениями в современном русском литературном языке / Э.Ф. Морозова // Синтаксические отношения в сложном предложении – Калинин, 1989. – С. 58 – 65.
144. **Москаленко Н.А.** Нарис історії української граматичної термінології / Надія Артемівна Москаленко. – К. : Рад. шк., 1959. – 224 с.
145. **Москальская О.И.** Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка) / Ольга Ивановна Москальская. – М. : Высш. шк., 1974. – 156 с.
146. **Музафарова А.К.** Пояснительные отношения в конструкциях с временными определителями, выраженными словоформами с

- темпоральним значенням і придаточним часом / А.К. Музафарова // Сложное предложение / [под ред. Г.П. Уханова]. – К. : КГУ, 1979. – С. 70 – 78.
147. **Мухин А.М.** Аппозитивная связь в структуре предложений (на материале русского языка) / А.М. Мухин // Исследование по славянской филологии : [сб. науч. трудов, посвященный памяти В.В. Виноградова]. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1974. – С. 240 – 246.
148. **Мухин А.М.** Лингвистический анализ. Теоретические и методологические проблемы / Анатолий Митрофанович Мухин. – Л. : Наука, 1976. – 282 с.
149. **Мясоєдова С.В.** Категорія спонування і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С.В. Мясоєдова. – Харків, 2001. – 19 с.
150. **Непийвода Н.Ф.** Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стильовий аспект) / Наталія Федорівна Непийвода. – К. : Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 303 с.
151. **Овчаренко Н.І** Одиниці термінологічної номінації у науковому тексті / Н.І. Овчаренко // Семантика і прагматика граматичних структур : [зб. наук. праць / ред. А.П. Загнітко]. – Донецьк, 1998. – 140 с.
152. **Оганесова Р.Д.** О значении и функции союза / Р.Д. Оганесова // Спорные вопросы синтаксиса : [сб. статей / под ред. В.А. Белошапковой]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1974. – С. 226 – 243.
153. **Огоновський О.М.** Грамматика русского языка для школъ среднихъ / Омелянь Огоновскій – Львів, 1889. – 288 с.
154. **Одинцов В.В.** Стилистика текста / Виктор Васильевич Одинцов. – М. : Наука, 1980. – 263 с.
155. **Олійник З.П.** Вставні і вставлені компоненти у структурі висловлювання і тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

- філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / З.П. Олійник. – Донецьк, 2002. – 19 с.
156. **Орлова Л.В.** Структура сверхфразового единства в научных текстах / Лариса Васильевна Орлова. – К. : Наукова думка, 1988. – 153 с.
157. **Основина Г.А.** Преложение и уточняющие члены предложения / Г.А. Основина // Предложение как многоаспектная единица языка / [под ред. В.В. Бабайцевой]. – М. : Высш. шк., 1984. – С. 106 – 113.
158. **Остин Дж.** Слово как действие / Джон Остин // Новое в зарубежной лингвистике : Вып. 17. – М. : Прогресс, 1986. – С. 22 – 130.
159. **Падучева Е.В.** Говорящий субъект речи и субъект описания / Е.В. Падучева // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – С. 64 – 169.
160. **Петрунина С.П.** Союз *то есть* и его синонимы : функционально-стилевые предпочтения / С.П. Петрунина // Язык. Человек. Ментальность. Культура : [материалы Всероссийской научной конференции с международным участием / отв. ред. Л.О. Бутакова, Н.В. Орлова]. – Омск : Омск. гос. ун-т, Изд-во «Вариант-Омск», 2008. – Ч. 1. – С. 124 – 129.
161. **Пешковский А.М.** Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – [7-е изд.]. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
162. **Пещак М.М.** Комунікативний синтаксис / Марія Михайлівна Пещак. – К. : Довіра, 2000. – 151 с.
163. **Плющ М.Я.** Прикладковий компонент у структурі простого ускладненого речення / М.Я. Плющ // Науковий часопис НПУ імені Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук, праць / відп. редактор М.Я. Плющ]. – Вип. 1. – К., 2005. – С. 3 – 8.
164. **Плющ Н.П.** Інтонація вставності в українській мові / Надія Прокопівна Плющ. – К. : Наукова думка, 1976. – 132 с.

165. **Покусаенко В.К.** К вопросу о парцелляции сложных бессоюзных предложений / В.К. Покусаенко // Вопросы синтаксиса современного русского языка : [сб. статей]. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1973. – С. 42 – 53.
166. **Пономаренко Е.В.** Отношение общего и частного в пояснительных номинациях современного английского языка / Е.В. Пономаренко // Весник Киевского университета. Романо-германская филология. – 1990. – Вып. 24. – С. 45 – 47.
167. **Пономаренко Е.В.** Структурно-семантическая и коммуникативно-функциональная характеристика пояснительных конструкций в современном английском языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е.В. Пономаренко. – К., 1991. – 17 с.
168. **Попова И.А.** Сложно-сочиненное предложение в современном русском языке / И.А. Попова // Вопросы синтаксиса современного русского языка : [сб. науч. трудов / под ред. В.В. Виноградова]. – М. : Учпедгиз, 1950. – С. 355 – 343.
169. **Поспелов Н.С.** О грамматической природе сложного предложения / Н.С. Поспелов // Вопросы синтаксиса современного русского языка : [сб. статей]. – М. : Учпедгиз, 1950. – С. 321 – 337.
170. **Поспелов Н.С.** Предложение как формула и предложение как высказывание / Н.С. Поспелов // Вопросы синтаксиса современного русского языка : [сб. статей]. – М. : Учпедгиз, 1950.
171. **Поспелов Н.С.** Проблема сложного синтаксического целого в современном русском языке / Николай Семенович Поспелов. – Кн. 2. – М., 1948. – 162 с.
172. **Поспелов Н.С.** Сложноподчиненное предложение и его структурные типы / Н.С. Поспелов // Вопросы языкознания. – 1959. – № 2. – С. 19 – 27.

173. **Поспелова А.Г.** Функциональный аспект изучения речевых актов : иллюкутивно-интерактивная характеристика / А.Г. Поспелова // Трехаспектность грамматики (на материале английского языка) / [под ред. В.В. Бурлаковой]. – СПб. : Наука, 1992. – С. 68 – 85.
174. **Потебня А.А.** Из записок по русской грамматике / Александр Афанасьевич Потебня. – Т. I – II. – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.
175. **Почепцов Г.Г.** Конструктивный анализ структуры предложения / Георгий Георгиевич Почепцов. – К. : Вища школа, 1971. – 192 с.
176. **Прияткина А.Ф.** К изучению присоединительных конструкций / А.Ф. Прияткина // Ученые записки Дальневост. ун-та. – 1962. – Вып. 5. – С. 43 – 55.
177. **Прияткина А.Ф.** Конструкции с пояснительными союзами : К вопросу о пояснительной связи / А.Ф. Прияткина // Русский язык в школе – 1956. – № 5. – С. 19 – 25.
178. **Прияткина А.Ф.** О взаимном отношении видов синтаксической связи / А.Ф. Прияткина // Ученые записки Дальневост. ун-та. – 1968. – Т. 11. – С. 39 – 46.
179. **Прияткина А.Ф.** Осложненное простое предложение : [учеб. пособие] / Алла Федоровна Прияткина. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1983. – 96 с.
180. **Прияткина А.Ф.** Роль некоторых служебных слов в выражении пояснительных отношений / А.Ф. Прияткина // Ученые записки Дальневост. ун-та. – 1957. – Вып. 1. – С. 123 – 134.
181. **Прияткина А.Ф.** Русский язык : Синтаксис осложненного предложения: [учеб. пособие для студ. филол. спец. вузов] / Алла Федоровна Прияткина. – М. : Высш. шк., 1990. – 176 с.
182. **Прияткина А.Ф.** Служебные слова, выражающие уточнение и пояснение в современном русском литературном языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А.Ф. Прияткина. – М., 1954. – 15 с.

183. **Радіонова Т.М.** Статус, семантика і функції ряду в структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т.М. Радіонова. – Горлівка, 2003. – 17 с.
184. **Радіонова Т.М.** Статус, семантика і функції ряду в структурі простого речення : дис. канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Тамара Михайлівна Радіонова. – Горлівка, 2003. – 199 с.
185. **Решетов В.В.** Современный русский язык. Синтаксис : [учеб. пособие для студ. фак. рус. языка и лит. в национальной школе] ; под общ. ред. В.В. Решетова. – Ташкент. : Укитувчи, 1977. – 211 с.
186. **Ринберг В.Л.** Из истории присоединительных конструкций / В.Л. Ринберг // Русское языкознание. – 1981. – Вып. 2. – С. 57 – 64.
187. **Рогова К.А.** Синтаксические особенности публицистической речи / Кира Анатольевна Рогова. – Л. : Изд. ЛГУ им. А.А. Жданова, 1975. – 71 с.
188. **Рожило Л.П.** Співвідносність сполучникових і безсполучникових складних речень / Л.П. Рожило // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 10. – С. 59 – 63.
189. **Руднев А.Г.** Бессоюзные сложные предложения / А.Г. Руднев // Ученые записки ЛГПИ им. Герцена. – Л., 1961. – Т. 225. – С. 5 – 27.
190. **Руднев А.Г.** Синтаксис осложненного предложения / Алексей Георгиевич Руднев. М. : Учпедгиз, 1959. – 198 с.
191. **Руднев А.Г.** Синтаксис современного русского языка : [учеб. пособие для ун-тов и пед. ин-тов] / Алексей Георгиевич Руднев. – М. : Высш. шк., 1983. – 364 с.
192. **Русская грамматика** : в 2 т. / [редкол. : Н.Ю. Шведова (гл. ред.) и др.]. – М. : Наука, 1980. – Т. 2 : Синтаксис. – 709 с.
193. **Сапожников М.И.** Обобщающие единицы в предложениях с однородными членами : автореф. дисс. на соискание учен. степени

- канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / М.И. Сапожников. – М., 1965. – 23 с.
194. **Свиблова Т.А.** К вопросу об отграничении обособленного определения от сходных грамматических конструкций / Т.А. Свиблова // Научные доклады высшей школы : Филологические науки. – 1962. – № 1. – С. 174 – 187.
195. **Седун Е.П.** Сложные конструкции с пояснительно-вводными предложениями в современном русском языке / Е.П. Седун // Научные доклады высшей школы : Филологические науки. – 1959. – № 1. – С. 106 – 116.
196. **Селиверстова О.Н.** К вопросу о коммуникативной структуре предложения / О.Н. Селиверстова // Изв. АН СССР : Сер. лит. и яз. – Т. 43. – № 5. – 1984. – С. 443 – 456.
197. **Селіванова О.** Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.
198. **Семенихин В.П.** О союзах / В.П. Семенихин // Русский язык в школе. – 1956. – № 6. – С. 17 – 21.
199. **Серль Дж.** Косвенные речевые акты / Джон Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. – М. : Прогресс, 1986. – С. 195 – 222.
200. **Скаб М.С.** Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, грамати́ка, прагматика, стилістика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М.С. Скаб. – К., 2002. – 34 с.
201. **Сковородников А.П.** О классификации парцелированных предложений в современном русском литературном языке / А.П. Сковородников // Научные доклады высшей школы : Филологические науки. – 1978. – № 2. – С. 35 – 47.

202. **Сковородников А.П.** О соотношении понятий «парцеляции» и «присоединения» / А.П. Сковородников // Вопросы языкознания. – 1978. – № 1. – С. 25 – 32.
203. **Скоробогатова Е.А.** Парцеллированные полипредикативные высказывания в современном русском языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е.А. Скоробогатова. – Х., 1990. – 24 с.
204. **Слинько І.І.** Речення з однорідними членами / І.І. Слинько // Українська мова і література в школі. – 1976. – № 12. – С. 58 – 66.
205. **Слинько І.І.** Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : [навч. посіб.] / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
206. **Словник української мови** : в 10 т. / [ред. кол. : І.К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 7. – 1973. – 723 с.
207. **Слюсарева Н.А.** Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Наталья Александровна Слюсарева. – М. : Наука, 1981. – 206 с.
208. **Слюсарева Н.А.** Проблемы функциональной морфологии современного английского языка / Наталья Александровна Слюсарева. – М. : Наука, 1986. – 214 с.
209. **Современный русский литературный язык** : учеб. для студ. вузов, обучающихся по направлению и спец. «Филология» / [П.А. Лекант (гл. ред.), Н.Г. Гольцова, В.П. Жуков, и др.]. – [5 изд., стер.]. – М. : Высш. шк., 2001. – 463 с.
210. **Солганик Г.Я.** Синтаксическая стилистика : [монография] / Григорий Яковлевич Солганик. – [4-е изд.]. – М. : UPSS. ЛКИ, 2007. – 228 с.
211. **Сосюр Фердинанд де** Курс загальної лінгвістики / Фердинанд де Сосюр ; [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. – К. : Основи, 1998. – 324 с.

212. **Степаненко М.І.** Семантична і формально-граматична структура речень із просторовими поширювачами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М.І. Степаненко. – К., 2004. – 40 с.
213. **Степанов Ю.С.** Имена. Предикаты. Предложения : Семиологическая грамматика / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.
214. **Степанов Ю.С.** В трехмерном пространстве языка / Ю.С. Степанов // Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства [отв. ред. В.П. Нерознак]. – М. : Наука, 1985. – 335 с.
215. **Сумеркина А.А.** Структурные особенности бессоюзных сложных предложений пояснительного типа / А.А. Сумеркина // Ученые записки Краснодарского государственного педагогического института. – Вып. 22. – Краснодар, 1957. – С. 15 – 28.
216. **Сусов И.П.** Семантическая структура предложения (на материале простого предложения в современном немецком языке) / И.П. Сусов. – Тула : Изд-во Тульск. пед. ин-та, 1973. – 141 с.
217. **Сухих С.А.** Аспект отношения в диалоге / С.А. Сухих // Высказывание и дискурс в прагмалингвистическом аспекте : [сб. науч. тр. / редкол. : Г.Г. Почепцов (отв. ред.) и др.]. – К. : КГПИИЯ, 1989. – С. 89 – 94.
218. **Сучасна українська літературна мова : підручник** / [А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.] ; за ред. А.П. Грищенка – К. : Вища школа, 1993. – 366 с.
219. **Сучасна українська літературна мова : підручник** / [М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.] ; за ред. М.Я. Плющ. – [4-те вид., стер.]. – К. : Вища школа, 2003. – 430 с.
220. **Сучасна українська літературна мова : Синтаксис** / [за заг. ред. І.К. Білодіда.]. – К. : Наукова думка, 1972. – 515 с.
221. **Сучасна українська літературна мова** / [редкол. : А.П. Медушевський (гол. ред.) та ін.]. – К. : Вища школа, 1975. – 398 с.

222. **Сучасна** українська мова : підручник / [О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та інші] ; за ред. О.Д. Пономарева. – К. : Либідь, 1997. – 400 с.
223. **Теньер Л.** Основы структурного синтаксиса / Люсьен Теньер ; [пер. с фр. М.М. Богусловского и др. ; вступ. ст. В.Г. Гака]. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
224. **Українська** мова : енциклопедія / [редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 750 с.
225. **Українська** мова : енциклопедія / [редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін.]. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Укр. енцикл., 2004. – 824 с.
226. **Усищева Ю.Г.** Пояснительные конструкции с указательными наречиями / Ю.Г. Усищева // Русский язык в школе. – 1961. – № 1. – С. 30 – 33.
227. **Уфимцева А.А.** Типы словесных знаков / Анна Анфилофьевна Уфимцева. – М. : Наука, 1974. – 206 с.
228. **Уханов Г.П.** Пояснительная связь и ее отношение к сочинению и подчинению / Г.П. Уханов // Исследование по славянской филологии : [сб. науч. трудов, посвященный памяти В.В. Виноградова]. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1974. – С. 331 – 342.
229. **Уханов Г.П.** Пояснительные конструкции с придаточными предложениями во второй части / Г.П. Уханов // Ученые записки Калининского гос. пед. ин-та. – Калинин, 1963. – Т. 30. – С. 174 – 238.
230. **Уханов Г.П.** Пояснительные конструкции с союзом *то есть* и придаточным предложением во второй части / Г.П. Уханов // Русский язык в школе. – 1961. – № 2. – С. 32 – 36.
231. **Уханов Г.П.** Придаточное в сочетании с однородным ему членом предложения / Г.П. Уханов // Синтаксис и стилистика. – М. : Наука, 1976. – С. 217 – 237.

232. **Феллер М.Д.** Стиль и знак : Стиль как способ изображения действительности / Мартен Давидович Феллер. – Львов : Изд-во при ЛГУ объединение «Высшая школа», 1984. – 167 с.
233. **Философская** энциклопедия / [глав. ред. Ф.К. Константинов]. Т. 4. – М. : Советская энциклопедия, 1967. – 591 с.
234. **Філософський** словник / [за ред. В.І. Шинкарука]. – [2-ге вид., перероб. і допов.]. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 797 с.
235. **Формановская Н.И.** Стилистика сложного предложения / Наталья Ивановна Формановская. – М. : Русский язык, 1978. – 239 с.
236. **Хамзина Г.К.** Об одном типе бессоюзного сложного предложения (к вопросу о пояснительной связи) / Г.К. Хамзина // Вопросы синтаксиса русского языка : [сб. статей / под ред. Г.В. Валимовой]. – Ростов-на-Дону : Рост. н / ДГПИ, 1971. – С. 185 – 193.
237. **Ходатович Н.С.** К истории пояснительных конструкций в русском языке / Устойчивое сочетание «*еже есть*» в функции пояснительного союза в памятниках XI – XIII в.в. / Н.С. Ходатович // Вопросы истории и диалектологии русского языка. – Куйбышев, 1974. – С. 121 – 129.
238. **Ходатович Н.С.** Союзы *сиречь* и *рекъ/ше* в русской письменности / на материале памятников XI – н. XIII в.в. / Н.С. Ходатович // Вопросы истории и диалектологии русского языка. – Куйбышев, 1974. – С. 50 – 54.
239. **Ходатович Н.С.** Специфика выражения пояснительных отношений в памятниках делового языка XVI – XVIII веков / Н.С. Ходатович // Вопросы русского современного словообразования, лексики и стилистики. – Куйбышев, 1974.
240. **Черемисина М.И.** Очерки по теории сложного предложения / М.И. Черемисина, Т.А. Колосова. – Новосибирск : Наука, 1987. – 197 с.
241. **Чижик-Полейко А.И.** Стилистика русского языка / Антонина Ивановна Чижик-Полейко. – Воронеж : Изд. Воронежского ун-та, 1966. – Ч. 3. Синтаксис. – 1966. – 194 с.

242. **Шапиро А.Б.** Основы русской пунктуации / Абрам Борисович Шапиро. – М. : Изд-во АН СССР, 1965. – 400 с.
243. **Шатуновский И.Б.** Тождество и его виды / И.Б. Шатуновский // Тождество и подобие. Сравнение и идентификация : [сб. статей / под ред. Н.Д. Арутюновой]. – М. : Наука, 1990. – С. 52 – 68.
244. **Шатух М.Г.** Уточняющие члены предложения как особая синтаксическая категория / М.Г. Шатух // Русский язык в школе. – 1959. – № 2. – С. 31 – 35.
245. **Шахматов А.А.** Синтаксис русского языка / Алексей Александрович Шахматов : [2-е изд.]. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.
246. **Шварцкопф Б.С.** Современная русская пунктуация : система и ее функционирование / Борис Самойлович Шварцкопф ; [отв. ред. Ю.Н. Караулов]. – М. : Наука, 1988. – 191 с.
247. **Шведова Н.Ю.** О соотношении грамматической и семантической структуры предложения / Н.Ю. Шведова // Словянское языкознание : VII Международн. съезд славистов (Варшава, 21 – 27 августа 1973 г.) : Доклады советской делегации. – М. : Наука, 1973. – С. 458 – 483.
248. **Швец А.В.** Публицистический стиль современного русского литературного языка : О некоторых особенностях синтаксического строя современной газетной речи и тенденциях ее развития / Алла Васильевна Швец. – К. : Вища школа, 1979. – 127 с.
249. **Швец А.В.** Разговорные конструкции в языке газет / Алла Васильевна Швец. – К. : Изд-во Киев. ун-та, 1971. – 96 с.
250. **Шинкарук В.Д.** Диктум і модус з недиференційованими відношеннями частин із значенням пояснення / В.Д. Шинкарук // Граматичні категорії української мови : тези Всеукраїнської наукової конф. (Вінниця, 21 – 23 листопада 2000 р.). – Вінниця : Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Інститут української мови, 2000. – С. 124 – 126.

251. **Ширяев Е.Н.** Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке / Евгений Николаевич Ширяев. – М. : Наука, 1986. – 223 с.
252. **Шмелева Т.В.** Диалогичность модуса / Т.В. Шмелева // Весник МГУ : Филология, 1995. – № 5. – С. 66 – 74.
253. **Шульжук К.Ф.** Семантична структура складного багатоконпонентного речення / К.Ф. Шульжук // Мовознавство. – 1987. – № 6. – С. 24 – 32.
254. **Шульжук К.Ф.** Синтаксис української мови : [підручник] / Каленик Федорович Шульжук. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 406 с.
255. **Шульжук К.Ф.** Складне речення в українській мові / Каленик Федорович Шульжук. – К. : Рад. шк., 1986. – 136 с.
256. **Щерба Л.В.** Языковая система и речевая деятельность / Лев Владимирович Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.
257. **Юрченко В.С.** Философские и лингвистические проблемы семантики / Василий Семенович Юрченко. – Саратов : Изд-во Саратов. пед. ин-та, 1993. – 48 с.
258. **Якобсон Р.** Работы по поэтике / Роман Осипович Якобсон. – М. : Прогресс, 1987. – 462 с.
259. **Яремчук И.С.** Конструкции с однородными членами и обобщающими словами в свете грамматики : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / И.С. Яремчук. – Днепропетровск, 1985. – 25 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Художня література

1. **А. Кащен.** – Кащенко А.Ф. Над Кодацьким порогом : [істор. повісті та оповідання] / Адріан Кащенко. – К. : Дніпро, 2001. – 599 с.
2. **Б. Ант.-Дав.** – Антоненко-Давидович Б.Д. Слово матері : [повісті й новели] / Борис Дмитрович Антоненко-Давидович / [упоряд. та післямова Б.О. Тимошенка ; худож. оформл. Н.В. Сосніної]. – К. : Веселка, 1993. – 415 с.
3. **Б. Грін.** – Грінченко Б.Д. До тих, що зостануться : [вибрані твори] / Борис Грінченко. – К. : Веселка, 1993. – 398 с.
4. **В. Барк.** – Барка В. Поезія. Жовтий князь / Василь Барка. – К. : Наукова думка, 2003. – 299 с.
5. **В. Підм.** – Підмогильний В.П. Місто : [роман та оповідання] / Валер'ян Підмогильний. – К. : Веселка, 1993. – 35 с.
6. **В. Шевч.¹** – Шевчук В.О. Мисленне дерево : [роман-есе про давній Київ] / Валерій Шевчук. – К. : Молодь. – 360 с.
7. **В. Шевч.²** – Шевчук В.О. Око Прізви : [роман] / Валерій Шевчук. – К. : Укр. письменник, 1996. – 197 с.
8. **В. Шевч.³** – Шевчук В.О. У череві апокаліптичного звіра : [іст. повісті та оповідання] / Валерій Шевчук. – К. : Укр. письменник, 1995. – 205 с.
9. **Гр. Тют.** – Тютюнник Г. Смерть кавалера : [повісті та оповідання] / Григор Тютюнник. – К. : Махаон-Україна, 2001. – 256 с.
10. **Гр. Тют.¹** – Тютюнник Г.М. Вибрані твори : [оповідання, повісті] / Григор Тютюнник. – Дніпропетровськ : Січ, 2000. – 449 с.
11. **І. Багр.²** – Багряний І. Сад Гетсиманський / Іван Багряний. – К. : Наукова думка, 2001. – 546 с.
12. **І. Багр.¹** – Багряний І. Тигролови / Іван Багряний. – К. : Молодь, 1991. – 264 с.

13. **І. Н.-Лев.** – Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я. Гетьман Іван Виговський / Іван Нечуй-Левицький [упоряд. текстів та передм. І.О. Помазана]. – Харків : Ранок, 2005. – 432 с.
14. **І. Фр.** – Франко І.Я. Твори : [у 2 т.] / Іван Франко. – Т. 2 : [оповідання]. – К. : Дніпро, 1981. – 495 с.
15. **М. Вовч.** – Марко Вовчок Оповідання. Казки. Повісті. Роман / Марко Вовчок. – К. : Наукова думка, 1983. – 638 с.
16. **М. Коц.¹** – Коцюбинський М.М. Твори : [у 2 т.] / Михайло Коцюбинський. – Т. 1 : [повісті та оповідання]. – К. : Наукова думка, 1988. – 584 с.
17. **М. Коц.²** – Коцюбинський М.М. Твори : [у 2 т.] / Михайло Коцюбинський. – Т. 2 : [повісті, оповідання, статті нариси]. – К. : Наукова думка, 1998. – 496 с.
18. **М. Кул.** – Куліш М.Г. Твори : [у 2 т.] / Микола Куліш. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2 : [п'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади / упоряд., підгот. текстів, комент. Л.С. Танюка]. – К. : Дніпро, 1990. – 877 с.
19. **М. Матіос** – Матіос М. Нація. Одкровення / Марія Матіос [3-є вид., допов.]. – Львів : ЛА «ПІРАМІДА», 2006. – 204 с.
20. **М. Рильськ.** – Рильський М.Т. Вибрані твори : [у 2 т.] / Максим Рильський ; [Бібліотека Української Літературної Енциклопедії : вершини письменства / редкол. : Павличко Д.В. (голова), Зяблюк М.П. (заст. голови) та ін.]. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2005. – Т. 1 : [вірші, поеми / вступна ст. Панченка В.Є.; укладачі Колесник В.Л., Панченко В.Є., Слободяник А.Я.; худ. оформлення серії та іл. Стратілата М.І.]. – 608 с.
21. **М. Стельм.** – Стельмах М.А. Гуси-лебеді летять... Щедрий вечір / Михайло Стельмах. – К. : Видавництво дитячої літератури, 1975. – 255 с.

22. **М. Хв.** – Хвильовий М.Г. Сині етюди : [новели, оповідання, етюди] / Микола Хвильовий ; [упоряд. та передм. І.Ф. Драча ; прим. та комент. П.І. Майданченка]. – К. : Рад. письменник, 1989. – 423 с.
23. **О. В.** – Вишня Остап. Усмішки / Остап Вишня. – К. : Дніпро, 2001. – 350 с.
24. **О. Гонч.¹** – Гончар О.Т. Берег любові : [роман]. Бригантина : [повість] / Олесь Гончар. – Сімферополь : Таврія, 1981. – 416 с.
25. **О. Гонч.²** – Гончар О.Т. Модри Камень : [оповідання та повісті для ст. шк. віку / худож. А.І. Резниченко, В.Я. Савадов] / Олесь Гончар. – К. : Веселка, 1989. – 308 с.
26. **О. Гонч.³** – Гончар О.Т. Листи / Олесь Гончар [упоряд. В.Д. Оксюта; передм. В.О. Яворівський ; вст. слово Я.Г. Оксюти; післям. Р.М. Лубківського]. – К. : Укр. письменник, 2008. – 431 с.
27. **О. Довж.** – Довженко О.П. Кіноповісті. Оповідання / Олександр Довженко. – К. : Наукова думка, 1986. – 709 с.
28. **О. Іван.** – Іваненко О. Марія : [роман] / Оксана Іваненко. – К. : Рад. шк., 1988. – 542 с.
29. **П. Загр.¹** – Загребельний П. Роксолана : [роман] / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2002. – 685 с.
30. **П. Загр.²** – Загребельний П. Я. Богдан. Сповідь у славі : [роман] / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2001. – 654 с.
31. **П. Кул.** – Куліш П. // Дніпрова хвиля : [хрестоматія творів, нововведених до шк. програм]. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Освіта, 1993. – 672 с.
32. **П. Мирн.** – Мирний Панас. Твори : [у 2 т.] / Панас Мирний. – К. : Наукова думка, 1989. – Т. 1 : [оповідання, повісті, роман, драматичні твори (1872 – 1898) / упоряд. і приміт. М.Л. Гончарука ; авт. вступ. ст. і ред. тому П.П. Хропко] . – К. : Наукова думка, 1989. – 752 с.
33. **С. Вас.** – Васильченко С. Твори / Степан Васильченко. – К. : Молодь, 1957. – 471 с.

34. **Ю. Мушк.** – Мушкетик Ю.М. Селена : [повісті та оповідання] / Юрій Мушкетик. – К. : Рад. письменник, 1989. – 364 с.

Наукові видання

35. **В. Влас.** – Власов В. Історія України : [підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закладів] / В. Власов ; за ред. Ю.А. Мицика. – К. : Генеза, 2004. – 256 с.
36. **В. Панок** – Основи практичної психології : підручник / [В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.]. – [2-ге вид., стереотип.]. – К. : Либідь, 2001. – 536 с.
37. **В. Семич.** – Семиченко В.А., Мистецтво взаєморозуміння. Психологія та педагогіка сімейного спілкування : [навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів] / В.А. Семиченко, В.С. Заслуженюк. – [2-ге вид.]. – К. : Веселка, 1998. – 214 с.
38. **Г. Бевз** – Бевз Г.П. Алгебра : [проб. підруч. для 7 – 9 кл. серед. шк.] / Григорій Петрович Бевз. – [3-тє вид.]. – К. : Освіта, 2001. – 303 с.
39. **Г. Кост.** – Вікова психологія / [за ред. Г.С. Костюка]. – К. : Рад. шк., 1976. – 269 с.
40. **Г. Швид.** – Швидько Г.К. Історія України. ХУІ – ХУІІІ століття : [підруч. для 8 кл. середн. шк.] / Ганна Кирилівна Швидько. – К. : Генеза, 1997. – 384 с.
41. **Д. Степ.** – Степовик Д.В. Скарби України : [наук.-худож. кн. для серед. та ст. шк. віку] / Дмитро Степовик ; [худож. оформл. Д.Л. Заруби]. – К. : Веселка, 1991. – 192 с.
42. **І. Вихов.** – Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / Іван Романович Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
43. **Л. Мацько** – Стилїстика української мови : підручник / [Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько] ; за ред. Л.І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
44. **М. Возн.** – Возняк М.С. Історія української літератури : у 2 кн. / М.С. Возняк. – [2-ге вид., випр.] – Львів. : Світ, 1994. – Кн. 2. – 560 с.

45. **М. Кост.** – Книга про ТАРАСА ШЕВЧЕНКА в образах та фактах / М. Костенко. – К. : Дніпро, 1993. – 779 с.
46. **М. Пент.** – Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика : [проб. підруч. для гімназій гуманіт. профілю] / Марія Іванівна Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
47. **М. Плющ** – Рідна мова : підруч. для 9 кл. гімназій, ліцеїв та шк. з поглиб. вивч. укр. мови / [М.Я. Плющ, В.І. Тихоша, С.О. Караман, О.В. Караман]. – [2-ге вид.]. – К. : Освіта, 2006. – 288 с.
48. **М. Шкіль** – Алгебра і початки аналізу : підруч. для 10 – 11 кл. загальноосвіт. навч. закладів / [М.І. Шкіль, З.І. Слєпкань, О.С. Дубинчук]. – [2-ге вид.]. – К. : Зодіак-ЕКО, 2001. – 656 с.
49. **Н. Мех** – Мех. Н. Інтерпретація концептів *слово, мова* в українській культурній традиції / Наталія Мех. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 210 с.
50. **О. Орач** – Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і людина : [спогади, статті, листи, поезії / упоряд. Орач (Камар) О.Ю.]. – К. : Укр. письменник, 1993. – 400 с.
51. **П. М'ясоїд** – М'ясоїд П.А. Загальна психологія : [навч. посіб.] / П.А. М'ясоїд. – [4-те вид., стер.]. – К. : Вища школа, 2005. – 487 с.
52. **П. Щерб.** – Щербань П.М. Пам'ятай ім'я своє. Заповіді сімейної педагогіки : [навч. посіб.] / Петро Миколайович Щербань. – К. : Вища школа, 2006. – 191 с.
53. **С. Гонч.** – Гончаренко С.У. Фізика : [пробн. навч. посіб. для 11-х кл. ліцеїв і гімназій природничо-наукового профілю] / Семен Устимович Гончаренко. – К. : Освіта, 1995. – 448 с.
54. **Ш. Амон.** – Амонашвілі Ш.О. Школа життя / Шалва Амонашвілі. – Х. : Подільський культурно-просвітительський центр ім. М.К. Еріха, 2002. – 169 с.

55. **Ю. Верв.** – Вервес Ю.Г. Біологія : підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закладів / [Ю.Г. Вервес, П.Г. Балан, В.В. Серебряков]. – [2-ге вид., переробл.]. – К. : Генеза, 2002. – 224 с.

Літературно-критичні статті

56. **Б. Рубч.** – Рубчак Б. Пробний лет / Богдан Рубчак // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 53 – 54.
57. **Б. Тих.** – Тихолоз Б. У саду Максима Рильського / Богдан Тихолоз // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 38 – 53.
58. **Б. Тих.¹** – Тихолоз Б. Поети на межі, або Останні з могікан розстріляного Відродження / Богдан Тихолоз // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 38 – 53.
59. **Б. Тих.²** – Тихолоз Б. Розхристане серце двоєдиного Володьки / Богдан Тихолоз // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 72 – 73.
60. **Б. Тих.³** – Тихолоз Б. Еолова арфа Павла Тичини / Богдан Тихолоз // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 8 – 24.
61. **Б. Тих.⁴** – Тихолоз Б. Запросини до мандрівки в непроминальне / Богдан Тихолоз // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 3.
62. **В. Небор.** – Неборак В. Сенси і нонсенси Павла Тичини / Віктор Неборак // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 77 – 78.
63. **В. Шевч.⁴** – Шевчук В. Сад житейських думок, трудів та почуттів / Валерій Шевчук // Усе для школи. Українська література, 11 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 4 – 14.
64. **Гр. Тют.²** – Тютюнник Г. Автобіографія / Григорій Тютюнник // Усе для школи. Українська література, 11 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 5 – 8.

65. **Є. Мал.**¹ – Маланюк Є. М. Рильський в п'ятдесятиліття / Євген Маланюк // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 78 – 79.
66. **Є. Мал.**² – Маланюк Є. Рецензія на I частину «Волині» / Євген Маланюк // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 59 .
67. **Є. Мал.**³ – Маланюк Є. Земля і залізо / Євген Маланюк // Літературно-науковий вісник. – К., 1931. – № 5. – С. 472 .
68. **Є. Нахл.** – Нахлік Є. Впровадження у світ Євген Маланюка / Євген Нахлік, Оксана Нахлік // Усе для школи. Українська література, 11 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 3.
69. **Є. Нахл.**¹ – Нахлік Є., Поетика образності й віршування. Інтертекст / Євген Нахлік, Оксана Нахлік // Усе для школи. Українська література, 11 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 3.
70. **Є. Нахл.**² – Нахлік Є. Поет-державник і міфотворець / Євген Нахлік, Оксана Нахлік // Усе для школи. Українська література, 11 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 30 – 36.
71. **І. Багр.**³ – Багрянний І. Чому я не хочу повертатись до СРСР? / Іван Багрянний // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 46 – 52.
72. **І. Розд.** – Роздольська І. Ловці фортуни / Ірина Роздольська // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 12 – 13.
73. **І. Розд.**¹ – Роздольська І. На розпутьях велелюдних / Ірина Роздольська // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 4 – 10.
74. **І. Старов.** – Старовойт І. Інша історія / Ірина Старовойт // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 9 – 10.

- 75.**І. Старов.**¹ – Старовойт І. Свідоцтво людській тузі за величним / Ірина Старовойт // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 18 – 20.
- 76.**К. Моск.** – Москалець К. Страсті по Вітчизні / Костянтин Москалець // Усе для школи. Українська література, 11 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 59 – 61.
- 77.**Л. Біл.** – Білецький Л. Ольга Кобилянська / Леонід Білецький // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 60 – 61.
- 78.**Л. Кост.** – Костенко Л. Пройти через усі болі й укріпитися духом / Інтерв'ю Ігоря Римарчука з Ліною Костенко // Усе для школи. Українська література, 11 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 75 – 76.
- 79.**Л. Черев.** – Череватенко Л. Ходи тільки по лінії найбільшого опору – і ти пізнаєш світ / Леонід Череватенко // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 53 – 55.
- 80.**М. Савк.** – Савка М. Виправляючи дзеркала / Мар'яна Савка // Усе для школи. Українська література, 11 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 3 – 4.
- 81.**Н. Паск.** – Паскевич Н. Володимир Винниченко: ще одна спроба повернення / Наталка Паскевич // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 3.
- 82.**Н. Паск.**¹ – Паскевич Н. На кону парадоксів і сил / Наталка Паскевич // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 12 – 18.
- 83.**О. Луц.** – Луцишин О. Романи Олеся Гончара / Олена Луцишин // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 14 – 21.
- 84.**П. Ляшк.** – Ляшкевич П. Синій вітер з-над хмар долин / Петро Ляшкевич // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 3 – 4.

85. **П. Ляшк.**¹ – Ляшкевич П. Муза любові і печалі / Петро Ляшкевич // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 34 – 42.
86. **Р. Гром.** – Гром'як Р. Про своєрідність художнього світу Уласа Самчука / Роман Гром'як // Усе для школи. Українська література, 11 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 61.
87. **С. Пшибиш.** – Пшибишевський С. CONFITEOR / Станіслав Пшибишевський // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 54 – 56.
88. **Т. Гунд.** – Гундорова Т. Неоромантичні тенденції творчості О. Кобилянської / Тамара Гундорова // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 61.
89. **Ю. Клиш.** – Клиновий Ю. (Стефаник) Улас Самчук – його сімдесятиріччя / Юрій Клиновий (Стефаник) // Усе для школи. Українська література, 10 клас. – Л, К. : ПВП «Всеувито». – С. 59 – 60.

Періодичні видання

90. «Високий замок» – Високий замок. Щоденна суспільно-політична газета. – Львів, 2006 – 2008.
91. «Дзеркало тижня» – Дзеркало тижня. Міжнародний громадсько-політичний тижневик. – Київ, 2006 – 2008.
92. «Дивослово» – Щомісячний науково-методичний журнал Міністерства освіти і науки України. – К., 2008.
93. «Завуч» – Завуч. Газета для заступників директорів середніх навчальних закладів. – Київ, 2006 – 2008.
94. «Місто» – Місто. Хмельницька щотижнева газета. – Хмельницький, 2008.
95. «Україна молода» – Україна молода. Щоденна інформаційно-політична газета. – Київ, 2007 – 2008.